

पण्डितकुलपतिः

श्रीजीवानन्दविद्यासागर वि, ए.

PANDIT JIBANANDA VIDYASAGARA B. A.

Superintendent Free Sanskrit College, Calcutta

मालतीमाधवं

नाम

प्रकरणम् ।

सानन्दं नन्दिहस्ताहतमुरजरवाहूतकौमारबर्हि-
त्रासान्नासाग्ररन्ध्रं विशति फणिपतौ भोगसङ्कोचभाजि ।
गण्डोड्डीनालिमालामुखरितककुभस्ताण्डवे शूलपाणे-
र्वैनायक्यश्चिरं वो वदनविधुतयः पान्तु चीत्कारवत्यः ॥ (१)

अपि च । चूडापीडकपालसङ्कुलगलन्मन्दाकिनीवारयो

---

(१) इह खलु कविः मालतीमाधवं नाम प्रकरणमुद्दिश्य रङ्गविघ्नोपशान्तये कर्त्तव्यतया नाट्यवस्तुनः पूर्वं नान्दीं निर्दिशति सानन्दमित्यादि । इदञ्च लौकिकवृत्तत्वेन कविकल्पितत्वेन अमात्यनायकत्वेन च प्रकरणमित्युच्यते तथाचोक्तं दर्पणे । भवेत् प्रकरणं वृत्तं लौकिकं कविकल्पितम् । शृङ्गारोऽङ्गी नायकस्तु विप्रोऽमात्योऽथवा वणिक् । सापायधर्मकामार्थपरो धीरप्रशान्तक इति । शूलपाणेः शिवस्य ताण्डवे नृत्ये नन्दिहस्तेन आहतः ताडितः यो मुरजः तस्य रवेण आहूतस्य कौमारबर्हिणः कार्त्तिकेयमयूरस्य त्रासात् भोगस्य फणायाः शरीरस्य वा यः सङ्कोचः प्रसारणं तं भजते इति तस्मिन् तथोक्ते फणिपतौ सर्पराजे नासाग्ररन्ध्रं नासिकाच्छिद्रं सानन्दं यथा तथा विशति सति । अत्र नासारन्ध्रमित्यनेनैव परितोऽविवरपदं भ्रष्टमिति प्रवेशेनैव तस्य दुर्गमुखनाय प्रवेशस्य प्राकरणिकतया सानन्दमिति विशेषणं नानुपपन्नम् । गण्डयोः उड्डीनाभिः अलिमालाभिः मधुपश्रेणीभिः मुखरिताः सशब्दीकृताः ककुभो दिशो याभिस्तास्तथोक्ताः चीत्कारोऽव्यक्तः शब्दः तद्विशिष्टा याः वैनायक्यः विनायकसम्बन्धिन्यो वदनविधुतयः वो युष्मान् चिरं पान्तु विधुतीनामचेतनत्वेऽपि रक्षाकर्तृत्वं देवसम्बन्धित्वेनोपचारात् ।

विद्युत्प्रायललाटलोचनपुटज्योतिर्विमिश्रत्विषः ।
पान्तु त्वामकठोरकेतकशिखासन्दिग्धमुग्धेन्दवो
भूतेशस्य भुजङ्गवल्लिवलयस्रङ्नद्धजूटा जटाः ॥ (२)

अपि च। पश्चाल्लीपिङ्गलिम्नः कण इव तड़ितां यस्य कृत्स्नः समूहो
यस्मिन् ब्रह्माण्डमीषद्विघटितमुकुले कालयज्वा जुहाव ।
अर्चिर्निष्टप्तचूड़ाशशिगलितसुधासारझाङ्कारिकोणम्
तार्त्तीयीकं पुरारेस्तदवतु मदनप्लोषणं लोचनं वः ॥ (३)

[नान्द्यन्ते सूत्रधारः । (४)]

[अलमतिविस्तरेण । पुरतोऽवलोक्य ।]

---

(२) चूड़ेति । चूड़ायां य आपीडः शिरोमाला तस्य कपालेन सङ्कुलं व्याप्तं गलत् पतत् मन्दाकिनीवारि यासु तास्तथोक्ताः । विद्युत्प्रायस्य विद्युत्सदृशस्य ललाटे लोचनपुटस्य भालाक्षिपुटस्य ज्योतिषा विमिश्रा त्विट् यासां ताः अतएव अकठोरासु कोमलासु केतकशिखासु केतकीकुसुमाग्रेषु सन्दिग्धो भ्रान्तिविषयो मुग्धः सुन्दर इन्दुर्याभिस्ताः, तथा भुजङ्गा एव वल्ली लतास्ता एव वलयाः स्रजः ताभिर्नद्धो बद्धो जूटः समूहः यासां ता भूतेशस्य पुरहरस्य जटास्त्वां पान्तु रक्षन्तु अत्राप्युपचारात्तथात्वम् ।

(३) पश्चादिति । यस्य लोचनस्य पश्चाल्लीपिङ्गलिम्नः पिङ्गलस्य अग्निपिङ्गलस्य समूहस्तड़ितां कृत्स्नः कण इव, तथा कालयज्वा कालरूपो याजकः यस्मिन् लोचने ईषद्विघटितमुकुले किञ्चिदुन्मीलिते सति, ब्रह्माण्डं जुहाव अर्चिभिः स्फुलिङ्गैर्निष्टप्तः नितरां तापितः यश्चूड़ाशशी ललाटेन्दुस्तस्मात् गलितः यः सुधासारः अमृतप्रवाहस्तेन झाङ्कारी शब्दायमानः कोणः अपाङ्गदेशो यस्य भालिनेत्रानलस्य नेत्रापाङ्गदेश एव पतनं सम्भवतीति भावः । तत् मदनप्लोषणं मदनदाहकं पुरारेः शिवस्य तार्त्तीयीकं तृतीयं लोचनं वो युष्मान् अवतु रक्षतु ।

(४) नान्द्यन्ते इति । नान्दीलक्षणं यथा आशीर्वचनसंयुक्ता स्तुतिर्यस्मात् प्रयुज्यते । देवद्विजनृपादीनां तस्मान्नान्दीति संज्ञिता । इति दर्पणः । अत्र द्वादशपदा नान्दी । मङ्गल्यशङ्खचन्द्राब्जकोककैरवशंसिनी । पदैर्युक्ता द्वादश-

अये! उदितभूयिष्ठ (५) एष भगवानशेषभुवनदीपदीपकस्तपनस्तमुपतिष्ठे। [प्रणम्य]।

कल्याणानां त्वमसि महसां भाजनं विश्वमूर्त्ते!
धुर्य्यां लक्ष्मीमथ मयि भृशं धेहि देव! प्रसीद।
यद्यत्पापं प्रतिजहि जगन्नाथ! नम्रस्य तन्मे
भद्रं भद्रं वितर भगवन्! भूयसे मङ्गलाय॥ (६)

[नेपथ्याभिमुखमवलोक्य।] मारिष! सुविहितानि रङ्गमङ्गलानि सन्निपतितश्च (७) भगवतः कालप्रियनाथस्य यात्राप्रसङ्गेन नानादिगन्तवास्तव्यो (८) महाजनसमाजः। आदिष्टश्चास्मि विद्वज्जनपरिषदा, यथा, केनचिदपूर्वप्रकरणेन वयं विनोदयितव्या इति। तत्किमित्युदासते (९) भरताः।

भिरष्टाभिर्वा पदैरन्वितेति लक्षणात् मङ्गल्यशब्दयोगी, शंसनाच्च मङ्गल्यशब्दप्रतिपादिका नान्दी। नान्द्यन्ते सूत्रधारेण पूर्वरङ्गस्य कर्त्तव्यतया निर्देशः।

(५) उदितभूयिष्ठः उदितं भूयिष्ठं बहुलं यस्य सः। किञ्चिदवशिष्टरभ्युदयोदय इति भावः।

(६) कल्याणेति हे विश्वमूर्त्ते! अखिलस्वरूप! त्वं कल्याणानां माङ्गलिकानां महसां तेजसां भाजनम् आधारोऽसि। हे देव! धुर्य्यां महतीं लक्ष्मीं सम्पत्तिञ्च मयि भृशमतिशयेन धेहि प्रतिपादय त्वमित्यध्याहार्य्यम्। प्रसीद प्रसन्नो भव हे जगन्नाथ! नम्रस्य मे मम यद्यत् पापं विद्यत इति शेषः। तत् प्रतिजहि अपनोदय हे भगवन्! भूयसे प्रभूताय मङ्गलाय मङ्गलं विधातुं भद्रं कल्याणजनकं भद्रमभीष्टं वितर समर्पय। अत्र सर्व्वाधनचतुष्टयानामुपादानं फलदानस्यावश्यम्भावित्वसूचनार्थमिति।

(७) सुविहितानि रङ्गमङ्गलानि रङ्गस्थलस्य मङ्गलानि कार्य्याणि सुष्ठु सम्पादितानि, सन्निपतितः उपस्थितः। कालप्रियनाथस्य तदाख्यदेवभेदस्य।

(८) दिगन्तवास्तव्यः दिङ्मण्डलवासी।

(९) उदासते, उदासीनचित्ताः तिष्ठन्ति। भरताः नटाः।

[प्रविश्य पारिपार्श्विकः] (१०)। भाव ! (११) परिषन्निर्दिष्टगुणं प्रबन्धं नाधिगच्छामः ।

सूत्र । मारिष ! कतमे ते गुणास्तत्र यानुदाहरन्त्यार्या विदग्धा मिश्रा भगवन्तो भूमिदेवाश्च ।

नटः ।

भूम्ना रसानां गहनाः प्रयोगाः सौहार्दहृद्यानि विचेष्टितानि ।
औद्धत्यमायोजितकामसूत्रं चित्रा कथा वाचि विदग्धता च (१२)

सूत्र । स्मृतं तर्हि ।

नटः । भाव ! किमिव ? ।

सूत्र । अस्ति दक्षिणापथे विदर्भेषु पद्मपुरं नाम नगरम् । तत्र केचित्तैत्तिरीयिणः काश्यपाश्चरणगुरवः पङ्क्तिपावनाः पञ्चाग्नयो धृतव्रताः सोमपीथिनो ब्राह्मणा ब्रह्मवादिनः (१३) प्रतिवसन्ति स्म ।

---

(१०) पारिपार्श्विकलक्षणं यथा भारतीयनाट्यशास्त्रे । सूत्रधारस्य पार्श्वे यः प्रचरन् कुरुतेऽर्थनाम् । काव्यार्थसूचनालापैः स भवेत् पारिपार्श्विकः ।

(११) भाव ! विद्वन् । परिषदा दर्शकेन निर्दिष्टो गुणो य[illegible]भः ।

(१२) भूम्ना रसानामिति । रसानां शृङ्गारादीनां भूम्नातिशयेन गहना दुष्प्रवेशा गम्भीरेति यावत् सौहार्देन निपुणा हृद्यानि हृद्गतानि विचेष्टितानि नायकनायिकयोः समयोच्यापारविशेषाः, आयोजितकामसूत्रं कृतमदनलक्षणं औद्धत्यं नायकगुणप्रकर्षरूपं, चित्रा विस्मयप्रियकौ कथा, वाचि विदग्धता च वाङ्नैपुण्यमेतानि यत्र सन्तीत्यर्थः । एवंविधं नाट्यं अभिनयितुं मादिशन्ति विद्वांस इति शेषः ।

(१३) तैत्तिरीयिणः तैत्तिरीयशाखाध्यायिनः, तद्विद इत्यर्थः । काश्यपाः काश्यपगोत्रापत्यानि पंक्तिपावनाः सर्वश्रेष्ठास्ततः पावनत्वमित्यर्थः । पञ्चाग्नयः [illegible]का:दक्षिणाग्नि गार्हपत्याहवनीय सभ्यावसथ्यरूपाग्नि पञ्चकोपासकाः । सोमपीथिनः सोमरसपायिनः ब्रह्मविदः वेदज्ञाः ।

ते श्रोत्रियास्तत्त्वविनिश्चयाय भूरि श्रुतं शाश्वतमाद्रियन्ते ।
इष्टाय पूर्ताय च कर्मणेऽर्थान् दारानपत्याय, तपोऽर्थमायुः॥
(१४)

तदामुष्यायणस्य तत्रभवतः सुगृहीतनाम्नो भट्टगोपालस्य पौत्रः पवित्रकीर्त्तेर्नीलकण्ठस्यात्मसम्भवो भट्टश्रीकण्ठपद-लाञ्छनो, भवभूतिनामा, जातूकर्णीपुत्रः, कविर्निसर्गसौहृदेन भरतेषु स्वकृतिमेवंप्रायगुणभूयसीमस्माकमर्पितवान् यत्र खल्वियं वाचो युक्तिः । (क)

> ये नाम केचिदिह नः प्रथयन्त्यवज्ञां
> जानन्ति ते किमपि तान् प्रति नैष यत्नः ।
> उत्पत्स्यतेऽस्ति मम कोऽपि समानधर्मा,
> कालो ह्ययं निरवधिर्विपुला च पृथ्वी ॥ (१५)

(क) तदामुष्यायणस्य तदीयगोत्रोद्भवस्य । तत्रभवतः पूज्यस्य सुगृहीतनाम्नः पुण्य-श्लोकस्य । श्रीः [illegible] कण्ठे यस्य सः श्रीकण्ठः, तदात्मकं पदं लाञ्छनं चिह्नं यस्य सः, नाम्ना श्रीकण्ठः इति भावः । भवभूतिः नामान्तरमेतत् । [illegible] जातूकर्णी भवभूतिमाता तत्पुत्रः । भरतेषु नटेषु । वाचोयुक्तिः वचनरचनम् ।

---

(१४) ते इति । ते श्रोत्रियाः ब्रह्मनिष्ठाः तत्त्वविनिश्चयाय, ब्रह्मज्ञानाय तत्त्व-पदार्थनिर्णयाय भावः, शाश्वतं नित्यं श्रुतं औपनिषदविद्यां भूरि बहु इष्टाय यागादिकाय पूर्ताय खातादिकाय च कर्मणे तदर्थमित्यर्थः । अर्थान् धनानि तथा अप-त्याय पुत्रार्थमेव दारान् भार्याः पुत्रार्थं क्रियते भार्या इति शासनात् । तपोऽर्थं तपस्यादौ आयुः जीवनमपि आद्रियन्ते आदरं कुर्वन्तीत्यर्थः ।

(१५) ये नामेति । ये जनाः केचित् इह प्रकरणास्वादप्रसङ्गे नोऽस्माकं [illegible] [illegible] । अवज्ञामनादरं [illegible] [illegible] [illegible] । [illegible] ते जनाः किमपि [illegible] [illegible] रसास्वादनप्रकारं जानन्ति, सुतरां तान् प्रति [illegible] मम यत्नो

अपिच। यद्वेदाध्ययनं, तथोपनिषदां सांख्यस्य, योगस्य च ज्ञानं तत्कथनेन किं ? न हि ततः कश्चिद्गुणो नाटके।

यत्प्रौढ़त्वमुदारता च वचसां यच्चार्थतो गौरवम्,
तच्चेदस्ति ततस्तदेव गमकं पाण्डित्यवैदग्ध्ययोः ॥ (१६)

ततो, यदस्माकमर्पितं प्रियसुहृदाऽत्रभवता भवभूतिनाम्ना प्रकरणं स्वकृतं मालतीमाधवं नाम, तदेव तत्रभवतः कालप्रियनाथस्य पुरतः प्रयोगेण प्रख्यापयितुमुद्यताः तत्सर्वे कुशीलवाः सङ्गीतप्रयोगेण मत्समीहितसम्पादनाय प्रवर्त्तन्ताम्।

नटः। [श्रुत्वा।] एवं क्रियते युष्मदादेशः किन्तु या यस्य युज्यते भूमिका, तां खलु तथैव भावेन सर्वे वर्ग्याः पाठिताः, सौगतपारिव्राजिकायास्तु कामन्दक्याः प्रथमभूमिकां भाव एवाधीते, तदन्तेवासिन्यास्त्वहमवलोकितायाः।

सूत्र। ततः किम्।

न भवतीति शेषः। अथाचेत् सर्वं तर्हि कथं यवस्त्वया क्रियत इ[illegible]ह्याह उत्पत्स्यते इति। हि यतो मम समानधर्मा तुल्यगुणः कोऽपि जन इति शेषः। उत्पत्स्यते जनिष्यति यतः कालो निरवधिर्निःसीमा अस्ति, पृथ्वीच धरण्यपि विपुला सुविस्तृता अस्ति विद्यते। अत्र ये निन्दन्ति नाम्ना येऽप्यत्रासते हीना इत्यार्थापत्त्याऽर्थापत्तिरलङ्कारः।

(१६) यदिति। यद्वेदाध्ययनं तथा उपनिषदां शारीरकमीमांसायाश्च सांख्यस्य कापिलीयस्य योगस्य पतञ्जलिप्रणीतस्य पातञ्जलस्य च ज्ञानं तत्कथनेन तयोः सांख्ययोगयोः कथनेन च किं ? नहि नाटके ततः कश्चित् गुणोऽस्ति। किन्तु वचसां यत् प्रौढ़त्वं गाम्भीर्य्यभावः यद्वा प्रौढ़त्वं पदार्थे वाक्यरचनं वाक्यार्थे च पदरचनम्। प्रसादः सारल्यं उदारता अर्थगाम्भीर्यं यत्र अर्थतः अर्थे गौरवं तच्च चेद यदि विद्येत ततस्तर्हि तदेव हि पाण्डित्यवैदग्ध्ययोर्बुधत्वनैपुण्ययोर्गमकं प्रतिपादकम्।

नटः। ततः प्रकरणनायकस्य मालतीवल्लभस्य माधवस्य वर्णिकापरिग्रहः कथम् ?

सूत्र। मकरन्दकलहंसप्रवेशावसरे तत्सुविहितम्।

नटः। तर्हि तत्प्रसिद्धप्रयोगादेवात्रभवतः सामाजिका-नुपास्महे।

सूत्र। वाढं, एषोऽस्मि कामन्दकी संवृत्तः।

नटः। अहमप्यवलोकिता। [इति परिक्रम्य निष्क्रान्तौ।]

[प्रस्तावना। (१७)]

[ततः परिवृत्य रक्तपट्टिकानेपथ्ये कामन्दक्यवलोकिते प्रविशतः]

कामन्दकी। वत्से ! अवलोकिते !

अवलोकिता। आणवेदु भअवदी।

काम। अपि नाम तयोः कल्याणिनोर्भूरिवसुदेवराता-त्मजयोर्मालतीमाधवयोरभिमतः पाणिग्रहः स्यात् ?। [वामाक्षिस्पन्दनं सूचयित्वा सहर्षम्।]

विरुन्धतेव कल्याणमान्तरक्तेन चक्षुषा।
स्फुरता वामकेनापि दाक्षिण्यमवलम्ब्यते ॥ (१८)

अव। महन्तो क्खु भअवदीए एसो चित्तविक्खेवो।

---

(१७) प्रस्तावनालक्षणमाह दर्पणकारः। चित्रैर्वाक्यैः स्वकार्योत्थैः प्रस्तुताक्षेपिभिर्मिथः। आमुखं तत्तु विज्ञेयं नाम्ना प्रस्तावनापि सा।

(१८) विरुन्धतेति। कल्याणं शुभं विरुन्धता वारयितु मारभमाणेनेवेत्युत्-प्रेक्षा। आन्तरक्तेन चक्षुषा हृदयवाहिना वामकेन अदक्षिणेन अननुकूलेनापि स्फुरता सता दाक्षिण्यं अनुकूलं आनुकूल्यञ्च अवलम्ब्यते क्रियते।

अच्चरीअं, अच्चरीअं, जं दाणिं चीरचीवरपरिच्छदं पिण्डवादमेत्तपाणधन्तीं भअवदीं, ईदिसे आआसे, अमच्चभूरिवसू णिओएदि। तहिं उक्खण्डिदसंसाराबन्धो अप्पा तुम्हेहिं णिउञ्जिअदि (क)।

काम। वत्से! मा मैवं ब्रूहि।

यन्मां विधेयविषये स भवान्नियुङ्क्ते,
स्नेहस्य तत्फलमसौ प्रणयस्य सारः।
प्राणैस्तपोभिरथवाभिमतं मदीयैः,
कृत्यं घटेत सुहृदो, यदि तत्कृतं स्यात्॥ (१८)

अयि, किं न वेत्सि यदेकत्र नो विद्यापरिग्रहाय नानादिगन्तवासिनां साहचर्य्यमासीत्, तदैव चास्मत्सौदामिनीसमक्षमनयोर्भूरिवसुदेवरातयोर्वृत्तेयं प्रतिज्ञा, अवश्यमावाभ्यामपत्यसम्बन्धः कर्त्तव्य इति। तदिदानीं विदर्भराज-

---

(क) महान् खलु भवत्या एव चित्तविक्षेपः। आश्चर्य्यमाश्चर्य्यं, यदिदानीं चीरचीवरपरिच्छदां पिण्डपातमात्रप्राणयन्तीं भगवतीं ईदृशे व्यापारे अमात्यभूरिवसुर्नियोजयति। तर्ह्युत्खण्डितसंसारावबन्ध आत्मा युष्माभिर्नियुज्यते। उत्खण्डितः उच्छिन्नः संसाररूपः अपकृष्टः बन्धः येन सः।

---

(१८) यदिति। स भवान् पूज्यः भूरिवसुः मालतीपिता विधेयविषये कर्त्तव्यविषये यत् मां नियुङ्क्ते प्रेरयति तत् स्नेहस्य फलं, असौ प्रणयस्य सारः सारभावः उत्कर्षो निर्य्यासो वा अन्यथा कथं मां नियुङ्क्तेति भावः। मदीयैः प्राणैरथवा तपोभिः सुहृदः मित्रस्य अभिमतम् ईप्सितं कृत्यं कार्य्यं यदि घटेत निष्पद्येत तत् कृत्यं कार्य्यं कृतं सम्पादितं स्यात् प्राणादिभिरपि कार्य्यं सम्पादनीयम् इति तात्पर्य्यार्थः।

(१९) अयमिति। अपत्यस्य कन्यायाः सम्बन्धविधेः प्रतिज्ञा प्रियस्य सुहृदः

मन्त्रिणा सता देवरातेन, माधवं पुत्रमान्वीक्षिकीश्रवणाय, कुण्डिनपुरादिमां पद्मावतीं प्रहिण्वता सुविहितम्।
अपत्यसम्बन्धविधिप्रतिष्ठा प्रियस्य नीता सुहृदः कृतिश्च।
अलोकसामान्यगुणस्तनूजः परोचनार्थं प्रकटीकृतश्च॥ (२०)

अव। तदो, किंति मालदीं अमच्चो अप्पणा माहवस्स ण पडिवादेदि, जेण चोरिआविवाहे भअवदीं तुवरावेदि? (ख)

काम। तां याचते नरपतेर्नर्मसुहृन्नन्दनो नृपमुखेन।
तत्साक्षात्प्रतिषेधः कोपाय प्रियस्त्वयमुपायः॥ (२१)

अव। अच्चरीयं! अच्चरीयं! ण क्खु अमच्चो माहवस्स णामम्पि जाणादित्ति णिरवेक्खदाए लक्खीअदि (ग)।

काम। संवरणं हि तत्।

(ख) ततः किमिति मालतीममात्यो माधवस्य आत्मना न प्रतिपादयति। येन चौरिकाविवाहे भगवतीं त्वरयति।

(ग) आश्चर्यमाश्चर्यम्! न खल्वमात्यो माधवस्य नामापि जानातीति निरपेक्षतया लक्ष्यते।

[illegible] भूरिवसोः कृतिश्च आदरेण नीता प्रापिता अलोकसामान्यगुणः भूतल-दुर्लभगुणस्तनूजः सुतः माधवः वर इत्यर्थः परोचनार्थं प्रकटीकृतः प्रकाशितः विवाहप्रवृत्तिसाधनार्थम् प्रकटीकृत इत्यर्थः।

(२१) तामिति। नन्दननामा राज्ञः नर्मसुहृत् अन्तःपुरसचिवः नृप-मुखेन नृपद्वारा तां मालतीं याचते। तत्र साक्षात् निषेधः राज्ञः कोपाय भविष्यति। अतः कारणात् अयं तु मद्द्वारा गुप्तसंयोजनरूपः उपायः प्रियः परि-णामसुखकरः।

विशेषतस्तु बालत्वात्तयोर्विदितभावयोः ।
तेन माधवमालत्योः कार्यः स्वमतिनिह्नवः ॥ (२२)

अपि च । अनुरागप्रवादस्तु वत्सयोः सार्वलौकिकः ।
श्रेयोऽप्यनाकमेवं हि प्रतार्यौ राजनन्दनौ ॥ (२३)

अपि च, बहिः सर्वाकारप्रगुणरमणीयं व्यवहरन्,
पराभ्यूहस्थानान्यपि लघुतराणि स्थगयति ।
जनं विद्वानेकः सकलमभिसन्धाय कपटै-
स्तटस्थः स्वानर्थान् घटयति, च मौनञ्च भजते ॥ (२४)

अथ । अणवि तुह्म अपवादो, तेण तेण वअणोवण्णासेन भूरिवसुमन्दिरासण्णराअमग्गेण माहवो सञ्चारीअदि । (च)

(च) अथापि युष्मदपवादेन तेन वचनोपन्यासेन, भूरिवसुमन्दिरासन्नराजमार्गेण माधवः सञ्चार्यते ।

---

(२२) विशेषत इति । विशेषतस्तु विदितभावयोर्विदिताभिप्राययोः अन्योः मालतीमाधवयोर्बालत्वादज्ञत्वात् तेन अमात्येन भूरिवसुना स्वमतिनिह्नवः आत्मज्ञानगोपनं कार्यः करणीयः, तावपि यथा प्रकृतं न जानीतस्तथा कर्तव्यमित्यर्थः ।

(२३) अनुरागेति । वत्सयोरनुरागप्रवादस्तु पुनर्मिथः ख्यापनजनश्रुतिस्तु सार्वलौकिकः, सर्वलोकेषु विदितः स्यात्: एवं अनाकमपि श्रेयः अभीष्टं हि यस्मात् राजनन्दनौ राजा नृपतिः नन्दनः नृपतेः नर्मसुहृत् च तौ प्रतार्यौ वञ्चनीयौ । मालतीमाधवयोरन्योन्यानुरागेण गान्धर्वपरिणयः स्यात् : न मया कारित इति राज्ञः प्रत्ययो यथा स्यात्तथा भाव्यमिति भावः ।

(२४) बहिरिति । एको विद्वान् तटस्थः उदासीन इव बहिर्लोके सर्वाकारेण सर्वावयवैरेव प्रगुणरमणीयं प्रकृष्टगुणसौन्दर्यं व्यवहरन् आचरन् लघुतराणि अल्पान्यपि पराभ्यूहस्थानानि परतर्कस्थानानि स्थगयति निवारयति । तथा जनं सकलं कपटैर्व्याजात् अभिसन्धाय वञ्चयित्वा स्वान् अर्थान् प्रयोजनानि घटयति योजयति मौनञ्च भजते तूष्णीमास्ते ।

काम। कथितमेव मो मालतीधात्र्या लवङ्गिकया।

भूयोभूयः सविधनगरीरथ्यया पर्य्यटन्तं
दृष्ट्वा, दृष्ट्वा, भवनवलभीतुङ्गवातायनस्था।
साक्षात्कामं नवमिव रतिर्मालतीमाधवं यत्
गाढ़ोत्कण्ठालुलितलुलितैरङ्गकैस्ताम्यतीति॥ (२५)

अव। वाढ़ं, जदो ताए वि उक्कण्ठाविणोदणिमित्तं माहव-
ड़िच्छन्दअं आलिहिदं, तं लवङ्गिआए अज्ज मन्दारिआए
त्थे णिहिदं दाव (क)

काम। [विचिन्त्य।] सुविहितं लवङ्गिकया, यतो.
ाधवानुचरः कलहंसकस्तां विहारदासीं मन्दारिकां काम-
ते, इत्यनेन तीर्थेन घटेत तत्प्रतिच्छन्दकं उपोद्घातेन माध-
ान्तिकमुपेयादित्यभिप्रायः।

अव। अज्ज, माहवोवि कोदूहलमुप्पादिअ, मए मअणुज्ज-
णमहूसवं मअरंदुज्जाणं पभादे अणुप्पेसिदो, तहिं
ाल मालदी गमिस्सदि, तदो अण्णोण्णदंसणं भोदुत्ति (ख)

(क) वाढ़ं, यतस्तयाऽप्युत्कण्ठाविनोदनिमित्तं माधवप्रतिच्छन्दकमालि-
ातं तल्लवङ्गिकया अद्य मन्दारिकायाः हस्ते निहितं तावत्। वाढ़ं, अतितरा-
ारेत्या इत्यर्थः। प्रतिच्छन्दकं प्रतिकृतिम्।

(ख) आर्य माधवोऽपि कौतूहलमुत्पाद्य मया प्रातर्मदनमहोत्सवं मदनो-
ानं प्रभातेऽनुप्रेषितस्तत्र किल मालती गमिष्यति, ततोऽन्योन्यदर्शनं भवत्विति।

---

(२५) भूय इति। भवनवलभीतुङ्गवातायनस्था प्रासादोपरिस्थगवाक्ष-
स्थितवर्त्तिनी मालती सविधनगरीरथ्यया सन्निकटस्थितनगरीमार्गेण पर्य्यटन्तं
भ्रमन्तं माधवं नवं मनोहरं साक्षात् कामं कन्दर्पं रतिरिव भूयोभूयः वारंवारं
ोत्कण्ठा विवक्षितः। दृष्ट्वा दृष्ट्वा पुनः पुनरवलोक्य। यत् यस्मात् गाढ़ोत्-
कण्ठालुलितलुलितैर्भृशोत्कण्ठाव्यथितैरङ्गकैरवयवैस्ताम्यतीति ग्लायत इति।

काम। साधु, वत्से,! साधु, अनेन मय्यभियोगेन स्मारयसि मे पूर्वशिष्यां सौदामिनीम्।

अव। भअवदि! सा सौदामिणी अहुणा, समासादिदअच्चरीअमन्तसिद्धिप्पहावा, सिरिपव्वदे कावालिअव्वदं धारेदि (ञ)।

काम। कुतः पुनरियं वार्त्ता?

अव। अत्थि, एत्थ णअरे, महामसाणप्पदेसे, करालाणाम चामुण्डा (ट)

काम। अस्ति, सा किल विविधजीवोपहारप्रियेति साहसिकानां प्रवादः।

अव। तहिं क्खु, सिरिपव्वदादो आअदस्स, रत्तिंचा-रिणो णादिदूरावसथवासिणो साधअस्स, मुण्डधारिणो अघोर-घण्टणामधेअस्स, अन्तेवासिणी महाप्पभावा कवालकुण्डला णाम, अणुसज्झं समागच्छदि, तदो एस पउत्ती (ठ)

काम। सर्वं सौदामिन्यां सम्भाव्यते।

अव। अण्णं दाव एदिणा। भअवदि! एसोवि सह-अरो माहवस्स, बालमित्तो मअरन्दो णाम, णन्दणस्स बहिणिं

(ञ) भगवति! सा सौदामिनी अधुना समासादिताश्चर्यमन्त्रसिद्धि-प्रभावा श्रीपर्वते कापालिकव्रतं धारयति।

(ट) अस्त्यत्र नगरे महाश्मशानप्रदेशे करालानाम चामुण्डा।

(ठ) तत्र खलु श्रीपर्वतादागतस्य रात्रिञ्चारिणो नातिदूरावसथवासिनः साधकस्य, मुण्डधारिणोऽघोरघण्टनामधेयस्य, अन्तेवासिनी महाप्रभावा कपाल-कुण्डला नाम, अनुसन्ध्यं समागच्छति, ततः एषा प्रवृत्तिः। साधकस्य योगि-नश्च। मुण्डधारिणः कापालिकस्य। प्रवृत्तिर्वार्त्ता।

(ड) अन्यं तावदेतेन। भगवति! एषोऽपि सहचरो माधवस्य, बाल-

मदअंतिअं जइ समुव्वहदि, तंपि णाम माहवस्स दुदीअं पिअं किदं भोदि (अ)

काम। नियुक्तैव मया मत्प्रियसखी तत्र बुद्धरक्षिता।

अव। सुविहिदं भअवदीए किदम्।

काम। [विचिन्त्य।] तदुत्तिष्ठ, माधवप्रवृत्तिमुपलभ्य, मालतीमेव पश्यावः।

[इत्युभे उत्तिष्ठतः।]

काम। [विचिन्त्य।] अत्युदारप्रकृतिर्मालती, तन्निपुणं निसृष्टार्थदूतीकल्पस्तन्त्रयितव्यः। * सर्वथा।

शरज्ज्योत्स्ना कान्तं कुमुदमिव तं नन्दयतु सा,
सुजातं कल्याणीभवतु कृतकृत्यः स च युवा।
वरीयानन्योन्यप्रगुणनिर्माणनिपुणो,
विधातुर्व्यापारः फलतु च मनोज्ञश्च भवतु ॥ २६ ॥

[इति निष्क्रान्ते विष्कम्भकः] (२७)

मित्रं मकरन्दो नाम, नन्दनस्य भगिनीं मदयन्तिकां यदि समुद्वहति, तदपि नाम माधवस्य द्वितीयं प्रियं कृतं भवति।

* अत्युदारा अत्युदात्ता प्रकृतिः यस्याः सा। नायकस्य नायिकाया वा अभिप्रायं ज्ञात्वा स्वमत्या या कार्यं साधयति सा निसृष्टार्था दूती तस्याः कल्पः व्यापारः तन्त्रयितव्यः प्रस्तावनीयः इतिभावः।

---

(२६) शरदिति। सा मालती शरज्ज्योत्स्ना शारदीया कौमुदी कान्तं रम्यं कुमुदमिव सुजातं शोभनजन्मानं तं माधवं नन्दयतु आनन्दयतु स च युवा माधवः कृतकृत्यः कल्याणीभवतु वरीयान् वरेण्यः अन्योन्यस्य प्रगुणगुण उत्कृष्टगुणस्तन्निर्माणनिपुणस्तद्रचनाकुशलः विधातुः ब्रह्मणः व्यापारश्च फलतु फलवान् भवतु मनोज्ञश्च भवतु।

(२७) विष्कम्भकलक्षणमाह दर्पणकारः वृत्तवर्तिष्यमाणानां कथांशानां निदर्शकः। संक्षिप्तार्थस्तु विष्कम्भ आदावङ्कस्य दर्शितः इति।

[ततः प्रविशति गृहीतचित्रोपकरणः कलहंसः ।]

कल । कहिं दाणिं तुलिदमअरद्धअरूवावलेवविब्भमा-वखित्तमालदीहिअअं माअमाअवं पेक्खिस्सं । [परि-क्रम्य ।] परिस्सन्तोम्हि, आव इमस्सिं उज्जाणे मुहुत्तं विस्स-मिअ, मअरंदसहअरं माअमाअवं पेक्खिस्सं (८)

[इति परिक्रम्योपविशति । ततः प्रविशति मकरन्दः]

मक । कथितमवलोकितया मदनोद्यानं गतो माधव इति, भवतु, तत्रैव गच्छामि । [परिक्रम्य दृष्ट्वा ।] दिष्ट्या अयं वयस्य इत एवाभिवर्त्तते । [निरूप्य ।] अस्य तु

गमनमलसं, शून्या दृष्टिः, शरीरमसौष्ठवम्,
श्वसितमधिकं, किं न्वेतत् स्यात्किमन्यदितोऽथवा ।
भ्रमति भुवने कन्दर्पाज्ञा, विकारि च यौवनम्,
ललितमधुरा स्ते ते भावाः क्षिपन्ति च धीरताम् ॥ (१८)

---

(८) कुत्रेदानीं तुलितमकरध्वजरूपावलेपविभ्रमावक्षिप्तमालतीहृदयमार्य्यमाधवं प्रेक्षिष्ये । परिश्रान्तोऽस्मि यावदिहोद्याने मुहूर्त्तं विश्रम्य मकरन्दसहचरं आर्य्यमाधवं प्रेक्षिष्ये । उपकरणम् उपढौकनम् । तुलितः मकरध्वजस्य कामस्य रूपावलेपः रूपगर्वः येन एवंविधेन विभ्रमेण चरितेन तिरस्कृतं मालतीहृदयस्य आकाङ्क्षा माधुर्य्यं येन तम् ।

---

(१८) गमनमिति । अलसं मन्दं गमनमस्य इत्यर्थः । दृष्टिर्नेत्रं शून्या बाह्यपदार्थज्ञानाभावात् शरीरमसौष्ठवं लावण्यसमुपेतमिति । श्वसितं स्वभावातिरिक्तं श्वसितं निश्वासः एतच्चैव किं नु स्यात् ? अथवा इतोऽन्यस्मात् अन्यत् किम् । कामजन्यम् रोगजमिति संशय्य अथवेति संशयच्छेदमाह । नेदं अन्यं रोगकृतं किन्तु कामकृतमेवेति । भुवने संसारे कन्दर्पाज्ञा भ्रमति सर्वं जनं आक्रन्दति । एतेनास्याः कामाज्ञाया अनिवार्य्यत्वं सूचितम् । यौवनञ्च विकारि, उन्मादकारि, एतदप्यशक्यमिति भावः । ललितमधुरा मदुदर्शिताः ते ललिता

[ततः प्रविशति यथानिर्दिष्टो माधवः ।]

माधवः । (२८) [स्वगतं] ।

तामिन्दुसुन्दरमुखीं सुचिरं विभाव्य
चेतः कथं कथमपि व्यपवर्त्तते मे ।
लज्जां विजित्य, विनयं विनिवार्य्य, धैर्य्य-
मुन्मथ्य, मन्मथविवेकमकाण्ड एव ॥ (३०)

आश्चर्य्यम् । यद्विस्मयस्तिमितमस्तमितान्यभाव-
मानन्दमन्दममृतप्लवनादिवाभूत् ।
तत्सन्निधौ तदधुना हृदयं मदीय-
मङ्गारचुम्बितमिव व्यथमानमास्ते ॥ (३१)

मक । सखे ! माधव ! इत इतः ।

माध । [परिक्रम्य] । कथं, प्रियवयस्यो मम मकरन्दः ।

मक । [उपसृत्य ।] सखे ! ललाटन्तपस्तपति घर्मांशुस्तदस्मिन् उद्याने मुहूर्त्तमुपविशावः ।

माध । यथा प्रियवयस्याय रोचते । [इत्युभावुपविशतः] ।

भावाः पदार्था धीरतां धैर्यं छिदन्ति छिन्दन्ति । अत्र नर्मस्फोटाख्या कौशिकी वृत्तिः नर्मस्फोटो भावलेशैः सूचिताल्परसो मतः इति साहित्यदर्पणे ।

(२८) स्वगतवचनं यथा "यत्तु श्राव्यं न सर्वस्य स्वगतं तदिहोच्यते ।"

(३०) तामिति । इन्दुसुन्दरमुखीं विधुमुखीं तां मालतीं सुचिरं बहुक्षण-पर्यन्तं विभाव्य निरूप्य अकाण्ड एव अकस्मादिव मे मम मन्मथविवेकं कन्दर्पज्ञानं चेतश्चित्तं लज्जां विजित्य विनयं विनिवार्य्य धैर्य्यमुन्मथ्य कथं कथमप्यतिकष्टेन व्यपवर्त्तते निवर्त्तते । मालत्या आकृष्टं सत् मे चित्तं इतिभावः ।

(३१) यदिति । मदीयं हृदयं विस्मयस्तिमितम् आश्चर्य्यस्तब्धम् अस्त-मितान्यभावं केवलं तदेकपरायणम् आनन्दमन्दं हर्षजडञ्च अमृतप्लवनादिव सुधारसादिव तत्सन्निधौ मिथोऽन्तिके अभूत् तदानीं [illegible] तदिदं मदीयं हृदयं अधुना अङ्गारचुम्बितमिव अङ्गारस्पृष्टमिव व्यथते इति शेषः ।

कल। [दृष्ट्वा।] कधं, मअरंदसहअरो इदं ज्जेव बालव-उलुज्जाणं अणुहरेदि माहवो, ता दंसेमि, मअणवेअणाखिज्ज-माणमालदीलोअणसुहावहं अत्तणो से पडिच्छंदअं। अहवा मुहुत्तं विस्सामसोक्खं दाव अणुभोदु। (ठ)

मक। तदस्यैव तावत् उत्फुल्लितकुसुमकेसरकषायशीत-लामोदवासितोद्यानस्य * काञ्चनपादपस्याधस्तादुपविशाव:।

(तथा कुरुत:।)

मक। वयस्य! माधव! अद्यैव तावत्सकलनगराङ्ग-नाजनप्रवर्त्तितमन्मथोत्सवाभिराममदनोद्यानयात्राप्रतिनिवृत्तम-न्यादृशं भवन्तमवधारयामि, अपि नाम मनागवतीर्णोऽसि रतिरमणबाणगोचरम्?

[माधवो लज्जया अधोमुखस्तिष्ठति।]

मक। [विहस्य।] तत्किमवनतमुग्धमुखपुण्डरीकस्ति-ष्ठसि?

पद्य। (११) अन्येषु जन्तुषु रजस्तमसावृतेषु,
विश्वस्य धातरि मम: परमेश्वरे च।

(ठ) कथं मकरन्दसहचर इदमेव बालबकुलोद्यानमनुसरतीति माधव-अहं दर्शयामि मदनवेदनाखिद्यमानमालतीलोचनसुखावहम् आत्मनस्य प्रतिच्छन्द-कम्। अथवा मुहूर्त्तं विश्रामसौख्यं तावदनुभवतु।

* उत्फुल्लितानाम् विकसितानां कुसुमानां ये केसरा: किञ्जल्का: तै: कषाय: लोहित: शीतलश्च य: आमोद: तेन वासितं सुरभीकृतं उद्यानं येन तस्य।

सर्वमङ्गलमयं, प्रायस इत्यर्थ:। अतएव व्यक्तनामं क्रियम् आस्ते। अधुना कैवल्यं अनुभवति।

(११) अन्येष्विति। अन्येषु जन्तुषु प्राणिषु रजस्तमसा आवृतेषु आच्छादितेषु अथ विश्वस्य धातरि निर्माणकारके ब्रह्मणि परमेश्वरे महादेवे च रजस्तमसाढ़िते

सोऽयं प्रथितविभवः खलु चित्तजन्मा
मा लज्जया तव कथञ्चिदपकृतिर्भूत् ॥

माधवः । वयस्य ! किं न कथयामि श्रूयतां । गतोऽहमवलोकिताजनितकौतुकः कामदेवायतनं, तत्र च इतस्ततः परिक्रम्यावलोक्य च परिश्रमादुल्लसितमदिरामोदमधुरपरिमलाकृष्टसकलमिलदलिपटलसङ्कुलाकुलितवकुलमुकुलावलीमनोहराभरणरमणीयस्याङ्गनभुवो बालवकुलस्य आलवालपरिसरे स्थितः । तत्र च यदृच्छया निरन्तरनिपतितानि कुसुमानि आदाय विदग्धरचनामनोहरां स्रजमभिनिर्मातुमारब्धवानस्मि । अनन्तरञ्च सञ्चारिणीव देवस्य मकरकेतोर्जगद्विजयवैजयन्तिका, निर्गत्य गर्भभवनादुज्ज्वलविदग्धसुन्दरनेपथ्यविरचनाविभावितकुमारीभावा महानुभावप्रकृतिः अत्युदारपरिजना कापि तत्र एव आगतवती ।

(११) सा रामणीयकनिधेरधिदेवता वा
सौन्दर्यसारसमुदायनिकेतनं वा ।

सांख्यादिनये तु परमेश्वरस्य गुणत्रयसाम्यविशिष्टत्वेनैवमुक्तिरित्यर्थः । समः अविचलितः । परमेश्वरापेक्षया कामस्य हीनत्वेऽपि तत्सुखस्वरूपकल्पनादतिशयोक्तिः । सोऽयं प्रथितविभवः विख्यातमाहात्म्यः चित्तजन्मा मनोजः कामः खलु निश्चये । ते तव लज्जया कथञ्चित् कष्टेन अपकृतिर्माभूत् । लज्जां कृत्वा प्रकृतोत्तरदाने मा मौनावलम्बिना भवता भाव्यमिति भावः । अरपीडितमनुग्रहणीयमस्तीति प्रसिद्धम् ।

(११) सेति । हे सखे ! सा रामणीयकनिधेः सौन्दर्याकरस्य अधिदेवता आभरणस्याप्याभरणमिति भावः । अथवा सौन्दर्यसारसमुदायानां लावण्यशोभाकान्त्यादीनां निकेतनम् आश्रयीभूता विधेयप्राधान्यात् नपुंसकत्वम् । तस्याः दृष्ट्वा चित्तं निश्चितं इन्दुसुधामृणालज्योत्स्नादि कारणं मदनस्य वेधा मदन एव रतिकारकः लावण्यपदादीनां प्रवीणो मदन एव भवति । एतत्र

तस्याः, सखे! नियतमिन्दुसुधामृणाल-
ज्योत्स्नादि कारणमभून्मदनश्च वेधाः॥

अथ सा प्रणयिनीभिः अनुचरीभिः अविरलकुसुमसञ्चया-[illegible]ोद्दीपिनीभिः अभ्यर्थ्यमाना, तमेव बालबकुलपादपोद्देशमागतवती, तस्याञ्च कस्मिंश्चिदपि महाभागधेयजन्मनि * [illegible]मुपचीयमानमिव मन्मथव्यथाविकारमुपलब्धवानस्मि। यतः तस्याः। परिमृदितमृणालीम्लानमङ्गं, प्रवृत्तिः,

कथमपि परिवारप्रार्थनाभिः क्रियासु।
कलयति च हिमांशोर्निष्कलङ्कस्य लक्ष्मी-
मभिनवकरिदन्तच्छेदपाण्डुः कपोलः॥ (३४)

सा पुनः मम प्रथमदर्शनक्षणात्प्रभृति अमृतवर्त्तिरिव चक्षुषोः सातिशयानन्दमुत्पादयन्ती, अयस्कान्तमणिशलाकेव लो[illegible]मन्तःकरणमाकृष्टवती, किं बहुना,

(३५) सन्तापसन्ततिमहाव्यसनाय तस्या-
मासक्तमेतदनपेक्षितहेतु चेतः।

[illegible] इव निर्मिता [illegible] मालत्या [illegible] [illegible] परिकर[illegible] [illegible] परिकरो मम इति [illegible]।

* महाभाग्ययुक्ते पुरुषे।

(३४) परिमृदितेति। अङ्गं तस्या [illegible] परिमर्दितमृणाली[illegible] [illegible], परिवारस्य [illegible] प्रार्थनाभिः प्रार्थनावाक्यैः क्रियासु [illegible] कथमपि प्रवृत्तिर्भवति इति शेषः। [illegible] तस्या [illegible]। [illegible] अभिनवः [illegible] इव पाण्डुः कपोलः [illegible]। [illegible] हिमांशोश्चन्द्रस्य लक्ष्मीं शोभां कलयति [illegible]। [illegible] तस्याः [illegible]।

(३५) सन्तापेति। सन्तापस्य सन्ततिः प्रवाहः सैव महाव्यसनं विपुल-

प्रायः शुभञ्च विदधात्यशुभञ्च जन्तोः,
सर्वङ्कषा भगवती भवितव्यतैव ॥

मक। वयस्य माधव! स्नेहश्च निमित्तसव्यपेक्ष इति विप्रतिषिद्धमेतत्।

पश्य। व्यतिषजति पदार्थानान्तरः कोऽपि हेतु-
र्न खलु बहिरुपाधीन् प्रीतयः संश्रयन्ते।
विकसति हि पतङ्गस्योदये पुण्डरीकम्
द्रवति च हिमरश्मावुद्गते चन्द्रकान्तः ॥ (२६)
ततस्ततः ?

माध। ततश्च तत्र,
सभ्रूविलासमथ सोऽयमितीरयित्वा,
सप्रत्यभिज्ञमिव मामवलोक्य तस्याः।

विपद्, तदर्थमेव एतत् चेतो हृदयं समेत्यर्थः। अनपेक्षितहेतु कारणमनपेक्ष्यैव तस्या मामकमन्तरङ्गम्। तदवलम्बनेन नैव सुखं दृश्यते प्रत्युत केवलं सन्तापराशिर्वर्द्धते इत्यर्थः। अर्थान्तरं न्यस्यति, सर्वङ्कषा सर्वहरा भगवती भवितव्यतैव अवश्यम्भावि प्राक्तनकर्म प्रायो बाहुल्येन जन्तोः प्राणिनः शुभञ्च अशुभञ्च विदधाति करोति। जनानां सुखदुःखं अदृष्टस्यैव कारणत्वात् भवितव्यतामूलकमेवात्र दुःखमिति तात्पर्यार्थः।

(२६) व्यतिषजतीति। आन्तरः अन्तरगतः कोऽपि हेतुः पदार्थान् व्यतिषजति सम्बन्धयति। प्रीतयः प्रेमाणः बहिरुपाधीन् बाह्यहेतून् न संश्रयन्ते नावलम्बन्ते खलु निश्चयार्थम्। पदार्थान्तरमिलने अन्तर्गतो हेतुरेव तत्र कारणत्वेन निश्चितः प्रीत्यादयस्तु बाह्यहेतूनां सौन्दर्यादीनां मवलम्बनं नापि समर्था इत्यर्थः। पतङ्गोदये सूर्योदये पुण्डरीकं कमलमतिकोमलमपीत्यर्थः। विकसति स्फुटति, हिमरश्मौ हिमांशौ उद्गते उदिते चन्द्रकान्तो मणिविशेषः द्रवति गलति तीव्रातीव्रयोः सूर्येन्दुकरयोः सम्बन्धेन कमलपाषाणपदार्थयोः विकसनद्रवणयोः तादृक्कार्यं प्रति आन्तरिकहेतुत्वमायातीत्यर्थः। अतः अत्र स्वाभाविक एव हेतुः इति तात्पर्यम्।

अन्योन्यभावचतुरेण सखीजनेन,
मुक्तास्तदा स्मितसुधामधुराः कटाक्षाः ॥ (१७)

मक। [स्वगतम्।] कथं प्रत्यभिज्ञापि नाम।

माध। अथ ताः सलीलमुत्तालकरकमललुलिततालि-कातरलवलयावलीकम् उच्चलितमत्तकलहंसविभ्रमाभिरामच-रणमञ्जरण-झणझणाय-मानमञ्जीरमञ्जुशिञ्जितानुविद्धमेख-लाकलापकिङ्किणीरणत्कारमुखरं प्रतिनिवृत्य भर्त्तृदारिके! दिष्ट्या वर्द्धामहे, यदत्रैव कोऽपि कस्यापि तिष्ठतीति माम् अङ्गुलीदलविलासेन आख्यातवत्यः।

मक। [स्वगतम्]। हन्त, मत्तः प्रागनुरागस्योद्भेदः।

कल। [आकर्ण्य]। कधं सरसरमणीआणुबन्धिणी इत्थीअणकधा? (ङ)

मक। ततस्ततः।

माध। अत्रान्तरे किमपि वाग्विभवातिवृत्त-
वैचित्र्यमुल्लसितविभ्रममुत्पलाक्ष्याः।
तद्भूरिसात्त्विकविकारमपास्तधैर्य-
माचार्यकं विजयि मान्मथमाविरासीत् ॥ (१८)

---

(१७) वधूविलासैरिति। अन्योन्यभावचतुरेण परस्परानङ्गरसनिपुणेन तस्याः सख्याः सखीजनेन कोऽयम् अयं यः प्रविशति सखि! तं किमवलोकयसे। इति वधूविलासं वधूलक्षितभावैः। इति वचनं पूर्वकविता कथयित्वा, प्रत्यभिज्ञा अनुभवार्थं तथा अत्र वर्त्तमानं कमपि पूर्वानुभूतमिव आकलय्य तदा तस्याः स्मितमेव सुधा तया मधुराः कटाक्षाः अपाङ्गनिक्षेपाः मुक्ताः क्षिप्ताः इत्यर्थः।

(१८) अत्रान्तर इति। अत्रान्तरे तादृशसमये उत्पलाक्ष्याः पङ्कजाक्ष्याः किमपि अनिर्वचनीयं वाग्विभवातिवृत्तवैचित्र्यं वाक्प्रपञ्चातीतवैचित्र्यम् उल्लसितविभ्रमं विकसितविलासं तद्भूरिसात्त्विकविकारं विविधसात्त्विकाङ्गचेष्टायुक्तम् अपास्तधैर्यं

ततश्च। स्तिमितविकसितानामुल्लसद्भ्रूलतानाम्,
मसृणमुकुलितानां प्रान्तविस्तारभाजाम्।
प्रतिनयननिपाते किञ्चिदाकुञ्चितानाम्,
विविधमहमभूवं पात्रमालोकितानाम्॥ (३९)

तैश्च। अलसवलितमुग्धस्निग्धनिष्पन्दमन्दै-
रधिकविकसदन्तर्विस्मयस्मेरतारैः।
हृदयमशरणं मे पक्ष्मलाक्ष्याः कटाक्षै-
रपहृतमपविद्धं पीतमुन्मूलितञ्च॥ (४०)

एवमहन्तु तस्याः सर्वाकारहृदयङ्गमायाः सख्याश्चमान-खेहरसेनाभिसन्धिना विधेयीकृतोऽपि पारिप्लवत्व मात्मनोऽपनिह्नोतुकामः, प्राक्प्रस्तुतस्य वकुलदाम्नो यथा कथञ्चिदवशेषं ग्रथितवानेव, ततो मिलितवेत्रग्रहपरिगतवर्षवरप्रायपुरुषपरिवारा, गजवधूमारुह्य, नगरगामिनं मार्गम् इन्दुवदना अलङ्कृतवती। तदा च।

धैर्यमाश्रि अतएव विजयि अन्यैरजेयमित्यर्थः। तत् प्रसिद्धं मान्मथं मन्मथसम्बन्धि आचार्यकं गुरुत्वं कामजनितचेष्टितमित्यर्थः आविरासीत् प्रादुर्बभूव।

(३९) स्तिमितेति। स्तिमितविकसितानां निश्चलस्फुटानां उल्लसद्भ्रूलतानां विचलितभ्रूणां मसृणमुकुलितानां मृदुस्निग्धमुकुलभावानां प्रान्तविस्तारभाजां विस्तृतापाङ्गदेशानां, प्रतिनयननिपाते नयननिपातं प्रति विभक्त्यर्थेऽव्ययीभावः। निमेषपतनकाले इत्यर्थः। किञ्चिदाकुञ्चितानां किञ्चिन्मुकुलितानाम् आलोकितानां नयनानां अहं विविधम् अनेकप्रकारं पात्रं भाजनमभूवम् जातः।

(४०) अलसेति। अलसवलितमुग्धस्निग्धनिष्पन्दा अतएव मन्दैः, आलस्यमापन्नैः, अधिकविकसदन्तः, अधिकं विकसत् अन्तर्येषां तैः विस्मयस्मेरतारैः विस्मययुक्ततारकैः तैश्च तैरिति विशेषणसमासः। पक्ष्मलाक्ष्याः निविडपक्ष्मसमेतायाः कटाक्षैरपाङ्गैर्मे मम अशरणमसहायं हृदयम् अपहृतम् अपविद्धं परिक्षिप्तं पीतम् उन्मूलितञ्च स्तोकमूलनमिव जातम्।

यान्त्या मुहुर्वलितकन्धरमाननं तद्
आवृत्तवृन्तशतपत्रनिभं वहन्त्या।
दिग्धोऽमृतेन च, विषेण च, पक्ष्मलाक्ष्या,
गाढं निखात इव मे हृदये कटाक्षः॥ (४१)

ततः प्रभृति

परिच्छेदातीतः सकलवचनानामविषयः,
पुनर्जन्मन्यस्मिन्ननुभवपथं यो न गतवान्।
विवेकप्रध्वंसादुपचितमहामोहगहनो
विकारः कोऽप्यन्तर्जडयति च तापं च कुरुते॥ (४२)

अपि च। परिच्छेदव्यक्तिर्भवति न पुरःस्थेऽपि विषये,
भवत्यभ्यस्तेऽपि स्मरणमतथाभावविरसम्।
न संतापच्छेदो हिमसरसि वा चन्द्रमसि वा
मनो निष्ठाशून्यं भ्रमति, च किमप्यालिखति च।(४३)

---

(४१) यान्त्येति। मुहुर्वारं वारं वलितकन्धरं वक्रितग्रीवं यथा स्यात् तथा पश्चाद्वर्तिनं मां द्रष्टुमित्यर्थः। यान्त्या गच्छन्त्या आवृत्तवृन्तशतपत्रनिभम् आवर्तितनालकमलसदृशं तत् सुन्दरम् आननं मुखं वहन्त्या पक्ष्मलाक्ष्या च सुनेत्रया अमृतेन दिग्धः लिप्तः तथा विषेण च दिग्धो लिप्तः कटाक्षः मे मम हृदये गाढं निखात इव प्रोथित इव।

(४२) परिच्छेदेति। परिच्छेदातीतः इयत्तारहितः इयत्तया वक्तुमशक्य इत्यर्थः। सकलवचनानाम् अविषयः सकलवाक्पथातीत इत्यर्थः। तथा पुनर्जन्मनि परस्मिन्नपि अस्मिन् इह च काले यः अनुभवपथम् अनुभवज्ञानविषयत्वं न गतवान् इह परत्र च अनुभवितुमशक्य इत्यर्थः। विवेकस्य विवेचनायाः प्रध्वंसात् नाशात् उपचितमहामोहः, वर्धितमोहान्धकारः, अतएव गहनः दुर्बोधः, तस्य च, विवेकनाशकत्वेन तथात्व मुग्धं चितमित्यर्थः। कोऽपि अनिर्वचनीयः विकारः विरहजन्यवैकृतम् अन्तः अन्तःकरणं जडयति मोहयति, तापं कुरुते तापयति च। एतेन विरहस्यावस्थात्वमुक्तम्।

(४३) परिच्छेदेति। पुरःस्थेऽपि समीपवर्तिन्यपि विषये घटपटादौ

कल। दिट्ठं क्खु एसो कएवि अवहरिदो, अवि णाम मालदी जेव्व सा भवे ? (ङ)

मक। [स्वगतम्]। अहो ! अभिव्यक्तः, तत्किं निषेधयामि सुहृदम्।

अथवा। मामूमुहत् खलु भवन्तमनन्यजन्मा,
मा ते मलीमसविकारघना मतिर्भूत्।
इत्यादि नन्विह निरर्थकमेव यस्मात्
कामश्च जृम्भितगुणो, नवयौवनञ्च ॥ (४४)

(ङ) दृष्टं खल्वेष कयाऽप्यपहृतः, अपि नाम मालत्येव सा भवेत् ?।

परिच्छेदव्यक्तिः इयत्ताकुरणम् अयमेव घट इत्यादिकं न भवति। अभ्यस्तोऽपि पुनः पुनराहृतोऽपि अतथाभावविरसम् अतथाभावेन अयथार्थत्वेन विरसं वैरस्यवत् जरठं भवति। विषयान्तरं कर्तुमुद्युक्तोऽपि कृतिपथात् स्खलितोऽस्मीति भावः। सन्तापच्छेदो विरहव्यथाक्षयः हिमसरसि शीतलसरोवरे न चन्द्रमसि वा हिमांशौ वा न भवतीत्यर्थः। विशिखवत्तस्य तादृक् सम्भावनाया- मपि तदकरणात् विरहजन्यसन्तापस्यातिशय्यं वर्त्तते। तथा मनः कर्तुं निष्का- श्यं धैर्यरहितं सत् भ्रमति चञ्चलं भवतीत्यर्थः। किमपि आकाशकुसुमवत् वस्तु आलिखति रचयति च। एतेन मनसः सङ्कल्पाख्यावस्था उक्ता।

(४४) मेति। अनन्यजन्मा न अन्यस्मात् जन्म यस्य स कन्दर्पः भवन्तं मा मूमुहत् खलु। मा शब्दयोगे अनुज्ञार्थे लुङ्। ते तव मतिः मलीमस- विकारघना मालिन्यनिविडा माभूत् न भवतु पूर्ववत् लुङ्। ननु भोः! माधव इत्यर्थः। इत्यादि पूर्वोक्तं निषेधवाक्यम् इह त्वयि निरर्थकमेव। यस्मात् यतो हेतोः कामश्च जृम्भितगुणः प्रकटितसामर्थ्यः नवैति शेषः। नवयौवनञ्च जृम्भित- गुणं विकृतिपरिणामिनान्वयः। पक्षे कामः जृम्भितगुणः आततज्यचतुर्गुणः, नवयौवनं जृम्भितगुणं प्रकाशितस्वधर्मम्। कामोद्रेके यूनामस्वातन्त्र्यादिकं भवतीति प्रसिद्धम्।

[प्रकाशम्।] अपि वयस्येन विदिते तदन्वयनामनी?

माध। सखे! श्रूयतां, अथ तस्याः परिणुकारोहणमय एव महतः सखीकदम्बकादन्यतमा वारयोषित् विलम्ब्य, बालवकुलकुसुमावचयक्रमेण नेदीयसी भूत्वा, प्रणम्य, कुसुमापीडव्याजेन मामिदमुक्तवती, महाभाग! सुश्लिष्टगुणतया रमणीय एव वः सुमनसां सन्निवेशः, कुतूहलिनी च नो भर्तृदारिका वर्तते, तदयमभिनवो विधिः कुसुमेषुव्यापारस्य व्रजतु कृतार्थता वैदग्ध्यस्य, फलतु निर्माणरमणीयता, विधातुः आसादयतु सरस एव भर्तृदारिकायां कण्ठावलम्बनमहार्घतामिति।

मकरन्दः। अहो! वैदग्ध्यम्।

माध। तया च मदनुयुक्तया समाख्यातमियममात्यभूरिवसोः प्रसूतिर्मालती नाम, अहञ्च प्रसादभूमिर्भर्तृदारिकायाः धात्रेयिका लवङ्गिका नामेति।

कल। [सहर्षम्।] किं णाम मालदीत्ति? दिट्ठिआ विलसिदं क्खु भअवदा देवेण कुसुमाउहेण, ता जिदं अम्हेहिं (ख)

मक। अमात्यभूरिवसोरात्मजेत्यपर्याप्तिर्बहुमानस्य।

अपि च। मालती मालतीति मोदते भगवती कामन्दकी, तां च किल राजा नन्दनाय प्रार्थयते इति किंवदन्ती श्रूयते।

माध। तया चाहमभ्यर्थमानस्तां बकुलमालामात्मनः

(ख) किं नाम मालतीति? दिष्ट्या विलसितं खलु भगवता देवेन कुसुमायुधेन, तज्जितमस्माभिः।

कण्ठादवतार्य्य दत्तवान् असौ पुनरभिनिविष्टया दृशा मालती-मुखावलोकनविह्वलतया * विषमविरचितैकभागान्तामेव बकुलमालां महानयं प्रसाद इति आदृत्य गृहीतवती, अनन्तरञ्च यात्राभङ्गप्रचलितस्य महतः पौरजनस्य सङ्कुलेन विघटितायां तस्यामागतोऽस्मि।

मक। वयस्य! मालत्या अपि स्नेहदर्शनादुन्निष्टमेतत्, योऽपि हि कपोलपाण्डुतादिचिह्नसूचितः प्राक् प्रवृत्तस्तस्याः कामाभिषङ्गः, सोऽपि त्वन्निबन्धन इत्यभिव्यक्तमेवैतत्, एतत्तु न ज्ञायते, क्व दृष्टपूर्वस्तया वयस्य इति, न खलु तादृश्यो महाभागधेयाः कुमार्य्योऽन्यत्रासक्तमनसो भूत्वा अन्यत्र अनु-रागिण्यो भवन्ति। अपिच।

अन्योन्यमभिसहृष्टां सखीनाम् तस्यास्त्वयि प्रागनुरागलिङ्गम्।
कस्यापि कोऽपीति निवेदितञ्च धात्रेयिकायाश्चतुरं वचश्च॥ (४५)

कल। [उपसृत्य।] एदं चित्तफलअं।

इति चित्रफलकं दर्शयति। उभौ पश्यतः।

मक। कलहंसक! केनैतन्माधवस्य प्रतिबिम्बमभिलिखि-तम्?

---

* विह्वलतया व्याकुलतया।

(४५) अन्योन्येति। हे वयस्य! अन्योन्यमभिसहृष्टा अन्योन्यं सस्मितं वीक्षिते दृशौ यासां परस्परदत्तविकसिताक्षीणां सखीनां मालतीसहचरीणां तस्याः मालत्याश्च प्राक् प्रथमम् अनुरागचिह्नं सौहार्दचिह्नं कस्यापि जनस्य कोऽप्यनु-रागैकहेतुश्च इति धात्रेयिकायाश्चतुरं सुरसं श्लिष्टमिति यावत् वचश्च त्वयि निवे-दितम् विज्ञापितम्। अत्रानुरागधारौद्धिष्टवाक्यार्थोः परस्परवाक्यार्थहेतुकत्वात् काव्यलिङ्गम् अलङ्कारः।

कल। जेण जेव्व दे हिअअं अवहरिदम् (थ)।

मक। अपि मालत्या ?

कल। अह इं।

माध। वयस्य मकरन्द ! प्रसन्नप्रायस्ते वितर्कः।

मक। कलहंसक ! कुतोऽस्याधिगमः ?

कल। मए दाव मन्दारिआए हत्थादो, तए वि लवङ्गिआसआसादो (द)।

मक। अथ किमाह मन्दारिका माधवालेख्यप्रयोजनं मालत्याः ?

कल। उक्कण्ठाविणोदो त्ति (ध)

मक। वयस्य माधव ! सर्वथा समाश्वसिहि।

या कौमुदी नयनयोर्भवतः सुजन्मा,
तस्या भवानपि मनोरथबन्धबन्धुः।
तत्सङ्गमं प्रति सखे ! न हि संशयोऽस्ति,
यस्मिन् विधिश्च मदनश्च कृताभियोगः॥ (४६)

(थ) येनैवास्य हृदयमपहृतम्।
(द) मया तावन्मन्दारिकाया हस्तात्तयापि लवङ्गिकासकाशात्।
(ध) उत्कण्ठाविनोद इति।

---

(४६) येति। सुकुमाराकारा भवतो नयनयोर्नेत्रयोः कौमुदी तद्वदाह्लाददायिका या भवतीत्यर्थः। तस्याः मालत्याः सुजन्मा शोभनजन्मा भवानपि मनोरथबन्धबन्धुः अभिलाषनिबन्धनाय प्रियः नयनकौमुदीस्वरूप इत्यर्थः। हे सखे ! माधव ! तत्सङ्गमं प्रति मालतीमिलनं प्रति नहि संशयः सन्देहोऽस्ति। उभयो-राकारेङ्गितादिभिर्मनोभावस्य प्रकटितत्वादिति भावः। यस्मिन् सङ्गमे विधिः स्रष्टा च मदनः कामश्च कृताभियोगः कृतपरिश्रमः भवतीत्यर्थः। विधिमदनावेव युवयोर्मेलनं घटयिष्यत इत्यर्थः।

द्रष्टव्यस्वरूपा च भवतो विकारहेतुः तदहमेव लिख्यतां मालती।

माध। यदभिरुचितं वयस्याय, तदुपनय चित्रफलकं चित्रवर्तिकाञ्च। [मकरन्द उपनयति]।

माध। [लिखन्]। सखे मकरन्द!

वारंवारं तिरयति दृशोरुद्गमं बाष्पपूर-
स्तत्सङ्कल्पोपहितजडिम स्तम्भमभ्येति गात्रम्।
सद्यः स्विद्यन्नयमविरतोत्कम्पलोलाङ्गुलीकः,
पाणिर्लेखाविधिषु नितरां वर्तते, किङ्करोमि॥ (४७)

तथापि व्यवसितोऽस्मि। [चिरादभिलिख्य प्रदर्शयति]।

मक। [विलोक्य]। उपपन्नस्तावदत्र भवतोऽभिष्वङ्गः। [सकौतुकम्]। कथमचिरेणैव निर्माय लिखितः श्लोकः। [वाचयति]।

---

(४७) वारंवारमिति। बाष्पपूरः अश्रुप्रवाहः वारंवारं अभीक्ष्णं आभीक्ष्ण्ये द्विरुक्तिः। दृशोर्नयनयोः उद्गमं प्रचारं तिरयति आच्छादयति। तिरस्करोतीति क्वचित् टीकायां लिखितम्। तत्सङ्कल्पोपहितजडिम तस्या मालत्याः सङ्कल्पेन निरन्तरध्यानेन उपहितः जनितः जडिमा कार्याक्षमत्वरूपः यस्य तत् गात्रं देहः स्तम्भं चलनराहित्यं अभ्येति प्राप्नोति तथा सद्यस्तत्क्षणात् स्विद्यन् स्वेदान्वितः अविरतोत्कम्पलोलाङ्गुलीकः अविरतमुत्कम्पी यस्य सः, अतएव लोलाङ्गुलीकः लोलाश्चञ्चला अङ्गुल्यो यस्य स अङ्गुलीको वा। ततः समासान्त-कप्रत्ययः। अयं मदीयः पाणिः करः लेखाविधिषु चित्रव्यापारेषु नितरा-मतिशयेन तिष्ठत्यायत्तादिनाम् प्रयत्नः। वर्तते तिष्ठति किन्तु न लिखति किं करोमि उपायान्तराभावात् कार्याक्षमत्वं आपद्ये। अत्र माधवस्य कम्पस्वेदरूपा सात्त्विकी अवस्था व्यक्ता।

जगति जयिनस्ते ते भावा नवेन्दुकलादयः,
प्रकृतिमधुराः सन्त्येवान्ये मनो मदयन्ति ये।
मम तु यदियं याता लोके विलोचनचन्द्रिका,
नयनविषयं जन्मन्येकः स एव महोत्सवः॥ (४८)

[प्रविश्य सत्वरं मन्दारिका]। कलहंसअ! पदाणुसारेण उवलद्धोसि। [माधवमकरन्दौ दृष्ट्वा सलज्जम्]। कधं, तेवि महाणुभावा इधजेव्व? (म)।

[उपसृत्य प्रणमति।]

उभौ। मन्दारिके! इहास्यताम्।

मन्दा। [उपविश्य।] कलहंसअ! उवणेहि मे चित्त-फलअं।

कल। [गृहीत्वा।] गेण्ह एदम्।

(म) कलहंसक! पदानुसारेण उपलब्धोऽसि। कथं तावपि महानुभावौ अत्रैव?

---

(४८) जगतीति। जयिनः उत्कृष्टाः प्रकृतिमधुराः स्वभावसुन्दरास्ते प्रसिद्धाः नवेन्दुकलादयः बालसुधांशुकौमुदीप्रभृतयः भावाः पदार्थाः अन्ये तद्-भिन्नाश्च जगति सन्ति, ये भावा मनो हृदयं मदयन्ति आह्लादयन्ति। चन्द्रादी-नामाह्लादजनकत्वे कथं मालत्यां तवानुराग इत्याशङ्क्याह ममेति। किन्तु लोके भुवने इयं विलोचनचन्द्रिका नेत्रकौमुदी यत् मम नयनविषयं दृग्गोचरत्वं याता प्राप्ता जन्मनि समीचीनः। एकः अद्वितीयः स एव तद्दर्शनरूप उत्सवः महोत्सवः भवतीति शेषः। चन्द्रादीनां सुलभाह्लादजनकत्वे तदपेक्षया मालत्याः सर्वाति-शायित्वं सूचितम्। चन्द्रादीनान्तु जीवनस्य सुखं तेन मालती एव एका जीवनादपि प्राणादपि गुर्वीति भावः।

मन्दा। [विलोक्य]। कलहंसअ! केण उण, किंणिमित्तं वा, एत्थ मालदी आलिहिदा ?। (प)

कल। जो जेव णिमित्तेण मालदीए (फ)।

मन्दा। [सहर्षं]। दिट्ठिआ दंसिदफलं दाणिं विण्णाणं पआवइणो (ब)।

मक। मन्दारिके! यदेव वस्तुनि एव ते वल्लभः कथयति, अपि तथा तत् ?

मन्दा। महाभाअ! अधइम्।

मक। क्व पुनर्मालती माधवं प्राग् दृष्टवती ?

मन्दा। लवङ्गिआ भणादि, वादाअणगदेत्ति।

मक। वयस्य! ननु अमात्यभवनासन्नरथ्ययैव बहुशः सञ्चरावहे, तदुपपन्नमेतत्।

मन्दा। अणुमण्णन्तु मं महाणुभाआ, जाव एदं भअवदो देवस्स मअणस्स सुचरिदं पिअसहीए लवङ्गिआए णिवेदेमि (भ)

मक। प्राप्तावसरमेतद्भवत्याः।

[मन्दारिका चित्रफलकं गृहीत्वा निष्क्रान्ता]।

मक। वयस्य! खरतरकिरणोऽयं भगवान् सहस्रदीधितिः अलङ्करोति मध्यमह्नः, तदेहि संस्त्यायमेव * गच्छावः।

[इत्युत्थाय परिक्रामतः]।

(प) कलहंसक! केन पुनः किं निमित्तं वा अत्र मालती आलिखिता।

(फ) यः येव निमित्तेन मालत्या।

(ब) दिष्ट्या दर्शितफलमिदानीं विज्ञानं प्रजापतेः। विज्ञानं शिल्पनिर्माणकौशलम्।

(भ) अनुमन्यन्तां मां महानुभावाः, यावदिदं भगवतो देवस्य मदनस्य सुचरितं प्रियसख्या लवङ्गिकाया निवेदयामि।

* संस्त्यायं गृहम्।

माध । एवं हि मन्ये ।

घर्माम्भोविसरविवर्त्तनैरिदानीम्
मुग्धाक्ष्याः परिजनवारसुन्दरीणाम् ।
तत्प्रातर्विरचितविचित्रपत्रलेखा-
वैदग्ध्यं जहति कपोलकुङ्कुमानि ॥ (४९)

अपि च । उन्मीलन्मुकुलकरालकुन्दकोश-
प्रश्च्योतद्घनमकरन्दगन्धबन्धो ! ।
तामीषत्प्रचलविलोचनां नताङ्गी-
मालिङ्गन् पवन ! मम स्पृशाङ्गमङ्गम् ॥ (५०)

मक । अभिहन्ति, हन्त कथमेष माधवम्
सुकुमारकायमनवग्रहः स्मरः ।

---

(४९) घर्मेति । इदानीं मध्याह्ने । घर्माम्भोविसरविवर्त्तनैः घर्माम्भसां स्वेदजलानां विसरः धारा । तस्य विवर्त्तनैरित्थंकम्पसारणैः मुग्धाक्ष्यास्तन्व्याः परिजनवारसुन्दरीणां परिजनगणिकानां कपोलकुङ्कुमानि गण्डस्थलकुङ्कुमलेपनानि (कर्त्तृपद) तत् प्रसिद्धं प्रातः प्रभातसमये विरचितविचित्रपत्रलेखावैदग्ध्यं रचितकस्तूरीपत्रावलीकपोलभूषणसौन्दर्यं जहति त्यजन्ति । प्रातःकालापेक्षयापि मध्याह्ने स्वकपोलकुङ्कुमानां स्खलनशीलत्वनाधिक्यमुत्प्रेक्षितम् । परिचारिकादीनां यथायोग्यभूषणकुङ्कुमादिलेपनं मध्याह्ने च सुकुमारतया तस्य निःसहत्वम् वर्णितम् ।

(५०) उन्मीलदिति । उन्मीलन्ति ईषद्विकसितानि मुकुलानि यस्य स करालो भीषणः कुन्दकोषः, विरहात् सन्तापजनकत्वाच्च भीषणत्वमित्यर्थः । तस्मात् प्रश्च्योतन् क्षरन् यो घनः निविडः मकरन्दः कुसुमरसः तस्य यो गन्धः परिमलः तस्य बन्धुः सहचरः तत् सम्बुद्धिः । हे तादृश ! पवन ! वायो ! ईषत्प्रचलविलोचनां दरविकम्पितदृष्टिं विरहकाले पवनस्य भीषणव्यापारवत्तया समन्ततश्चलितलोचनां नताङ्गीं तां मालतीं आलिङ्गन् स्पृशन् मम अङ्गमङ्गं प्रत्यवयवं स्पृश, मालती तावदालिङ्गनजन्यसौभाग्यातिशयेन पवनस्य महदुपकारेऽपि तादृशसौख्य-लाभसम्भावनादितिभावः ।

अचिरेण वैकृतविवर्त्तदारुणः,
कलभं कठोर इव कूटपाकलः ॥ (५१)

तदत्र भगवती कामन्दकी नः शरणम् ॥

माध । [स्वगतम् ।] आश्चर्य्यम् !

पश्यामि तामित इतः पुरतश्च पश्चात्
अन्तर्बहिः परित एव विवर्त्तमानाम् ।
उद्बुद्धमुग्धकनकाब्जनिभं वहन्ती-
मासक्ततिर्य्यगपवर्त्तितदृष्टि वक्त्रम् ॥ (५२)

[प्रकाशं ।] वयस्य ! मम हि सम्प्रति,

प्रसरति परिमाथी कोऽप्ययं देहदाह-
स्तिरयति करणानां ग्राहकत्वं प्रमोहः ।
रणरणकविवृद्धिं बिभ्रदावर्त्ति गात्रम्,
ज्वलति हृदयमन्तस्तन्मयत्वञ्च धत्ते ॥ (५३)

इति निष्क्रान्ताः सर्वे ।

इति वकुलवीथी नाम प्रथमोऽङ्कः ।

---

(५१) अभिहन्मीति । अनवग्रहः प्रतिबन्धशून्य एषः स्मरः कामः सुकुमारकायं सुकोमलाङ्गं माधवं वैकृतविवर्त्तदारुणः विकारान्यथाभावकठिनः कठोरः चिकित्साऽसाध्यः कूटपाकलः करिवातज्वरः कलभं करिशावकमिव अचिरेण झटिति कवलमिवान्ति प्रहरति व्यथयतीत्यर्थः । इवेति यदि स इव स इति निदर्शना साच दुर्जयकरकलैकधारूपकेण सङ्कीर्य्यते इत्यनयोः सङ्करः ।

(५२) पश्यामीति । उद्बुद्धमुग्धकनकाब्जनिभं उद्बुद्धं विकसितं मुग्धं कान्तं यत् सुवर्णपद्मं तन्निभं तत्सदृशं आसक्ततिर्य्यगपवर्त्तितदृष्टि आसक्ता अति-अनुरक्ता तिर्य्यगपवर्त्तिता तिर्य्यक्कृवर्त्तिता दृष्टिर्यत्र तत् वक्त्रं मुखं वहन्तीं, तथा अन्तर्बहिः अभ्यन्तरे बाह्येऽपि च परितश्चतुर्दिक्षु विवर्त्तमानां गमनवक्ष्यमाणादिकीं तामिव मालतीमिव इतः इतः पुरतश्च पश्यामि अवलोकयामि ।

(५३) प्रसरतीति । परिमाथी पीडकः कोऽप्यनिर्वचनीयोऽयं देहदाहः

द्वितीयोऽङ्कः।

—:•—

ततः प्रविशतश्चेट्यौ।

एका। हला! अङ्कोठमालापरिसरं अवलोइदादुदीआ तुमं किं मन्तअन्ती आसि? (क)

द्वितीया। सहि! तेण किल माहवप्पिअवअस्सेण मअरन्देण वुत्तन्तो ज्जेव मअणुज्जाणगमणो भअवदीए णिवेदिदो (ख)।

प्रथमा। तदो किं?

द्विती। तदो भट्टिदारिअं दट्टुकामाए भअवदीए पउत्तिणिमित्तं अवलोइदा अणुप्पेसिदा। मए वि ताए कधिदं, जधा लवङ्गिआदुदीआ विविक्ते भट्टिदारिआ वट्टदित्ति (ग)।

(क) हला! अङ्कोठमालापरिसरे अवलोकिताद्वितीया त्वं किं मन्त्रयन्ती आसीः।

(ख) सखि! तेन किल माधवप्रियवयस्येन मकरन्देन वृत्तान्त एव मदनोद्यानगमनो भगवत्यै निवेदितः।

(ग) ततो, भर्तृदारिकां द्रष्टुकामया भगवत्या प्रवृत्तिनिमित्तं अवलोकिता अनुप्रेषिता, मयापि तस्यै कथितं, यथा लवङ्गिकाद्वितीया विविक्ते भर्तृदारिका वर्त्तते।

शरीरसन्तापः प्रसरति समन्ताद्वर्त्तते। प्रमोहः अन्तरात्मं करणानामिन्द्रियाणां वाह्यानाम् अनवरतं तिरयति आच्छादयति। आवर्त्तिं विवर्त्तमानं मात्र रथ-रथकविकहि भ्रमद्भ्रमकं इव दधाति अथवा रथरथकविकहि कामविकहि इव व्यथति, अन्तर्द्दहं अन्तःकरणं तन्मयत्वं मालतीसारूप्यं धत्ते आयत्ते। अत्र माधवीस्मरावस्थान्तरकथिता करावस्था उक्ता।

प्रथ। हला! लवङ्गिआ क्खु केसरकुसुमाइं अवचिणोमित्ति, मअणुज्जाणादो जेव्व आगदा ता किं सम्पदं सम्पत्ता? (घ)

द्विती। अधइं, तं क्खु पराबहन्तीं जेव्व हत्थे गेण्हिअ, पडिसिद्धपरिअणा, भट्टिदारिआ उवरिअलिन्दअं समारूढा (ङ)।

प्रथ। णूणं तस्स महाणुभावस्स सङ्कधाए अत्ताणं विणोदेदि (च)।

द्विती। [निश्वस्य।] कुदो से आसासो! एदिणा अज्ज सविसेसदंसणेण अदिभूमिं क्खु ताए अहिणिवेसो गमिस्सदि। अअञ्च, णन्दणस्स कारणादो महाराओ भट्टिदारिअं पत्थअन्तो अमच्चेण विसत्तो (छ)।

प्रथ। किंत्ति?

द्विती। पहवदि णिअस्स कण्णआजणस्स महाराओत्ति। ता जादं आमरणं क्खु हिअअसल्लं मालदीए माहवाणुराओत्ति तक्केमि (ज)।

(घ) हला! लवङ्गिका खलु केसरकुसुमान्यवचिनोमीति, मदनोद्यानादेव आगता तत् किं साम्प्रतं संप्राप्ता।

(ङ) अथ किं, तां खलु परापतन्तीमेव हस्ते गृहीत्वा, प्रतिषिद्धपरिजना, भर्तृदारिका उपर्य्यलिन्दं समारूढा।

(च) नूनं तस्य महानुभावस्य संकथया आत्मानं विनोदयति।

(छ) कुतोऽस्या आश्वासः। एतेनाद्य सविशेषदर्शनेनातिभूमिं खलु तस्या अभिनिवेशो गमिष्यति। अन्यच्च, नन्दनस्य कारणान्महाराजो भर्तृदारिकां प्रार्थयमानोऽमात्येन विज्ञप्तः। अतिभूमिं उत्कर्षम्। अभिनिवेश आसक्तिः।

(ज) प्रभवति निजस्य कन्यकाजनस्य महाराज इति। तज्जातमामरणं खलु हृदयशल्यं मालत्या माधवानुराग इति तर्कयामि।

बुद्ध। अवि णाम, भअवदी किंपि एत्थ भअवदीत्तणं दंसइस्सदि। (झ)

दूती। अइ असम्भावणमणोरहे! एहि, गच्छम्ह। (ञ)

[इति परिक्रम्य निष्क्रान्ते। प्रवेशकः।] (ट)

[ततः प्रविशत्युपविष्टा सोत्कण्ठा मालती लवङ्गिका च।]

मालती। हं सहि! तदो, तदो।

लवङ्गिका। तदो तेण महाणुभाएण उवणीदा मे इअं बउलमाला (ठ)। [इति मालामर्पयति]।

माल। [गृहीत्वा, सस्पृहं निर्वर्ण्य।] सहि! एक्कपास-विसम पडिबद्धा क्खु इअं विरअणा (ड)।

लव। एत्थ दाव अरमणीअत्तणं तुमं ज्जेव अवरज्झसि (ढ)

माल। कधं विअ?

लव। जेण सो मुद्धो दुव्वा-सामलङ्गो तधा विहत्थी-किदो (ण)।

माल। पिअसहि लवङ्गिए! सव्वधा आसासणसीलासि (त)।

(झ) अपि नाम भगवती किमप्यत्र भगवतीत्वं दर्शयिष्यति। भगवतीत्वं ज्ञानादिवैभवम्।

(ञ) अयि असम्भवमनोरथे! एहि गच्छाव।

(ट) प्रवेशकोऽनुदात्तोक्त्या नीचपात्रप्रयोजितः। अङ्कद्वयान्तर्विज्ञेयः शेषं विष्कम्भके यथा।

(ठ) ततस्तेन महानुभावेनोपनीता मे एषा बकुलमाला।

(ड) सखि! एकपार्श्वविषमप्रतिबद्धा खल्वियं विरचना। प्रतिबद्धा घटिता।

(ढ) अत्र तावदरमणीयत्वं त्वमेवापराध्यसि।

(ण) येन स मुग्धो दूर्वाश्यामलाङ्गस्तथा विहस्तीकृतः। विहस्तो व्याकुलः।

(त) प्रियसखि लवङ्गिके। सर्वथा आश्वासनशीलासि।

लव। सहि! का एत्थ आसासणसीलदा? णं भणामि, सोवि पिअसहीए मन्द-मारुदन्दोलन्त-पप्फुल्ल-पुण्डरीअ-विब्भमेहिं पढमावदण-वउलावली-विरअणावडिद-संजमिद-बलामोडि-वित्थरन्तेहिं लोअणेहिं, विजिम्भमाण-विब्भम-त्थिमिद-दीह-पेरन्त-परिवत्तणा-विलास-तरङ्गिद-भ्रूलदा-विडम्बिदाणङ्ग-सारङ्ग-विब्भम-विअड्ढं अवलोअअन्तो पच्चक्खीकिदो ज्जेव्व (थ)।

माल। [लवङ्गिकां परिष्वज्य]। अम्मो पिअसहि! किं तस्स दाव महाणुभावस्स साहाविआ ज्जेव्व मुहुत्तमभिधाइणो जणस्स विप्पलम्भहेदुआ विलासा, आदु जहा पिअसही संभावेदि? (द)

लव। [विहस्य सासूयमिव]। तुमम्पि सहावेण ज्जेव्व तस्सिं अवसरे असङ्गीदअं णच्चिदासि (ध)।

(थ) सखि! कात्र आश्वासनशीलता? ननु भणामि, सोऽपि प्रियसख्या मन्दमारुतान्दोलनप्रफुल्लपुण्डरीकविभ्रमाभ्यां प्रथमावतरणबकुलावलीविरचनापतितसंयमितबलामोटिविस्तृताभ्यां लोचनाभ्यां विजृम्भमाणविभ्रमस्तिमितदीर्घपर्यन्तपरिवर्तनाविलासतरङ्गितभ्रूलताविडम्बितानङ्गशारङ्गविभ्रमविदग्धम् अवलोकयन् प्रत्यक्षीकृत एव। आन्दोलन् कम्पमानम्। विभ्रमं माहात्म्यं भास्वरां। माधवस्य पुण्डरीकलोचनत्वात्। बलामोटा बलात्कारेण विस्तृताभ्यां विस्तारं गच्छन्तीभ्याम्। विजृम्भमाणः वर्धमानः। स्तिमितः स्निग्धः। दीर्घपर्यन्तम् अतिदीर्घम्। परिवर्तना पुनः पुनर्गमनं तत्र विलासः विशिष्टदृष्टिव्यापारः तेन तरङ्गितया नर्तितया भ्रूलतया विडम्बितः समीकृतः अनङ्गशारङ्गविभ्रमः कन्दर्पधनुर्विलासः ततः विदग्धम् इति क्रियाविशेषणम्।

(द) अहो प्रियसखि! किं तस्य तावन्महानुभावस्य स्वाभाविका एव मुहूर्तमभिधायिनो जनस्य विप्रलम्भहेतुका विलासाः, आहोस्वित् यथा प्रियसखी सम्भावयति?

• (ध) त्वमपि स्वभावेनैव तस्मिन्नवसरेऽसङ्गीतकं नर्त्तितासि।

माल। [सलज्जं]। हुं, तदो, तदो।

लव। तदो पडिबिम्बसमाअ-अत्ताअण-सहुलेण अन्त-रिदे तस्सिं जणे, मन्दारिआए घरं उपगदह्मि, ताए क्खु, चित्तफलअं पभादे हत्थीकिदं आसि (न)।

माल। किंणिमित्तं ?

लव। तं क्खु, माहवाणुचरो, कलहंसओ णाम कामेदि, सा तस्स दंसइस्सदित्ति, तदो पिअणिवेदिआ मे मन्दारिआ संवुत्ता (प)।

माल। [स्वगतं]। णूणं तेणावि कलहंसएण तं पडिच्छन्दअं अत्तणो णाहस्स दंसिदं हुविस्सदि। [प्रकाशं]। सहि! किंदाणिं दे पिअं (फ)।

लव। एदं, क्खु, सन्दाविदस्स सन्दावआरिणी दुल्लह-मणो-रहाअस-दुस्सहाआस-दज्झन्त-चित्तस्स एक्कमत्त-णिव्वावणं दे पडिच्छन्दअं (ब)। [इति चित्रं दर्शयति]।

माल। [सहर्षं सोत्कम्पं चित्रं निर्वर्ण्य]। अहो! ...णं

(न) ततः प्रतिबिम्बसमयायातजनसङ्कुलेन अन्तरिते तस्मिन् जने, मन्दारिकाया गृहमुपगतास्मि, तस्याः खलु चित्रफलकं प्रभाते हस्तीकृतमासीत्। हस्तीकृतं आत्मीकृतमित्यर्थः।

(प) तां खलु माधवानुचरः कलहंसको नाम कामयते, सा तस्य दर्शयिष्यतीति, ततो मे प्रियनिवेदिका मन्दारिका संवृत्ता।

(फ) नूनं तेनापि कलहंसकेन तत्प्रतिच्छन्दकमात्मनो नाथस्य दर्शितं भविष्यति। सखि! किमिदानीं ते प्रियम्।

(ब) एतत्, खलु सन्तापितस्य सन्तापकारिणी दुर्लभमनोरथायासदुःसहायास-दह्यमानचित्तस्य एकमात्रनिर्वापकं तव प्रतिच्छन्दकम्।

पि मे हिअअस्स अणासङ्गो, जेण एव्वं पि आसासणं विप्पल-म्भन्ति संभावेमि। कधं अवरद्धम्हि? (अ)।

[इति वाचयति।]

जगति जयिनस्ते ते भावा नवेन्दुकलादयः [इत्यादि पूर्वोक्तं पठित्वा सानन्दं]। महाभाअ! सरिसी क्खु दे णिम्माणस्स विरअणामहुरदा, दंसणं उण तक्कालमणोहरं परिणामदीह-सन्दावदारुणम्। धण्णाओ क्खु ताओ कण्णआओ जाओ तुमं ण पेक्खन्ति, पेक्खिअ वा अत्तणो हिअअस्स पहवन्ति।

[इति रोदिति।] (म)

लव। सहि! किं एव्वं पि दे णत्थि आसासो? (य)।

माल। सहि! कधं?

लव। जस्स कारणादो, उक्कण्ठिअबन्धणं विअ, कण्ठेल्लिपञ्जरं, किलम्मन्त-णोमालिआ-कुसुम-णिस्सहा परिक्खिवसि, सोवि आणाविदो भअवदा मम्महेण सन्दावस्स, दूसहत्तणं त्ति (र)।

(अ) सखि! इदानीमपि मे हृदयस्य अनासङ्गो, येनैवमपि आश्वासनं विप्र-लम्भ इति सम्भावयामि। कथमपराद्धास्मि?।

(म) महाभाग! सदृशी खलु ते निर्माणस्य विरचनामधुरता, दर्शनं पुनस्तत्कालमनोहरं परिणामदीर्घसन्तापदारुणम्। धन्याः खलु ताः कन्यका याः न प्रेक्षन्ते प्रेक्ष्य वा आत्मनो हृदयस्य प्रभवन्ति।

(य) सखि! किमेवमपि ते नास्ति आश्वासः?

(र) यस्य कारणादुत्कण्ठितबन्धनमिव कण्ठेल्लिपञ्जरं क्लाम्यन्नवमालिका-कुसुमनिःसहा परिक्षिपसि, सोऽपि आपितो भगवता मन्मथेन सन्तापस्य दुःस-हत्वमिति। उत्कण्ठितम् खिन्नम्। कण्ठेल्लि: पक्षी:। निःसहा अक्षमा।

मालती। कुसलं दाणिं तस्स महाणुभावस्स भोदु, मम उण दुल्लहो आआसो। [साम्रं]। विसेसदो अज्ज पिअसहि ! (ज)।

[संस्कृतमाश्रित्य।]

(१) मनोरागस्तीव्रं विषमिव विसर्पत्यविरतम्,
प्रमाथी निर्धूमं ज्वलति विधुतः पावक इव।
हिनस्ति प्रत्यङ्गं ज्वर इव गरीयानित इतो
न मां त्रातुं तातः प्रभवति, न चाम्बा, न भवती॥

लव। एवं क्खु, पच्चक्खसोक्खदाइणो परोक्ख-दुक्ख-दूसहाआस-आरिणो सअणसमागमा होन्ति। अवि अ, जस्स वादाअणन्तर मुहुत्त मेत्त दंसणेण, सविसेस-समिद्ध हुद-वहाअमाण पुण्णिमा-चन्दोदएण, णिक्करुण-काम व्वावार-संसट्ट-ओविदा दे सरीरावत्था, तस्स ज्जेव्व संपत्तसविसेसदंसणा अज्ज सन्तप्पसि त्ति किं एत्थ भणिदव्वं। ता, पिअसहि ! सलाह-

---

(ज) कुशलमिदानीं तस्य महानुभावस्य भवतु, मम पुनर्दुर्लभ आयासः। विशेषतोऽद्य प्रियसखि !।

---

(१) मन इति। प्रमाथी व्यथकः मनोरागः माधवं प्रत्यभिलाषः तीव्र-मुत्कटं विषमिव अविरतं निरन्तरं विसर्पति प्रसरति। तथा विधुतः सन्धुक्षितः पावकः वह्निरिव निर्धूमं धूमरहितं यथा तथा ज्वलति, गरीयान् दुश्चिकित्स्यो ज्वर इव प्रत्यङ्गं प्रत्यवयवं हिनस्ति। इतः कारणात् इतोऽत्र तातः अम्बा माता भवती च मां त्रातुं न प्रभवति न शक्नोति।

पिअं दुल्लह-मणोरहफलं जीअलोअस्स, गुरुआणुराअसरिसं महाणुभाव-वल्लह-समागमोत्ति, एत्तिअं जाणीमो (च)।

माल। सहि! दइद-मालदी-जीविदे! साहसोवण्णा-सिणि! अवेहि। [साम्रम्]। अहवा, अहं ज्जेव्व वारंवारं पलो-भअन्ती, दुक्खावत्थाविद-धीरत्तणा-वलम्बेण अत्तणो हिअएण, दूरं विजम्भमाण दुव्विणअ-वहुई, एत्थ अवरज्झामि, तधावि पिअसहि! (छ)।

[पुनः संस्कृतमाश्रित्य।]

ज्वलतु गगने रात्रौ रात्रावखण्डकलः शशी,
दहतु मदनः, किं वा मृत्योः परेण विधास्यति।
मम तु दयितः श्लाघ्यस्तातो जनन्यमलान्वया,
कुलममलिनं नत्वेवायं जनो, न च जीवितम्॥ (२)

(च) एवमेव प्रणयसौख्यदायिनः परोक्षदुःखदुःसहायामवस्थायामपि सज्जन-समागमा भवन्ति। अपि च यथा बालावस्थान्तरसुदुर्लभादर्शनेन सुचिरविरहसन्तप्त-चकोराङ्गनापूर्णिमाचन्द्रोदया निखिलचकोराभ्यासपारसञ्जीवितजीविता न शरीर-यष्टिः, तथैव सम्भाषणविशेषदर्शना अत्र सम्भाव्यतीति किमपि भवितव्यम्। तत् प्रियसखि! श्लाघनीयं दुर्लभमनोरथफलं जीवलोकस्य, गुरुकानुरागसदृशं महानु-भाववल्लभसमागम इत्येतावज्जानीमः। गुरुकानुरागे सखीदारा वल्लभसमागमः कारयितव्यः इतिभावः।

(छ) सखि! दयितमालतीजीविते! साहसोपन्यासिनि! अपेहि। अथवा, अहमेव वारंवारं प्रलोभयन्ती, दुःखावस्थापितधीरत्वावलम्बेन आत्मनो हृदयेन दूरविजृम्भमाणदुर्विनयवधूः अत्र अपराध्यामि तथापि प्रियसखि!।

---

(२) ज्वलत्विति। अखण्डकलः शशी पूर्णचन्द्रः रात्रौ रात्रौ प्रतिरात्रं वीप्सायां द्विरुक्तिः। गगने ज्वलतु, मदनो दहतु तावत् तापयतु तत् का मे क्षतिरस्ति इत्याशयः मरणमेव शरणमिति द्रढयति किं वेति। मृत्योः परेण परतः अधिकमन्यत् किं विधास्यति? करिष्यति, न किञ्चिदित्यर्थः।

लव । [स्वगतं ।] एत्थ दाणिं को उवाओ ?

[अथ नेपथ्याद्प्रविष्टा प्रतीहारी ।]

एसा भअवदी कामन्दई ।

उभे । किं भअवदी ?

प्रती । अहिदारिअं दट्ठुकामा आअदा ।

उभे । तदो किं विलम्बीअदि ?

प्रतीहारी निष्क्रान्ता ।]

[मालती चित्रफलकं आच्छादयति ।]

लव । [स्वगतं ।] सुसमोहिदं क्खु आदम् ।

[ततः प्रविशति, कामन्दकी अवलोकिता च ।]

काम । साधु सखे ! भूरिवसो ! साधु, प्रभवति निजस्य कन्यकाजनस्य महाराज इत्युभयलोकाविरुद्धं वचनमुपन्यस्तम् । अपि च । अद्य मन्मथोद्यानदृष्टान्तेन भगवतो विधेः अनुकूलतामवगच्छामि । बकुलावलीचित्रफलकव्यतिकरमर्मविधानकौतुकम् अद्भुतं प्रमोदमुल्लासयति । इतरेतरानुरागो हि दारकर्मणि परार्ध्यं मङ्गलं, गीतश्चायमर्थोऽङ्गिरसा, यस्यां मनश्चक्षुषोरनुबन्धः तस्यामृद्धिरिति ।

अव । एसा मालदी ।

काम । [निर्वर्ण्य ।]

अत्र परिवेति किं बीवे श्लोका । तु किन्तु मम तात: पिता दयित: प्रिय: प्राण्य: अनवाप्यता जननी प्राणैरवं:, अर्थाक्षिनं निर्वर्ण्य कुशल प्राप्यं न तु अर्थ इविष्य: माधववां जन: नैव प्राण्य: न च दृष्ट: जीवितं जीवनं असैव: न च प्राप्यं अजीवनपरित्यागाविवाषान् चप्राप्यतं अजीवनमिति भाव: ।

निकामं क्षामाङ्गी सरसकदलीगर्भसुभगा,
कलाशेषा मूर्त्तिः शशिन इव नेत्रोत्सवकरी ।
अवस्थामापन्ना मदनदहनोद्दाहविधुरा-
मियं नः कल्याणी रमयति मनः कम्पयति च ॥ (३)

अपि च । परिपाण्डुपांसुलकपोलमाननम्
दधती, मनोहरतरत्वमागता ।
रमणीयजन्मनि जने परिभ्रमन्
ललितो विधिर्विजयते हि माधव: ॥ (४)

अथवा । नियतमनया सङ्कल्पनिर्मितः प्रियसमागमोऽनुभूयते । तथाहि अस्याः ।

नीवीबन्धोच्छ्वसनमधरस्पन्दनं, दोर्विषादः,
स्वेदच्युन्मसृणमधुराकेकरस्निग्धतारम् ।
गात्रस्तम्भः, स्तनमुकुलयोरुत्प्रबन्धः प्रकम्पो,
गण्डाभोगे पुलकपटलं, मूर्च्छना, चेतना च ॥ (५)

---

(३) निकाममिति । मदनदहनोद्दाहविधुरां विरहानलसन्तापखिन्नामवस्थां आपन्ना प्राप्ता कल्याणी दयाभाजनं शशिनः चन्द्रस्य कलाशेषा कला षोडशांशः शेषो यस्याः सा एकात्मिका मूर्त्तिस्तनुरिव तथा नेत्रोत्सवकरी नयनानन्दजनिका सरसकदलीगर्भसुभगा मृदुलकदलीपत्रसारकोमला इयं क्षामाङ्गी मालती नः अस्माकं मनः निकाममतितरां रमयति मोदयति कम्पयति च ।

(४) परिपाण्ड्विति । परिपाण्डु पांसुलकपोलं धूसरपाटलगण्डस्थलं आननं मुखं दधती बिभ्रती मनोहरतरत्वम् आगता प्राप्ता मालतीति शेषः । अर्थान्तरं न्यस्यति । हि यतः माधवः मदनसम्बन्धी ललितः सुन्दरः विधिः रमणीयं मनोज्ञं जन्म यस्य तस्मिन् जने जनेष्वित्यर्थः । जातावेकवचनं परिभ्रमन् विचरन् विजयते । सौन्दर्यादीनाम् कामविकारवर्धकत्वेन प्रसिद्धेरिति भावः ।

(५) नीवीति । नीवीबन्धोच्छ्वसनं वसनग्रन्थिश्लथनं अधरस्पन्दनं दोर्वि-

[उभे उत्तिष्ठतः।]

लव। [मालतीं चालयित्वा।] मालदि! इदो।

[उभे उपविशतः।]

माल। भअवदि! वन्दामि।

काम। महाभागे! अभिमतफलभाजनं भूयाः।

लव। एदं आसणं, एत्थ उवविसदु भअवदी।

[सर्वा उपविशन्ति।]

माल। कुसलं भअवदीए?

काम। [निःश्वस्य।] कुशलमिव।

लव। [स्वगतं।] पत्थावणा क्खु एसा कवडणाडअस्स। [प्रकाशम्] गुरुअ-बाह-त्थम्भ-मन्थरिद-कण्ठ-पडिखलन्त-णी-सासं, अण्णारिसं जेव्व भअवदीए वअणं, ता किं दाणिं उव्वेअकारणं हुविस्सदि (घ)

काम। ननु अयमेव चीरचीवरविरुद्धः परिचयः।

लव। कधं विअ?

(घ) प्रस्तावना खलु एषा कपटनाटकस्य। गुरुबाष्पस्तम्भमन्थरितकण्ठ-प्रतिस्खलन्निःश्वासमन्यादृशमेव भगवत्या वचनम्। तत् किमिदानीमुद्वेगकारणं भविष्यति। मन्थरितः मन्दीकृतः।

घाट: कम्पादि: स्वेद:, नयने चिबुके मधुरे सुन्दरे चाकेकरे चाकुञ्चिते त्रिके सरले तारे बत तत् पद, मानसान्त: ईर्षाचलनं, वनमुकुलयो: मुकुलाकारयो: स्तनयो: उन्नमन्ती विच्छेदशून्य: निरन्तरनिबन्ध: प्रबन्ध:, गण्डाभोगे कपोलमण्डले पुलकपटलं पुलकितत्वं, मूर्च्छा, मोह:, चेतना च। अन्या: मालत्या माधवविरहे एते अरक्तात्व्यापारविशेषा जायन्ते। विरहविधुरा इत्यभिप्राय:।

काम। अयि! त्वमपि न वेत्सि?

इदमिह मदनस्य जैत्रमस्त्रं सहजविलासनिबन्धनं शरीरम्।
अनुचितवरसंप्रयोगशोच्यं, विफलगुणातिशयं भविष्यतीति ॥(६)

[मालती वैलक्ष्यं नाटयति।]

लव। अयि एदं, णरेन्दवअणाणुरोधिणा अमच्चेण णन्दणस्स पडिवण्णा मालदी त्ति सअलो जणो अमच्चं जुगुच्छेदि (क)।

माल। [स्वगतं।] कधं उवहारीकिदह्मि तादेण राइणो? (ख)।

काम। आश्चर्यं।

गुणापेक्षाशून्यं कथमिदमुपक्रान्तमथवा,
कुतोऽपत्यस्नेहः कुटिलनयनिष्णातमनसाम्?।
इदं त्वैदंपर्यं यदुत नृपतेर्नर्मसचिवः,
सुतादानान्मित्रं भवतु, स हि मे नन्दन इति ॥ (७)

(क) अयि! नरेन्द्रवचनानुरोधिना अमात्येन नन्दनस्य प्रतिपन्ना मालतीति, सकलो जनोऽमात्यं जुगुप्सते।

(ख) कथमुपहारीकृतास्मि तातेन राज्ञः?

---

(६) इदमिति। इह अत्र इदं मदनस्य जैत्रमस्त्रं जयशीलमायुधस्वरूपं सहजविलासनिबन्धनं नैसर्गिकभावमूलकं शरीरं अनुचितवरस्य संयोगेन शोच्यं शोचनीयं सत् विफलगुणातिशयं विफलं गुणातिशयं यस्य तत् भावप्रधाननिर्देशः भविष्यति ॥

(७) गुणेति। गुणापेक्षाशून्यं यथायथा गुणमनपेक्ष्य वैवाह्यः। कथमिदमुपक्रान्तं आरब्धं एतदनुचितमित्यर्थः। अथवा कुटिलनयनिष्णातमनसां

मालती। [स्वगतं।] राआराहणं क्खु तादस्स गुरुअं, ण उण मालदी (क)

लव। एव्वं जधा भअवदीए आदिट्ठं, अण्णधा तस्सिं वरे दुद्दंसणे अवक्कन्त-लोअणे किं ण विआरिअं अमच्चेण? (ख)।

मालती। [स्वगतं।] हा हदम्हि! समुवत्थिदासण्ण-वज्ज-पदणा मन्द-भाइणी (ग)।

लव। ता पसीददु भअवदी, परित्ताअदु इमादो जीविद-मरणादो पिअसहीं, तहावि एसा दुक्खिदा ज्जेव (घ)।

काम। अयि, वत्से! किमत्रभवत्या मया शक्यं कर्त्तुम्? प्रभवति प्रायः कुमारीणां जनयिता दैवञ्च। यत्र किल कौशिकी शकुन्तला दुष्यन्त, अप्सराः पुरूरवसञ्चकमे, इत्याख्यानविद आचक्षते, वासवदत्ता च राज्ञे सञ्जयाय पित्रा दत्त-

(क) राजाराधनं खलु तातस्य गुरुकं न पुनर्मालती।

(ख) एवं यथा भगवत्या आज्ञप्तं, अन्यथा तस्मिन् वरे दुर्दर्शे अतिक्रान्त ..., किं न विचारितममात्येन?

(ग) हा हतास्मि समुपस्थितासन्नवज्रपतना मन्दभागिनी।

(घ) तत्प्रसीदतु भगवती, परित्रायस्व अस्माज्जीवितमरणात् प्रियसखीं, तथाप्येषा दुःखितैव।

कठिनजीवितमाराणामाराधनिमित्तं:। अन्यथा कुतोऽयमवेक्षः? मालत्यर्थः। जीवितमरणात् जननमरणीयमानादिति भावः। इदन्तु परमसङ्कटपूर्णतरम् ऐश्वर्यमेव इह परमैतदभिप्रायवदर्थं भवतीत्यर्थः वद यत्र यत्र नियमे नृपतेः नर्मसचिवः सुतादानात् तनयादानात् च च सम्बन्धविषयया वर्ती। मित्रं सुहृद् भवतु कि मतः स मे मम नन्दन आनन्दजनक इति अहं विवक्षामि यदेतत् वचनम् ऐश्वर्यमेव।

मात्मानमुदयनाय प्रायच्छत् इत्यादि, तदपि साहसिकमित्य-नुपदेष्टव्यकल्पं, सर्वथा,

राज्ञः प्रियाय सुहृदे सचिवाय कार्य्यात्
दत्त्वात्मजां भवतु निर्वृतिमान् अमात्यः।
दुर्दर्शनेन घटतामियमप्यनेन,
धूमग्रहेण शशिनो विमला कलेव॥ (८)

माल। [आत्मं स्वगतं।] हा ताद! तुमम्पि मम णाम एव्वं त्ति सव्वधा जिदं भोअतिह्णाए (क)।

अव। चिराइदं भअवदीए, णं भणामि, अणुत्तसरीरो महाभाओ माहवोत्ति (ख)।

काम। गम्यते, वत्से! अनुजानीहि माम्।

लव। [जनान्तिकं।] सहि! मालदि! सम्पदं भअवदीए सआसादो, तस्स महाणुभावस्स उग्गमं जाणीमो (ग)।

(क) हा तात! त्वमपि मम नाम एवमिति सर्वथा जितं भोगतृष्णया।

(ख) चिरायितं भगवत्या, ननु भणामि अनुत्तशरीरः खलु महाभागो माधव इति।

(ग) सखि! मालति! साम्प्रतं भगवत्याः सकाशात्, तस्य महानुभावस्य उद्गमं जानीमः। उद्गमम् उत्पत्तिम्।

---

(८) राज्ञ इति। अमात्यः सचिवः कार्य्यात् कार्य्यवशात् राज्ञो नृपस्य प्रियाय सुहृदे सचिवाय अमात्याय आत्मजां मालतीं दत्त्वा निर्वृतिमान् सुखी भवतु। धूमग्रहेण धूमाकारराहुग्रहेण दर्शनमुग्धेनेत्यर्थः। शशिनः चन्द्रस्य विमला मनोहरा कलेवेति निदर्शना। वार्द्धक्यात् कौरूप्याच्च दुर्दर्शनेन अनेनापि इयं मालती घटतां वर्त्तताम् इयमस्य सहचारिणी भवतु इत्यर्थः। अत्र सम्भावनार्थत्वात् सम्भावयोगेऽपि प्रतीया।

माल। [अपवार्य्य] सहि ! अत्थि मे कोदूहलं।

लव। [प्रकाशं।] भअवदि ! को एसो माहवो णाम, जस्स भअवदी सिणेहगुरुअं अत्ताणं धारेदि ? (ञ)।

काम। अप्रस्ताविकी महती एषा कथा।

लव। तधावि आचक्खदु, मे भअवदी। पसादं करेदु (झ)

काम। श्रूयतां, अस्ति विदर्भाधिपतेरमात्यः, समस्तधुर्य्यप्रकाण्डचक्रचूडामणिर्देवरातो नाम, यम् अशेषभुवनमहनीयपुण्यमहिमानम् आत्मनः सतीर्थ्यं पितैव ते जानाति योऽसौ यादृशश्चेति। अपि च।

व्यतिकरितदिगन्ताः श्वेतमानैर्यशोभिः,
सुकृतविलसितानां स्थानमूर्ज्जस्वलानाम्।
अकलितमहिमानः केतनं मङ्गलानाम्,
कथमपि भुवनेऽस्मिन् तादृशाः सम्भवन्ति॥ (८)

माल। सहि ! तं क्खु भअवदीगहिदणामधेअं सव्वदा तादो सुमरेदि (ञ)।

(ञ) भगवति। क एष माधवो नाम, यस्य भगवती स्नेहगुरुकमात्मानं धारयति ? अस्य कर्म इत्यर्थः।

(झ) तथाप्याचष्टां मे भगवती प्रसादं करोतु।

(ञ) सखि ! तं खलु भगवतीगृहीतनामधेयं सर्वदा तातः स्मरति।

---

(८) व्यतिकरितेति। श्वेतमानैः शुभ्रैर्यशोभिर्व्यतिकरितदिगन्ता व्याप्तदिग्विभागाः ऊर्जस्वलानां बलवतां सुकृतविलसितानां पुण्यपरिणामानां स्थानम् अकलितमहिमानः अविदितमाहात्म्याः मङ्गलानां केतनं निवासः बहुविध विधेयताभ्यासात् मनुष्यकल्पम्। तादृशा महान्त इत्यर्थः। अस्मिन् भुवने कथमपि केनचित् भाग्यवशेनैव सम्भवन्ति। आयासं विना एतादृग्महतां कुतः प्रादुर्भाव इति भावः॥

लव। सहि! ममं क्खु विज्जाहिगमो किदोत्ति, तक्कालसंवेदिणो मन्तन्ति (८)।

काम। तत उदयगिरेरिवैक एव
स्फुरितगुणद्युतिसुन्दरः कलावान्।
इह जगति महोत्सवस्य हेतु-
र्नयनवतामुदियाय बालचन्द्रः॥ (१०)

लव। [जनान्तिकं।] सहि! अवि णाम माहवो भवे?

काम। अमी विद्याधारः शिशुरपि विनिर्गत्य भवनात्
इहायातः सम्प्रत्यविकलशरच्चन्द्रमधुरः।
यदालोकस्थाने भवति पुरमुन्मादतरलैः,
कटाक्षैर्नारीणां कुवलयितवातायनमिव॥ (११)

---

(८) सखि! मम खलु विद्याधिगमः कृत इति तत्कालसंवेदिनो मन्त्रयन्ते।

---

(१०) ततइति। स्फुरितगुणद्युतिः प्रकाशमानगुणोत्कर्षश्चासौ सुन्दरश्च कलावान् चतुःषष्टिकलाकुशलः नयनवतां दृष्टिमतां महोत्सवस्य हेतुः इह जगति ततो देवरातात् उदयगिरेः उदयाचलाद् बालचन्द्र इव उदियाय उत्पन्न इत्युपमा। चन्द्रेऽपि पूर्वोक्तानि विशेषणानि योज्यानि।

(११) अमीति। विद्याधारः विद्यानिधिः शिशुरपि बालोऽसौ माधवः भवनात् गृहात् विनिर्गत्य गृहादिकं त्यक्त्वा विदेशं गतवान्ः। सम्प्रति प्रत्यक्षकाले अविकलशरच्चन्द्रमधुरः सकलशारदशशधरसुन्दर इत्यर्थः। इह अत्र देशे आयातः आगतः। यस्य आलोकस्थाने दर्शनस्थानभागे उन्मादतरलैः उन्मत्ततया चपलैः। माधवदर्शनजन्यमन्मथपीड़ा उन्मादः। नारीणां कटाक्षैः अपाङ्गभागैः कुवलयितानि सञ्जातकुवलयानि तारकादित्वादितच् प्रत्ययः।

अत्र बालसुहृदा मकरन्देन सह, विद्यामाम्नीषिकीम-भिगच्छति, स एव माधवो नाम इति ।

माल । [सानन्दं जनान्तिकं ।] सहि ! सुदं तुए ?

लव । सहि ! कुदो वा महोदहिं वज्जिअ पारिजादस्स उग्गमोत्ति (ठ) ।

[नेपथ्ये शङ्खध्वनिः ।]

काम । अहो ! कालातिपातः सम्प्रति हि ।

क्षिपन्निद्रामुद्रां मदनकलहच्छेदसुलभाम्
अपामोत्कण्ठानां विहगमिथुनानां प्रथमतः ।
दधानः सौधानामलघुषु निकुञ्जेषु घनताम्
असौ सन्ध्याशङ्खध्वनिरभिभृतः खे विचरति ॥ (१२)

(ठ) सखि ! कुतो वा महोदधिं वर्जयित्वा पारिजातस्य उद्गम-इति ।

नालावलानि मनाकःपि यत्र तदिव पुरं भवति । अत्र माधवदर्शनोत्सुकतया-मनसेन मालत्या मकरन्देन समागमात् सौधोपाङ्गविक्षेपणाय कुवलयकुसुमस्त-बकनिक्षेपी ।

(१२) क्षिपन्निति । अपामोत्कण्ठानामिति सप्तमी: । सौधानां प्रासादानां अलघुषु घनेषु निकुञ्जेषु घनतां निबिडतां दधानः सन्ध्याशङ्खध्वनिः सायं शङ्ख-निनादः प्रथमतः आदौ अपामोत्कण्ठानां रात्रौ विरहात् प्राप्तविरहवेदनानां विहगमिथुनानां चक्रवाकद्वन्द्वानां मदनकलहच्छेदसुलभां सुरतावसानसुलभां सुरतश्रमजनितालस्यजां निद्रासङ्कोचं क्षिपन् प्रबोधयन्नित्यर्थः । अभिभृतः सर्वे राजमानः सन् खे आकाशे विचरति प्रसरति विस्तीर्णो भवति । शिखरिणी-वृत्तमिति तात्पर्यम् ।

तदुत्तिष्ठामः। [इत्युत्तिष्ठति।]

माल। [अपवार्य्य।] कधं उवहारीकिदम्हि राअणो तादेण, राआराहणं क्खु, तादस्स गुरुअं ण उण मालदी। [सास्रं।] हा ताद! तुमम्हि णाम मम एव्वं त्ति सव्वधा जिदं भोअतिह्णाए। [सानन्दं।] कधं महाकुलप्पभवो वि सो महाणुभावो सुभणिदं पियसहीए कुदो वा महोदहिं वज्जिअ पारिजादस्स उग्गमोत्ति। अवि णाम तं पुणोवि पेक्खिस्सं (ड)।

लव। अवलोइदे! इदो एहि, एदिणा सोवाणेण ओदरम्ह। (ढ)

काम। [अपवार्य्य।] साधु, सम्प्रति मया तटस्थयैव, मालतीं प्रति निसृष्टार्थदूतीकृत्यस्य, लघुकृतो भारः। तथाहि।

वरेऽन्यस्मिन् द्वेषः, पितरि विचिकित्सा च जनिता,
पुराहृत्तोद्गारैरपि च कथिता कार्य्यपदवी।
स्तुतं तन्माहात्म्यं, यदभिजनतो यच्च गुणतः
प्रसङ्गात् वत्सस्येत्यथ विधिविधेयः परिचयः॥ (११)

[इति निष्क्रान्ताः सर्वे।]

इति मालतीमाधवे धवलगृहो नाम द्वितीयोऽङ्कः।

(ड) कथमुपहारीकृतास्मि राज्ञस्तातेन, राजाराधनं खलु तातस्य गुरुकं, न पुनर्मालती। हा तात! त्वमपि नाम ममैवमिति, सर्वथा जितं भोगतृष्णया। कथं महाकुलप्रभवोऽपि स महानुभावः सुभणितं प्रियसख्या, कुतो वा महोदधीन्यादि। अपि नाम पुनरपि तं प्रेक्षिष्ये।

(ढ) अवलोकिते! इत इत एतेन सोपानेनावतरावः।

---

(११) वर इति। अन्यस्मिन् वरे पत्यौ नन्दने द्वेषः, पितरि विचिकित्सा निन्दा च जनिता पुरावृत्तोद्गारैः इतिहासकथनैः, शकुन्तलादीनां पितृनिरपेक्षस्वदानकथनैः कार्य्यपदवी कर्त्तव्यः कथिता च वत्सस्य माधवस्य प्रसङ्गात् अभिजनतः

तृतीयोऽङ्कः ।

ततः प्रविशति बुद्धरक्षिता ।

बुद्ध । [परिक्रम्याकाशे ।] अवलोइदे ! अवि जाणासि कहिं भअवदीत्ति ? (क)

[प्रविश्य अवलोकिता ।] बुद्धरक्खिदे ! किं पमुत्तासि ? कोवि अआलो भअवदीए पिण्डवादवेलं वज्जिअ मालदीं अणुवत्तमाणाए (ख) ।

बुद्ध । हुं, तुमं उण कहिं पत्थिदासि ? (ग)

अव । अहं क्खु भअवदीए माहवसआसं अणुप्पेसिदा, सन्दिट्ठं च तस्स, जधा सङ्करघरसम्बद्धं कुसुमाअरं णाम उज्जाणं गदुअ कुरुवअणिउञ्ज-पेरन्त-रत्तासोअ-गहणे चिट्ठत्ति, गदो अ तत्थ माहवो (घ) ।

(क) अवलोकिते ! अपिनाम जानासि कुत्र भगवतीति ?

(ख) बुद्धरक्षिते ! किं प्रमुग्धासि ? कोऽपि अकालो भगवत्याः पिण्डपातवेलां वर्जयित्वा मालतीमनुवर्त्तमानायाः । पिण्डपातः सौगताशनम् । कोऽपि अकालः निषिद्धकालः । भगवती सदैव मालतीसमीपे वर्त्तते इति भावः ।

(ग) हुं त्वं पुनः कुत्र प्रस्थितासि ?

(घ) अहं खलु भगवत्या माधवसकाशमनुप्रेषिता, सन्दिष्टञ्च तस्य, यथा, शङ्करगृहसम्बद्धं कुसुमाकरं नामोद्यानं गत्वा, कुरुबकनिकुञ्जपर्य्यन्तरक्ताशोकगहने तिष्ठ इति, गतश्च तत्र माधवः । कुरुबकम् झूपा इति ख्यातः तरुः ।

यद् वृत्तान्त यत् माधवयोः तत् सुखनिर्वर्हः । इति यथा ज्ञायतामिति भावः । यत्र प्रथमं परिचयः समागमः विधिविशेषः दैवसम्पादनीयः । दैवं विना अनयो-र्माधवमालत्योः घटनानुपपत्तेरिति भावः ।

बुद्ध। किंति तहिं माहवो अणुप्पेसिदो ? (क)

अव। अज्ज कसणचउद्दसीत्ति, तत्थ भअवदीए सअं मालदी सङ्करघरं गमिस्सदि, तदो सिव एव्व सोहग्गं वड्ढदित्ति देवदाराहणणिमित्तं सअलकुसुमावचअं उद्दिसिअ, लवङ्गिआदुदीअं मालदीं, भअवदीजेव्व कुसुमाअरुज्जाणं णाअइस्सदि, तदो अण्णोण्णदंसणं भोदुत्ति। तुमं उण कहिं पत्थिदा ? (ख)।

बुद्ध। अहं क्खु सङ्करघरं जेव्व पत्थिदाए पिअसहीए मदअन्तिआए आमन्तिदा, तदो भअवदीए पादवन्दणं कदुअ, तहिं जेव्व गच्छामि (ग)।

अव। तुमं क्खु भअवदीए कस्सिं पओअणे णिउत्ता, तत्थ को वुत्तन्तो ? (घ)।

बुद्ध। मए क्खु भअवदीए समादेसेण, तासु तासु विस्सम्भकहासु, ईरिसो तारिसोत्ति मअरन्दस्स उवरि पिअसहीए मदअन्तिआए दूरं आरोविदो परोक्खाणुराओ एसो अ से मणोरहो, अवि णाम तं पेक्खामित्ति (ङ)।

(क) किमिति तत्र माधवोऽनुप्रेषितः ?।

(ख) अद्य कृष्णचतुर्दशीति, तत्र भगवत्या स्वयं मालती शङ्करगृहं गमिष्यति, ततः शिव एवं सौभाग्यं वर्द्धत इति, देवताराधननिमित्तं सकलकुसुमावचयमुद्दिश्य, लवङ्गिकाद्वितीयां मालतीं भगवत्येव कुसुमाकरोद्यानमानेष्यतीति, ततोऽन्योन्यदर्शनं भवतु इति। त्वं पुनः क्व प्रस्थिता ?

(ग) अहं खलु शङ्करगृहमेव प्रस्थितया प्रियसख्या मदयन्तिकया आमन्त्रिता, ततो भगवत्याः पादवन्दनं कृत्वा तत्रैव गच्छामि।

(घ) त्वं खलु भगवत्या कस्मिन् प्रयोजने नियुक्ता, तत्र को वृत्तान्तः ? मकरन्दस्य मदयन्तिकापरिचयेऽपि किं कृतम् इत्यर्थः।

(ङ) मया खलु भगवत्याः समादेशेन तासु तासु विश्वासकथासु, ईदृश-

अव। साहु बुद्धरक्खिदे ! साहु। (अ)

बुद्ध। एहि गच्छम्ह। (ट)

[इति परिक्रम्य निष्क्रान्ते प्रवेशकः।]

[ततः प्रविशति कामन्दकी।]

तथा विनयवत्यपि मया मालत्युपायतः।
नीता कतिपयाहोभिः सखीविस्रम्भसेव्यताम्॥ (१)

सम्प्रति। प्रव्रजति विरहे वैचित्यं, नः प्रसीदति सन्निधौ,
रहसि रमते, प्रीत्या दायं ददात्यनुवर्त्तते।
गमनसमये कण्ठे लग्ना, निरुध्य निरुध्य माम्,
सपदि शपथैः प्रत्याहृत्तिं प्रणम्य च याचते॥ (२)

इदञ्च साधीयस्तत्र सम्प्रत्याप्राणिबन्धनम्।

वाहम इति मकरन्दस्योपरि विवसया मदयन्तिकाया दूरमारोपितः परीवानु-राग एव वाक्या मनोरथः, अपि नाम तं प्रेक्षे इति ? अथा: मदयन्तिकाया: । नम् मकरन्दम्।

(अ) साधु बुद्धरक्षिते ! साधु।

(ट) एहि गच्छाव:।

---

(१) तथेति। मया तथा उपायतः साहसोपायं विधाय ल्यब्लोपे पञ्चमी। विनयवत्यपि विनीतापि मालती कतिपयाहोभिः कियद्भिर्दिवसैः सखीविस्रम्भसेव्यतां सखीभिर्लवङ्गिकादिभिरिव विस्रब्धं यथा तथा सेव्यतां उपचारार्हतां नीता प्रापिता कतिपयदिनैरेव सा मालती सखीवत् विश्वासस्थानत्वं प्रापिता इत्यर्थः॥

(२) प्रव्रजतीति। नः अस्माकं विरहे वैचित्यं शून्यमनस्त्वं व्रजति गच्छति अस्माकं सन्निधौ प्रसीदति प्रसन्ना भवति। रहसि विजने रमते उत्कण्ठासहितं माधवकथा-सुहृद्भिः अस्माभिः सहेत्यर्थः। प्रीत्या हर्षेण दायमुत्तरं ददाति अनुवर्त्तते अस्माकं वशं न त्यजति। तथा गमनसमये कण्ठे लग्ना बाहुभ्यां कण्ठं धृत्वेत्यर्थः। मां निरुध्य निरुध्य वारंवारं विरुद्धा। सपदि तत्क्षणात् शपथैर्दिव्यैः प्रणम्य नमस्कृत्य च प्रत्याहृत्तिं पुनरागमनं याचते इत्येतत् सर्वं चेष्टितं शुभाय इति भावः।

आकुन्तलादीनितिहाससवादान् प्रस्तावितानन्यपरैर्वचोभिः ।
श्रुत्वा मदुत्सङ्गनिवेशिताङ्गी चिराय, चिन्तास्तिमितत्वमेति ॥
(१)

तदद्य माधवमनन्तरमुपक्रमिष्ये ।
[नेपथ्याभिमुखम् ।] वत्से ! इत इतः ।

[ततः प्रविशति मालती लवङ्गिका च ।]

माल । [स्वगतम् ।] कधं उवहारीकिदम्हि । [इत्यादि पूर्वोक्तं पठति ।]

लव । सहि ! एसो क्खु महुर-महु-रसोग्गार-मञ्जरी कवलण-केलि-कल--कोइल--उल--कोलाहलाउलिद--सहआर-सिहरुड्डीण-चडुल चञ्चरीअणिअर-व्वदिकरद्दलिद-दल-कराल-चम्प-वाहिआस-मणोहरो, मराल-मंसल-जहण-परिणाहुव्वह-णमन्थरोरुभर विसंठुल-खलिद-चलण--संचार-मसिण-गमणोव-णीद-सिममीअर-सुहाबिंदुदव्वन्त-सुह--सुह--चन्दणाअमाण-सी-अलप्फरसो, तुमं परिस्सअदि कुसुमाअरुज्जाणमारुदो, ता पविसम्ह (ठ) [इति परिक्रम्य प्रविशतः ।]

(ठ) सखि ! एष खलु मधुरमधुरसोद्गारमञ्जरीकवलनकेलिकलकोकिल-कुलकोलाहलाकुलितसहकारशिखरोड्डीन-चटुलचञ्चरीकनिकरव्यतिकरोद्दलितदल-करालचम्पकाधिवासमनोहरो, मरालमांसलजघनपरिणाहोद्वहनमन्थरोरुभर-विसंष्ठुलस्खलितचरणसञ्चारमसृणगमनोपनीतस्वेदशीकरसुधाबिन्दूयमानसुखसुख-चन्द्रचन्दनायमानशीतलस्पर्शः त्वां परिष्वजति कुसुमाकरोद्यानमारुतः तत् प्रवि-शावः । यदैव खलु कुसुमाकरोद्यानमारुतस्त्वां परिष्वजतीति सम्बन्धः ।

---

(१) अन्यपरैः वचोभिः प्रस्ताविताम् कथाप्रसङ्गेन उत्थापिताम् आकुन्तला-दीन् इतिहासप्रबन्धान् श्रुत्वा मदङ्गनिवेशितशरीरा सती चिरकालं व्याप्य चिन्ता-स्तब्धतामेति ।

[ततः प्रविशति माधवः ।]

माध । सहर्षम् । हन्त ! परागता भगवती । इयं हि मम ।

आविर्भवन्ती प्रथमं प्रियायाः सोच्छ्वासमन्तःकरणं करोति ।
सन्तापदग्धस्य शिखण्डियूनो वृष्टेः पुरस्तादचिरप्रभेव ॥ (४)

[दृष्ट्वा ।] अये ! लवङ्गिकाद्वितीया मालत्यपि ।

आश्चर्यमुत्पलदृशो वदनामलेन्दु-
सान्निध्यतो मम मुहुर्जडिमानमेत्य ।
जाड्येन चन्द्रमणिनेव महीधरस्य
सन्धार्यते द्रवमयो मनसो विकारः ॥ (५)

कोविदः । मधुरमधुरसेनार्द्रीकृता मञ्जर्यः कदम्बे मधवे केलिः क्रीडा तया कलकण्ठानां यत् कोकिलकुलं तस्य कोलाहलेनाकुलितात् मधुकारनिकरात् भूतनिकरादुत्कीर्णपटुर्यो मनोज्ञो यः चञ्चरीकनिकरः भ्रमरसमूहः तस्य ध्वनि करैव सम्पर्केण उद्दामलदलस्य विकसितपुटस्य अतएव कराळस्य दन्तुरस्य चम्पकस्य अधिवासेन गन्धेन मनोहरः । एतेन वैलासीमन्त्यं दर्शितं । मधुकारमकरन्दोत्था कोकिलाकुलकं भ्रमरस्य तथापि हेतुः । मरालो हंसो हंसो वा मांसलजघनपरिवाहोद्वहनेन मन्थरगमना यातु । नदीवादिति भावः । नवीः नरैव नीरवैव विसंकुलं विषमं यथा तथा स्खलितस्य चरणस्य सञ्चारैव मन्दं मन्दं मदनं निर्मापयतीति संदर्शयतीव सुधाबिन्दु सदृशं सुग्धमुखचन्द्रं । चन्द्रानन । चन्द्रमायमानः शीतलप्रकाशो यस्य सः । अनेन मान्द्यं प्रेमकमपि ध्वनितम् ।

---

(४) आविरिति । सन्तापदग्धस्य निदाघतप्तस्य शिखण्डियूनः तरुणमयूरस्य वृष्टेः पुरस्तात् अग्रे आविर्भवन्ती प्रकाशमाना अचिरप्रभा विद्युत् इव सन्तापदग्धस्य कामानलतप्तस्य मम प्रियायाः मालत्याः पुरस्तात् प्रथमं आविर्भवन्ती इयं भगवती कामन्दकी मम अन्तःकरणं चित्तं सोच्छ्वासं सविकासं करोति ।

(५) आश्चर्यमिति । उत्पलदृशः पद्माक्ष्याः वदनमेवामलेन्दुर्निर्मलचन्द्रः तस्य सान्निध्यतः सामीप्यतः मम मुहुरविरतं जडिमानं जाड्यं जाड्यावलम्बनम्

सम्प्रति रमणीयतरा मालती—

ज्वलयति मनोभवाग्निं, मदयति हृदयं, कृतार्थयति चक्षुः।
परिमर्दितचम्पककावलिविलाससुलितालसैरङ्गैः॥ (६)

माल। सहि! इमस्सिं कुरुअविडवे कुसुमाइं अवचिणुह्म (ड)।

माध।

प्रथमप्रियावचनसंभ्रमस्फुरत्पुलकेन सम्प्रति मया विलम्ब्यते।
घनराजिनूतनपयःसमुच्छ्वसद्बहुकुड्मलकदम्बडम्बरः॥ (७)

लव। सहि! एव्वं करेह्म। (ढ) [पुष्पावचयं नाटयतः।]

माध। अपरिमेयाश्चर्य्यमाश्चर्य्यकं भगवत्याः।

माल। सहि! इदोवि अवस्सिं अवचिणुह्म। (ण)

(ड) सखि! एतस्मिन् कुरुबकविटपे कुसुमानि अवचिनुवः।

(ढ) सखि! एवं कुर्वः।

(ण) इतोऽप्यस्मिन् अवचिनुवः।

एतां प्राप्य मालतीं न जडभावापन्नेन चन्द्रमणिना चन्द्रकान्तमणिना महीधरस्य पर्वतस्य इव मनसो विकारः अधैर्य्यरूपः द्रवमयः समार्य्यते निर्वाह्यते शनैरितिशेषः। चन्द्रोदये पाषाणद्रव इव मालत्युदये मम चित्तविकारो द्रवमयो भवति। अत्र मनसः द्रवत्वाभावेऽपि तत्सम्बन्धरूपसम्बन्धातिशयोक्तिः सा चोत्प्रेक्षया संसृज्यत इत्यलङ्कारद्वयस्य सङ्करः।

(६) ज्वलयतीति। परिमर्दितानां निपीडितानां चम्पकावलीनां विलास इव सुलितालसानि मधुसुन्दराणि मन्दानि अङ्गानि तैर्मनोभवाग्निं कामानलं ज्वलयति प्रदीपयति हृदयं मदयति मत्तं करोति चक्षुः कृतार्थयति सफलयति एतद्दर्शनेन व्याकुलताव्याकुलतावानीति भावः।

(७) प्रथमेति। सम्प्रति अधुना प्रथमतः प्रियायाः यद्वचनं तत्र संभ्रमः विलासः प्रियायाश्च मुखेन विलासो मम इत्यर्थः। तेन स्फुरन् पुलकेन कदम्बडम्बरेण मया घनराजिभिर्मेघपङ्क्तिभिः नूतनपयः तत्सम्बन्धविकसनशीलं तेन सह

काम। [मालतीं परिष्वज्य।] अयि! विरम, निःसहासि जाता। तथापि।

स्खलयति वचनं ते, संश्रयत्यङ्गमङ्गम्
जनयति मुखचन्द्रोद्भासिनः स्वेदबिन्दून्।
मुकुलयति च नेत्रे सर्वथा सुभ्रु! खेद-
स्त्वयि विलसति तुल्यं वल्लभालोकनेन॥ (८)

[मालती लज्जते।]

लव। सोढव्वं भअवदीए आआसम्। (त)

माध। हृदयङ्गमः परिहासः।

काम। तदाख्यतां, किञ्चिदाख्येयमाख्यातुकामास्मि।

[सर्वा उपविशन्ति।]

काम। [मालत्याश्चिबुकमुन्नमय्य।] शृणु विचित्रमिदं, सुभगे!।

माल। अवहिदह्मि। (थ)

काम। अस्ति तावदेकदा प्रसङ्गतः कथित एव मया माधवाभिधानः कुमारो यस्त्वामिव मामकीनस्य मनसो द्वितीयं निबन्धनम्।

लव। सुमरामो। (द)

(त) सोढव्यं भगवत्या आयासम्।

(थ) अवहितास्मि। (द) स्मरामः।

अनुपमं सम्यक् भोग्यं ईक्ष इति यावत्। तेन चयं यतः कुमुदा मुकुला यस्य स कदम्बः नीपकुसुमं तस्य कम्परः समूहः विकाशयति चतुर्दिक्षु।

(८) स्खलयतीति। हे सुभ्रु! उत्कृष्टभ्रुके! मालति! खेदः श्रमः ते तव वचनं स्खलयति वाक्स्खलनं करोति अङ्गमङ्गं प्रत्यवयवं संश्रयति व्याप्नोति मुख-चन्द्रं उद्भासयन्तीति तान् स्वेदबिन्दून् घर्मजलकणान् जनयति नेत्रे च मुकुल-

काम। स खलु मन्मथोद्यानयात्रादिवसात्प्रभृति दुर्मनायमानः, परवानिव शरीरोपतापेन।

यदिन्दावानन्दं, प्रणयिनि जने वा, न भजते,
व्यनक्त्यन्तस्तापं तदयमतिधीरोऽपि विषमम्।
प्रियङ्गुश्यामाङ्गप्रकृतिरपि, चापाण्डुमधुरम्
वपुः क्षामं क्षामं वहति, रमणीयश्च भवति॥ (९)

लव। एवम्पि तस्सिं अवसरे भअवदीं तुवराअन्तीए, अवलोइदाए उदीरिदं आसि, जधा अस्सत्थसरीरो माहवोत्ति (ध)।

काम। यावदस्मृणवं, मालत्येवास्य मन्मथोन्मादहेतुरिति, ममापि स एव निश्चयः।

अनुभवं वदनेन्दुरुपागमन्नियतमेव यदस्य महात्मनः।
क्षुभितमुत्कलिकातरलं मनः पय इव स्तिमितस्य महोदधेः॥१०॥

(ध) एवमपि तस्मिन्नवसरे भगवतीं त्वरयन्त्या अवलोकितयोदीरितमासीत्, यथा अस्वस्थशरीरो माधव इति।

यति निमीलयति सर्वथा सर्वप्रकारैश्च बहुभावालोकनेन माधवदर्शनेन तुल्यं निर्विशेषं यथा तथा विलसति। एवञ्च माधवकर्णपूरदर्शनेन त्वम् अतितरां खिद्यसि माधवोऽपि मालतीदर्शनेन खिन्नोऽजातः। तेनोभयोः साम्यावस्था उक्ता।

(९) यदिति। इन्दौ चन्द्रे, प्रणयिनि जने प्रियतमजने वा यत् यस्मात् आनन्दं हर्षं न भजते तस्मादयमतिधीरो विवेकशीलोऽपि विषमं अन्तस्तापं व्यनक्ति प्रकाशयति। एतदाकारदर्शने अस्यान्तर्गततापः सहजानुमेय इत्यर्थः। प्रियङ्गुश्यामाङ्गप्रकृतिरपि प्रियङ्गुफलवत् श्यामलया तद्वत् शीतलप्रकृतिर्माधवोऽपि आपाण्डु सम्यक् पाण्डुरवर्णत एव मधुरं सुन्दरं वपुः क्षामं क्षामं अतिकृशञ्च इति आभीक्ष्ण्ये द्विर्भावः। वहति धारयति तथा रमणीयश्च भवति। विरहावस्थायां माधवमवलोक्य पूर्वापेक्षया नूतन इव भाति।

(१०) अनुभवमिति। वदनेन्दुर्मुखचन्द्रः मालत्या इत्यर्थः। अनुभवं विना

माध । अहो ! उपन्यासशुद्धिः, अहो महत्त्वारोपणे यत्नः ।

अथवा ।

शास्त्रेषु निष्ठा सहजश्च बोधः प्रागल्भ्यमभ्यस्तगुणा च वाणी ।
कालानुरोधः, प्रतिभानवत्त्वमेते गुणाः कामदुघाः क्रियासु ॥११॥

काम । अतस्तेन जीवितादप्यधिकमानेन दुष्करमपि न किञ्चित् न क्रियते । अमी हि,

धत्ते चक्षुर्मुकुलिनि रणत्कोकिले बालचूते
मार्गे गात्रं क्षिपति बकुलामोदगर्भस्य वायोः ।
दावप्रेम्णा सरसविसिनीपत्रमात्रोत्तराय-
स्ताम्यन्मूर्त्तिः श्रयति बहुशो मृत्यवे चन्द्रपादान् ॥ (१२)

माध । अन्य एव अमुष्य: कथाप्रकारो भगवत्याः ।

मालतीविषयकमित्यर्थः । नियतमेव सदैव उपागमत् माधवमुखमवलोक्य आयते यदस्य कायेन महती चिन्ता विद्यत इति प्रेष: । तत्र किं प्रमाणमित्यत आह अविदित । यत् यस्मात् अस्य महात्मनो माधवस्य उत्कलिकया उत्कण्ठया तरलं चपलं मनः स्तिमितस्य निश्चलस्य गभीरस्य: सागरस्य पय इव क्षुभितं क्षुब्धं वर्णयति क्व । निदर्शनालङ्कारः ।

(११) शास्त्रेष्विति । शास्त्रेषु निष्ठा अध्यवसायः, सहजः स्वाभाविकश्च बोधो ज्ञानं, 'प्रागल्भ्यं' धार्ष्ट्यगुण्यं अभ्यस्तगुणा गुणयुक्ता वाणी वाक्यञ्च कालानुरोधः, समयपालनं प्रतिभानवत्त्वं मेधावत्त्वम् एते गुणाः क्रियासु कर्मसु कामदुघाः सफलाः भवन्तीत्यर्थः ॥

(१२) धत्त इति । मुकुलिनि कलिकाविशिष्टे रणत्कोकिले शब्दायमानपिके बालचूते नूतनचूते चक्षुर्धत्ते । बकुलामोदगर्भस्य बकुलपरिमलसमेतस्य वायोर्मार्गे गात्रं क्षिपति दाहशान्त्यै इति भावः । दावप्रेम्णा दाहानुरागेण सरसबिसिनीपत्रमात्रोत्तरायः आर्द्रकमलिनीदलमात्रैकवसनः. यत् धनिनापि बहुधना कमपि न तप्यती जायते, तरलीमादिविनिर्भयाना तापोपशमकत्वात् तदभावादनेकशीतमेव इति भावः । अत एव ताम्यन्मूर्त्तिः क्लिश्यद्गात्रः सन् बहुशो वारंवारं मृत्यवे चन्द्रपादान् चन्द्रकरान् श्रयति । मृत्यवे इति क्रियार्थोपपदस्य चतुर्थी । विरहे अस्य चन्द्रकिरणोऽपकारी भवतीति भावः ।

माल। [स्वगतं।] अदिदुक्करं करेदि। (न)

काम। तदेवं प्रकृत्या सुकुमारः कुमारः कदाचिदपि अन्यत्र अपरिक्लिष्टपूर्वस्तपस्वी, यतोऽधुना प्रक्रममनेन मरणमपि अनुभवितुम्।

माल। [जनान्तिकं।] सहि! अत्तणो कारणादो तस्स सव्वलोआलङ्कारभूदस्स, किम्पि आसङ्कन्तीए भअवदीए भीदाविदह्मि, ता किं दाणिं एत्थ पडिवज्जिस्सं (प)।

माध। दिष्ट्यानुकम्पितोऽस्मि भगवत्या।

लव। भअवदी एव्वंवादिणीत्ति आअक्खीअदि, अह्मा-णम्मि भट्टिदारिआ, भअणासअरच्छामुहमुहुत्तमत्तणस्स, तस्स ज्जेव्व बहुसो अणुभूददंसणा भविअ, रविकिरणासिलिट्ठ-मुह-कमलिणी-कन्द-सुन्दरावअव-सोहा विभाविदाणङ्ग-वेअणा-णिब्भर-रमणीआवि, परिअणं दूणेदि। णाभिणन्दिद केलि-कलाओ, केवलं कमलाअमाण-कन्तहत्थ-पल्लवत्थ-गण्ड-मण्डला दिअसाइं गमेदि। अविअ। विअसिआरविन्द-मअरन्द-णिस्सन्द-सुन्दरेण, दर-दलिअ-कुन्द-माअन्द-मउ-बिन्दु-सन्दोह-वाहिणा, भअणुज्जाणपेरन्त-मारुदेण उत्तम्मदि।

(न) अतिदुष्करं करोति।

(प) सखि! आत्मनः कारणात्तस्य सर्वलोकालङ्कारभूतस्य, किमपि आशङ्कमानया भगवत्या भीतापितास्मि, तत् किमिदानीमत्र प्रतिपत्स्ये।

(फ) भगवती, एवं वादिनी इति आख्यायते, अस्माकमपि भर्तृदारिका, भवना-सन्नरथ्यामुखमुहूर्तमात्रदर्शनस्य, तस्यैव बहुशोऽनुभूतदर्शना भूत्वा, रविकिरणाश्लिष्टमुख-कमलिनीकन्दसुन्दरावयवशोभा विभावितानङ्गवेदनानिर्भररमणीयापि, परिजनं दुनोति नाभिनन्दति केलिकलाः, केवलं कमलायमानकान्तहस्तपल्लवन्यस्तगण्डमण्डला दिवसानि गमयति। अपिच। विकसितारविन्दमकरन्दबिन्दुसन्दोहवाहिना

अह तस्सिं जमादिपहे णिअमहूसवा-ब्भुदअ-दंसण-पडिवण्ण-कउहल्लस्स भअवदो कामस्स विअ, काम-काणणालङ्कार-धारिणो तस्स, विविह-विब्भमाहिरामं, अणुरूआणुराआणुबन्ध-मह-ग्घीकिद-जोव्वणारम्भं अणोण्णदिट्ठिविणिवाद-लद्धणावसर-खिण्ण-माअविण-तुवरन्त-कोदूहलं समुल्लसिद-मअण-त्थम्भ-मन्थराअमाणपडिमग्ग-सेअ-पुलअ-उकम्प-सुन्दरं, आणन्दिद-सहीअणं पिअसहीए परप्परावलोअणसुहं समासादिदं, तदो पहुदि, सविसेस-दूसहाआस-विजिम्भमाणुद्दामदेहदाह-दारुणं दसापरिणामं अणुभवन्ती, मुहुत्तमेत्तमप्पसत्त-पुण्णचन्दोदआ बालकमलिणी विअ पम्मलाअदि ।

तहाविअ, मुहुत्तमेत्त-हिअअ-विणि-हिद-णिअ-अज्ज समागमा, णिब्भर सलिलासार-सिच्चमाणेव्व मेदणी सीदलाअदित्ति जाणामि । जेण पप्फुरिद-कन्त दसण-च्छदुज्जलन्त-दन्त-मुत्तिआवलिकन्ति सविसेस-सोहिदं, णिरन्तरुल्लसिद-पुलअ-पम्हल-कओलवोलन्त-मंददाणन्द-वाहत्थ-वर्ण ईसि-विअसिद-णिप्पन्द-मन्दताकृताअ-मसिणमउलाअन्त णेत्तणीलुप्पलं, अविरलुब्भिण्ण सेअजलबिन्दु सुन्दरललाटपट्टं अवअन्दसोहामणोहरं मुहसुहपुण्डरीअमुव्वहन्ती, विअट्ठ-सहअरीविअ-संसद्द-कोमारभावा भोदि । किंअ । उद्दाम-ससिमउहविउलव्भुब्भिदपउत्तिणीसन्दमन्दमणिहार-धारिणी

मदनोद्यानवर्णनमनयावतेन दर्शयति । अथ तस्मिन् कामादिपथे, निजमहोत्स-वाभ्युदयदर्शनप्रतिपन्नकुतूहलस्य भगवतः कामस्येव, कामकाननालङ्कारधारिणः तस्य, विविध विभ्रमाभिरामम् अनुरूपानुरागानुबन्धमहार्घीकृतयौवनारम्भम् अन्योन्यदृष्टिविनि-पातलब्धनावसरखिन्नमानविततवरमाणकौतूहलं, समुल्लसितमदनस्तम्भमन्थराय-

कप्पूर-पूरसरिसेस सिसिर चन्दणरस च्छडा-सारणिपर-दन्तु-

घनघनितलग्नस्वेदपुलकोत्कम्पसुन्दरं, आनन्दितसखीजनं, प्रियसख्या पञ्चशरावलो-कनसुखं समासादितं, ततः प्रभृति, सविशेषदुःसहावासविजृम्भमाणोद्दामदव-दाहदारुणं दशापरिणाममनुभवन्ती सुदर्शनात्प्रभृत्यपूर्णचन्द्रोदया बालकमलि-नीव प्रम्लायति ।

— अत्र पर्वतादिनीत्यत्र कामावस्थां गुरुजने लज्जया वक्तुमनुचितमपि मानस्याः निमित्तं माधवावस्थाभावात् नापि तन्निमित्तं सम्यक् जाता इति ध्यान इति भावः । अस्याः भर्तृदारिका पतितनं दुर्नीतीत्यन्वयः । आदिष्टं स्पष्टम् । मुग्धो बालः । कन्दं बिसम् । बालकमलिनीमूलं मृदुतरं रविकरस्पर्शान्म्लानं च भवति । तद्वनेन दृष्टान्तेन निःसहत्वमनुक्तं चकचकायामुक्तं । तद्भावायामपि सौन्दर्यद्योत-नाय सुन्दरपदम् । अधिकतरमथीयापीत्यनेन कामाक्लिष्टकायस्य कान्ति-प्रकर्षं उक्तः । अतएवापि विशेषे । अतिक्रान्तस्य सुखजनकत्वकैशव्येन दुःखजनकत्व-विधानात् । दुःखप्रकारमाह । नाभिनन्दति इत्यादि । अत्र सत इत्यध्याहार्यम् । केलिः क्रीडा । कथावस्तुःपद्धतिः । यथा । कैलीनां कथा च प्रसारम् । कथं तर्हि दिनानि गमयतीत्याह । कैवलमित्यादि । कमलावलम्बनं प्रसारितम् । दूर्दं भरतानुमतम् । यदाह । अथार्थे च प्रिये कार्यः स्त्रीभिर्निःश्वासान्वितः करः ॥ पर्यस्तं चित्तम् । निःस्पन्दः चरणम् । ईषदर्थे दृष्टान्तर्भवनमनः । दलितं विकसितम् । माकन्दचूतः । पुष्पपदमत्र । माकन्दः सहकारेऽस्त्रीति मेदिनी । एतेन वासोत्कौसुम्भसूचनम् । यत्र प्रियसख्या वासादिने तत्र दर्शनसुखं समा-सादितं तत आरभ्य सा कमलिनीव प्रम्लायतीत्यन्वयः । ललितपदस्य कलहिन-पदस्य । वामनानन्दात् पुरातनत्वाय । मनोज्ञपदप्रयोगार्थमिदमुक्तमिति भावः । विविधविलासैरभिरामम् । यथा । विविधवचनचमत्कारोऽभिरतिप्रयुक्त-तम् । सहसा दर्शनाभावः । त्वरमाणं शीघ्रमुपजायमानम् । कथं पञ्चानीति कुतूहलं तस्योचितिऽभ्यदितानम । आनन्दितसखीजनं आलमस्पर्शाति भावः । विजृम्भमाणो वर्धमानः । उद्दामो महान् । दारुणो भयङ्करः । तरुण-तरुषेति भावः । दशा कामावस्था । यथा बालकमलिनी चन्द्रोदया कमलिनी म्लायति तथा इयमपि प्राप्तपूर्णचन्द्रोदया म्लायति । चन्द्रकरमपि सोढुमशक्तेति भावः । यद्वा । यथा प्राप्तचन्द्रोदया पद्मिनी म्लायति तथा प्राप्तदर्शनसुखेव म्लायतीत्यर्थः । ननु चन्द्र इव विरोधाभ्यधिमा ज्ञानिर्दुष्टा । अथवास्तु नाव-

विदधाणअकदलीवस्स संवाहणादि-व्वावारतुवरन्त सहचरी-सत्थविरइदोवणीद कमलिणीदल अवहासअणीए उविट्ठा, रअणीओ गमेदि।

तथापि च, सुहृत्संनाहबद्धविनिर्मितनिजशयनसमारम्भा निर्भरमलिना-ङ्गी क्लिश्यमानेव मेदिनी श्रीमत्कायस्य इति जानामि। वेगप्रस्फुरत्काम-ज्वलनज्वलद्दीप्तज्वलन्मौक्तिकावलिकाविनिर्मितविभूषणाभिः, निरन्तरोद्भिन्नपुलक-पक्ष्मलकपोलघूर्णमानमन्मथानन्दबाष्पजलकणीकृतविकसितविलसत्तारकापाङ्गमसृणम्-कुमारभावमतिक्रान्तम्, अविरलोद्भिन्नस्वेदजलबिन्दुमुक्ताफलपदं नवचन्द्ररेखा-मनोहरं, मुग्धमुखपुण्डरीकम् उद्वहन्ती विदग्धसहचरीविरचितसंवाहितकौमारभावा भवति।

किञ्च। अङ्गानामतिशयगुरुनिकुञ्जलुलितपक्ष्मनिस्पन्दचन्द्रमणिहार-धारिणी, चन्दनपङ्कविलिप्तविसिनीपत्रचन्दनरसच्छटासारनिकरकेलिरसबालकदली-पत्रमन्दानिलादिव्यापारत्वरमाण सहचरीसार्थविरचितोपनीतबालकमलिनीदलश-नाङ्कोपगतेव शयिता, रजनीर्गमयति।

मुखाब्जपङ्कजेऽपि कथं मालतीति। नेयम्। यथा शीतस्पर्शत्वेन चन्द्रः कमलं पद्मिनीं मुकुलयति तथा माधवो मालतीमिति विवक्षितत्वात्। यद्वा। मुहुः पदेषु प्रथमचन्द्रोदय इव। एवं चाभिनवोदितं चन्द्रं रक्ततया सूर्यमिव भ्रान्त्या मुकुलं पद्मिनी विकासाय प्रसारयति तथेयमपीत्यर्थः।

तथापि चेत्यादि चेति सिद्धान्तः। तथा श्रीमत्कायस्य इत्यपि जानामि चेति सम्बन्धः। निर्भरं अत्यर्थं मलिनत्वम्। सुमा-रम्भेति भावनावशादिति भावः। मेदिनी पीडाव्यापकाङ्गीत्यर्थः। येन हृदिस्थकामसमुत्थैर्वा भवति तेन विदग्धसहचरीविरचितसंवाहितकौमार-भावा भवति। वैदग्ध्यायुक्ततया सहचरीभिरङ्गमेवं संवाहयते यथानुपरोधे-ऽपि विपक्षतीयम्। कामव्यथेनाकुलत् संवाहनमस्या इति भावः। दहन-ज्वलज्ज्वलनम्। ज्वलज्ज्वलन् प्रकाशमानः। वेगरस्फुरणं भावनार्पितप्रियतम-चुम्बनात्। मुक्तिका मौक्तिकं सुभेति प्रत्ययः। निरन्तरेति। सततमुद्गत-पक्ष्मलकामनीयत्वाद्विलसद्भावैर्बीजाङ्कुरः। घूर्णमानं भ्रमत्तानम्। यद्यपि रोमाञ्चः कपोलेषु एव भवति तथापि रागातिशयद्योतनाय कपोलपुलक एव वर्ण्यते कविसंप्रदायैरिदमवधेयम्। मन्दतारं विश्वगततारकम्। कुमारमुखं

अधंवि उवलद्धणिद्दासुहा सेदपप्फुरिदपाद पडुमुक्क-
पिच्छाणत्तणरेहा वरवराअत पीवरोरुमूलवास विसं-
वादिणीविब्भमा उक्लं ड्डन्त हिअअन्तदत्तंमणीसास विसम-

अथमपि उपलब्धनिद्रासुखा स्वेदप्रसृतपादपद्मनीरामपिक्ताऽलक्तकरेखा, वर-
वराग्रमानपीवरोरुमूलवासविसंवादिनीविभ्रमा, उत्कण्ठमानहृदयानरीच-

विस्तृतम्। आयतोपनीतप्रिये कस्मादिहवाध्यामीषद्विकसितम्। निष्पन्दता
मौग्ध्यात्। मन्दतारता मदाटननतभावनया प्रियं प्रति सानुरागात्। लना-
नत्वं मुखादिहवया। मसृणत्वं स्नेहभावनया। मुकुलत्वं रतावशाननावनया।
यदाह। निश्चलं तदा तारा मुकुलत्वं च लोचने। चक्षितमुकुलम्। स्वेदेति।
रतिश्रमादयं स्वेदः। तदर्शन प्रवृत्तेन हर्षकृतः। यदाह। रोमाञ्चो वेपथुः
स्वेदो नुन्निते च विलोचने। मन्मथा इव देहेषु चाङ्गे चाङ्गमिनिचयम्॥ तदिह
यदीयं नवसङ्गमागतं न जानाति तदा कथमधरम्लानादिमती स्यात्। कुमारस्य
भाव कौमारं प्रेमवं नस्य भावोऽभिप्रायः कटाक्षविक्षेपादिः संवर्धितो यस्याः
सा।

निद्रावेष्टामाह। किं चेति। निकुरम्बः। समूहः। घूर्णितेन
घूर्णनेन प्रवर्तितःस्पन्दः सञ्चालनम्। कटा कट इति यस्याः प्रसिद्धिः। दन्तु-
रित विषमीकृतम्। संवाहनमर्दनम्। विरचितोपनीतं विरचनेनाकृष्टम्।
कर्पूरपूरपदं पूरः समूहः पूरणं वा। सविशेषपदेन शीतलकर्पूरसम्पर्कादति-
शीतलत्वमुक्तम्। कदलीपत्रस्य वातस्तेन श्रेयसीकुमार्यो उक्ते। कर्णिकोदल
मेव जलार्द्रां चार्द्रत्वं तत्कयायाम्। चार्द्रत्वं जलार्द्रां स्यादिति द्वारावली।
निद्रैव सुखं निद्रासुखम्। उद्रेकादिदुःखमयमानसविपर्ययरूपत्वादि-
दम्। निद्रेयं चिन्तावशात्। यदाह। दीर्घव्यायामचिन्ताद्यैर्निद्रा स्यात्
अथापि चेति। नवसङ्गमानसहर्षभ्रमशरेण प्रसृतचरणपद्मनीरामः पिण्डी-
भूतालक्तकरेखा यस्याः सा। ककक्षकर्षितानुरागमिव दर्शयतीति भावः। चलि-
चलितवस्त्रार्धं पिच्छपदम्। वरवराग्रमानं कम्पमानम्। पीवरं महत्।
विसंवादि स्खलितम्। प्रियकोपप्रमावभावनया प्रकम्पः। तदावर्तनभाव-
नया नीवीस्खलनम्। उत्कण्ठमानमुत्कम्पम्। उत्तरङ्गो वातावातघ्नम्।
विषमं यथा तथोत्कुरम्। पक्ष्मलः सरोमाञ्चः। वेदनं वेदः। इह

समूससन्तपम्हल पओहरोवरिविणिहित वेवन्त भुअलदा-
वेट्ठ वन्धणा अत्ति पडिबोध वेला विसज्जिदुव्विग्गदिट्ठि
विणिवाद विसाद सुण्ण मणगिल्ल सव्वादमोहमोलन्तलोअणा
ससम्भम सहीअण पअत्तपडिवण्ण मुच्छाविच्छेअसमअ संगलिद
दीहणीसास सेस जीविदा, किंकादव्वदामूढदाए पढमपत्थिद
णिअजीविदाअमाणं दुव्वार देव्वविलसिदोवालम्भमेत्तव्वावारं
पच्चारिसं जणं करेदि.

ता पेक्खदु भअवदी, इमेसु दाव लावण्ण भूइट्ठणि-
म्माण परिवेलवेसु अङ्गेसु दारुणत्तिज्जिम्भिदस्स किपच्चिरं
कुसलावसाणदा मम्महस्स भविस्सदि। कधं च इमाइं

इष्टनिपात विषमसमुच्छ्वसत्पक्ष्मलपयोधरोपरिविनिहितवेपमानभुजलतावेष्टनमना
झटिति प्रतिबोधवेलाविसर्जितोद्विग्नदृष्टिविनिपातविषादशून्यमनोगलत्सादमोह-
मीलल्लोचना, ससम्भ्रमसखीजनप्रयत्नप्रतिपन्नमूर्छाविच्छेदसमयसङ्गलितदीर्घ-
निश्वासशेषजीविता, किंकर्तव्यतामूढतया प्रथमप्रस्थितनिजजीविताबमानम्
दुर्वारदैवविलसितोपालम्भमात्रव्यापारमात्मसदृशं जनं करोति।

तत् प्रेक्षतां भगवती, एतेषु तावल्लावण्यभूयिष्ठनिर्माणपरिपेलवेषु अङ्गेषु
दारुणविजृम्भितस्य कियच्चिरं कुशलावसानता मन्मथस्य भविष्यति। कथञ्च

उच्छ्वसत्पक्ष्मलादिकं विशेषणं पयोधरस्य। उपरिविनिहितस्य भुजलता-
वलयस्याश्लिष्टत्वमावसथा। विसर्जिता त्यक्ता। प्रतिबोध आकस्मिको भवति।
मोहेति। मूर्छयालिङ्गनत्वान् निमीलनम्। ससम्भ्रमः सादरः सावेगो वा।
संगलितो निःसृतः। अनेन मुखप्रक्षालनपटनिःसरणात्। मूर्छाविच्छेदे तदेव
जातप्रसृतेः। जीवितेति। शेषे मरणोन्मुखे कालेन मूर्छापगमे दीर्घनिःश्वा-
सेन जीवतीत्यवधार्यत इत्यर्थः। किंकर्तव्येति। जीविता सती किं करोमि इति
न वेत्तीत्यर्थः। प्रथमेति। अग्रमेव प्रथमं निर्यातम् इत्यर्थः।

लावण्यभूयिष्ठनिर्माणपरिपेलवानि कोमलानि अङ्गानि तस्मात् प्रेक्षतां भगवतीति।
पेलवं कोमलम्। दारुणत्वं दैवदारुणादिकारित्वात्। इमानि विभावरीमुखानि

रमणकेलिकलहकोवोवराअपल्लविअकेरलीकवोलकोमलुव्वेल्लन्तविमलचन्दचन्दिओद्दामदलिदतिमिरावरणाइं विहावरीमुहाइं। इमे अ उल्लसिददुद्धसिन्धुपूरधवलुज्जलजोह्णाजलपक्खालिदगअणांगणा, परिमलिदपाडलाबउलणिम्महन्तबहलपरिमलुग्गारमन्थलणमसिणमंसलाअन्तमलअमारुदधूमाविददहदिसामुहा वसन्तरअणीपरिणाहा अणत्थकारिणो भविस्समन्ति पिअसहीए त्ति * (फ)।

काम। लवङ्गिके!

यदि तद्विषयोऽनुरागबन्धः स्फुटमेतद्धि फलं गुणज्ञतायाः।
इति नन्दितमप्यवस्थयाऽस्या हृदयं दारुणया विदार्यते मे॥ (१२)

इमानि रमणकेलिकलहकोपोपरागपल्लवितकेरलीकपोलकोमलोद्वेल्लद्विमलचन्द्रचन्द्रिकोद्दामदलिततिमिरावरणानि विभावरीमुखानि। एते च उल्लसितदुग्धसिन्धुपूरधवलोज्ज्वलज्योत्स्नाजलप्रक्षालितगगनाङ्गणाः परिमलितपाटलाबकुलनिर्मथनबहलपरिमलोद्गारसंवलनमसृणमांसलायमानमलयमारुतधूमायितदशदिङ्मुखाः वसन्तरजनीपरिणाहाः अनर्थकारिणो भविष्यन्ति प्रियसख्या इति।

प्रियसख्याः कदर्थिका भविष्यन्तीत्यन्वयः। उपरागो लौहित्यम्। पल्लवितः पल्लवाकारीकृतः। केरली केरलदेशस्त्री। तस्या अतिगौरत्वेन लौहित्याधिक्यम्। उद्वेल्लत् पतत्। उद्दामदलितमतिदारितम्। इह कटकेरलीकपोलसाम्यमादितचन्द्रस्य तिमिरावरणनाशे रक्तिमप्रकाशः कवितश्चन्द्रस्य दुःसहता माधव्या ख्यापिता। परिमलितं क्षतम्। निर्मथनं मर्दनम्। उद्गार उद्गमः। संवलनं निर्गमनम्। मसृणं मन्दम्। मांसलः पुष्टः। धूमायितं धूमेनेवाकुलीकृतम्। परिणाहः आभोगः।

(१२) यदीति। अनुरागबन्धः प्रेमभावः यदि तद्विषयः अविषयो यस्य स तादृशः स्यात् तदा एतद्धि निश्चयं गुणज्ञतायाः फलं स्फुटमित्युत्प्रेक्षायाम्।

माध। आगएव कुहासौ भगवत्याः।

काम। अहो! प्रमादः।

प्रकृतिललितमेतत्सौकुमार्यैकसारम्
वपुरयमपि सत्यं दारुणः पञ्चबाणः।
चलितमलयवातोद्धूतचूतप्रसूनः,
समयमयमपि आमखाकचन्द्रावतंसः॥ (१४)

मक। अम्मह, आणिदं भोद् भअवदीए। एदं मालअप-ह्रिक्कन्दमणाहं चित्तफलअं। [मालत्याः स्तनांशुकमपनीय दर्शयति।] एसावि तस्सज्जेव सहत्थविरइदेत्ति कण्ठावलम्बिदा बउलमाला जीवणं पिअसहीएत्ति (ब)।

माध। [सस्पृहं।]

जितमिव भुवने त्वया यदस्याः,
सखि बकुलावलि! वल्लभासि जाता।

(ब) भगवति, आनीत भवतु भगवत्याः। एतन्मालत्याः प्रतिच्छन्दकमनोहरं चित्रफलकम्। एषापि तस्यैव स्वहस्तविरचितेति कण्ठावलम्बिता बकुलमाला जीवनं प्रियसख्या इति।

इति नन्दिते चानन्दप्रतिनमपि मे मम हृदयं अस्या दारुणया अतिकान्तिमया अवस्थया विदार्यते, एतदवस्था द्रष्टुं वयमपि तावत् न समर्था इति भावः।

(१४) प्रकृतीति। सौकुमार्यस्य सुकुमारतायाः एकसारं एकनिकेतनं प्रकृतिललितं स्वभावसुन्दरं एतत् वपुः। समयमयमपि पञ्चबाणः कामः दारुणः। चलितेन मलयवातेन उद्धूतानि उत्कम्पितानि चूतप्रसूनानि यस्य स चासौ सुन्दरचञ्चु एवावतंसः आभरणकौमुदी यस्य सोऽयं कामोऽपि वर्तते इति शेषः। तेन कथमियं जीविष्यतीति भावः।

(१५) जितमिति। हे सखि! बकुलावलि! भुवने संसारे त्वयैव जितम्। आर्ये सः। परिपक्वबकुलफलः परिपक्वबकुलदन्तकदन पाण्डुः मुग्धः सुन्दरः

परिणतबिसकाण्डपाण्डुमुग्ध-
स्तनपरिणाहविलासवैजयन्ती ॥ (१५)

[नेपथ्ये कलकलः । सर्वे आकर्णयन्ति ।]

[पुनर्नेपथ्ये ।] रे रे णअरघराधिवासिणो जाणवदा! एसो क्खु जोव्वणारम्भ-गव्वसम्बड्ढिद दुव्विसहामरिसरोस क्खदि-अर बलामोडिविहडिदुग्घाडिद-लोहपञ्जर-पडिबद्धसिङ्खला-णिरोहपडिभङ्गमङ्गलिदणिअ-लीलाविलास पेरन्तुद्दाम ल्लवक्क-लुलन्तङ्गलङ्गूल-विघड-वेजयन्तिआ-डम्बरद्दामसरीर--सण्णिवेसो, मडादो सत्तक्कमिअ तक्खण मेत्तक्कवलिदाणेअपहिअ-दंसणा-वयवमज्झणिग्गदुर--अत्थि---खण्डटङ्कार - कडकडाअन्तकरवत्त-कठिणदाढा-कराल मुहकन्दरो, पअण्ड वज्जणिग्घाददारुणच-

(सं) रे रे महानगरगृहवासिनो जानपदाः! एष खलु यौवनारम्भगर्वसंवर्धित-दुर्विषहामर्षरोषख्यातिकरबलात्कार-विघटितोद्घाटितलोहपञ्जरप्रतिबद्धशृङ्खलानिरो-धप्रतिभङ्गमङ्गलितनिजलीलाविलासपर्यन्तोद्दामदुष्प्रेक्ष्यलाङ्गूलविकटवैजय-

यः स्तनपरिणाहः कुचविस्तारस्तस्य विलासवैजयन्ती विलासपताकेव त्वं यद्द यस्मादस्याः मालत्याः वल्लभा जानासि । श्लोकार्थः अभिलाषविभावो दर्शितः । मालत्यादिषु तदेव जातः न भवति । अयं तस्यास्त्वमसि मधुकर! कृतान्तं खलु करोमि न्यायादिति भावः ।

* अत्रैव व्याघ्रः कुद्ध्यन्विलासं कुरुते । सर्वे आकर्णयन्ति । महानगरगृह-वासिनः । कीदृशः । यौवनारम्भेण दर्पो यो दुःसहत्वाभिलाषी तस्याभि-लाषेण यो बलात्कारस्तेन विघटितं द्वारीकृतमुद्घाटितं मोटितं च यल्लोहपञ्जरं तत्र प्रतिबद्धशृङ्खलानिरोधप्रतिभङ्गो विपरीतमङ्गेन बद्धलितः निमित्ता या निजलीला तद्विलासपर्यन्त उद्भवन् कम्पमानोऽत एवोच्चकमूर्ध्वं गच्छन् यो बृहल्-लाङ्गूलः स्फुरल्लाङ्गूलस्य निजोर्ध्ववैजयन्तिकाडम्बरयुक्तशरीरस्तन् विकटकरोत्क्रियः शरीरसन्निवेशो यस्य सः । परगुणासहिष्णुता अमर्षः । रोषः क्रोधः । यथा । स्थिरः क्रोध एवामर्षः । यथाह । क्रोधः कृतापराधेषु स्थिरोऽमर्ष इति स्मृतः । प्रतिकूलेषु तैक्ष्ण्यस्य प्रबोधः क्रोध उच्यते । यथा ।

वेलामोडण-कवलिदावेअवरतुरङ्गजंगमुम्मारभरिदगलगुहागब्-
भगम्भीर घग्घररोलणिग्गअबहल-सद्दपडिरवा-भीसणभीसिद-
बहलणिहुविद्दाविद-जणणिवहो, कठोरणहरकप्पर-कमणिवह-
पदारिद-जन्तुगत्तावअवप्पवत्तरत्तकद्दमिदग इदो दुट्ठसद्दूलो
कुविअकिअन्तलीलाअदं करेदि। ता रक्खध जधासत्ति पिअ-
सहीए मदअन्तिआए जीविदं त्ति। [प्रविश्य बुद्ध-
रक्षिता ससम्भ्रमम्।] परित्ताअध, एसा क्खु पिअसही अमच्च-
णन्दणस्स बहिणिआ मदअन्तिआ, पडिदा दुट्ठसद्दूलेण
विणिवडिदविद्दाविअमेमपरिअणा अहिभवीअदि (भ)। *

शिलाक्षमरीड्डामशरीरसन्निवेशो मठादपक्रम्य, तत्क्षणसहसकवलितानेकदंष्ट्रि-
देहावयवमज्जनिष्पीडितकटकारकटकटायमानकरपत्रकठिनदंष्ट्राकरालमुखक-
न्दरः, प्रचण्डनखनिर्घातदारुणचपेटाभीषणकवलितानेकनरतुरङ्गजङ्गमोद्गारभरित-
गलगुहागर्भगम्भीरघर्घरोच्छलद्गुरुशब्दसन्दर्भप्रतिरवाभोगभीषितनष्टनिद्राविता-
शेषजननिवहः, कठोरनखरकर्पराक्रमणनिर्दयदारितजन्तुगात्रावयवप्रवृत्तरक्तकर्द-
मितगलितपथो, दुष्टशार्दूलः, कुपितकृतान्तलीलायितं करोति। तद्रक्षत यथा-
शक्ति प्रियसख्या मदयन्तिकाया जीवितमिति। परित्रायध्वं, एषा नः प्रिय-
सख्यमात्यनन्दनस्य भगिनी मदयन्तिका पतिता दुष्टशार्दूलेन विनिपातितविद्राविता-
परिजना अभिभूयते।

अमर्षोऽत्राभिः। तत्क्षणं सहसा कवलिता येऽनेकमांसशरीरावयवास्तेषां मध्ये
कठोराण्यस्थीनि तेषां खण्डे खण्डने यष्टङ्कारो ध्वनिभेदस्तेन कटकटाय-
मानाः करपत्रवत् कठिना या दंष्ट्राभिः करालो भीषणो मुखकन्दर आस्य-
कुहरं यस्य सः। टङ्कारेति दुर्भेद्यमुक्तम्। दुर्भेद्यप्रवृत्तौ दन्तानां कटकटाशब्द-
करत्वं स्वभावः। विस्तीर्णत्वात् कन्दर इव कन्दरः। प्रचण्डनखप्रहारदारुणो
यश्चपेटः पाणितलप्रहारस्तेन यदाभीषणं चूर्णनं तेन कवलिता आस्वादिता
येऽनेकनरास्तुरङ्गाश्च तेषां जाङ्गलं मांसं तस्योद्गारैः प्रपूरणेन भरितो यो गलगुहागर्भ-
स्तत्र गम्भीरो घर्घरो दीर्घमधुरो य उच्छलितस्तज्जनित तेन यो गुरुकशब्दस्तस्य सन्द-
र्भेण समूहेन प्रतिरवाभोगः प्रतिशब्दविस्तारस्तेन भीषितो भयं नीतो नष्टो विद्रावो

माल। भअवदि! अहो पमादो। (म)

माध। [ससम्भ्रममुत्थाय।] भुजरचिते!। क्वासौ।

माल। [दृष्ट्वा सहर्षसाध्वसं आत्मगतं।] अम्महे! एसोवि इहत्थो ज्जेव। (य)

माध। [स्वगतं।] हन्त! पुण्यवानस्मि, यदहमतर्कितोपनतदर्शनोल्लसितलोचनया अनया।

अविरलमिव दाम्ना पौण्डरीकेण नद्धः,
स्नपित इव च दुग्धस्रोतसा निर्भरेण।
कवलित इव कृत्स्नश्चक्षुषा स्फारितेन,
प्रसभममृतवर्षेणेव सान्द्रेण सिक्तः॥ (१५)

बुद्ध। महाभाअ! उज्जाण-बाहिरत्था-मुहे। (र)

[माधवः साटोपं परिक्रामति।]

काम। वत्स! अप्रमत्तो भूत्वा विक्रमस्व।

(म) भगवति! अहो प्रमादः।

(य) आश्चर्यं एषोऽपि इहस्थ एव।

(र) महाभाग! उद्यानबाह्यरथ्यामुखे।

निर्वापितौ निर्वापणं लम्भितौऽशेषजननिवहौ येन सः। कण्ठीरवस्य नखरपञ्जराक्रमणेन निर्दयं दारितं यस्यानुशरीरं ततः प्रसरणेन मुक्तानदधिरेण कर्दमीकृतौ मतिपथौ गमनमार्गौ येन सः। कर्पर इव कर्परः। निष्ठ्यात्। भुवरुप्रिर्वन्वगर्जितमिति रक्षकोषः।

(१५) अविरलमिति। अहं पौण्डरीकेण पुण्डरीकसम्बन्धिना दाम्ना पाशेन अविरलं अनवरतं नद्ध इव। निर्भरेण निरतिशयेन संवलेन वा दुग्धस्रोतसा पयःप्रवाहेण स्नपित इव। स्फारितेन आकर्णविस्तारिणा चक्षुषा कृत्स्नः निःशेषोऽहं कवलितः ग्रस्त इव। सान्द्रेण घनेन अमृतवर्षेण सुधासारेण प्रसभं बलात् सिक्त इवास्मि। स्रोतसा निर्भरेण इति पाठान्तरे निर्भरेण प्रवाहेण इत्यर्थः।

माल । [सभान्तिकं ।] लवङ्गिए ! हद्धी ! हद्धी ! संसओ क्खु जादो । (क) [सर्वास्त्वरितं परिक्रामन्ति ।]

माध । [पार्श्वे दृष्ट्वा सबीभत्सं ।] अहह !

संसक्तत्रुटितविवर्तितान्त्रजाल-
व्याकीर्णस्फुरदपहस्तकण्ठखण्डः ।
क्रीडाव्यतिकरगुप्तपदप्रपञ्चः
प्राग्भारं वहति नखायुधस्य मार्गः ॥ (१७)

अहो प्रमादः ।

वयं च विदूरतः क्रमगता पशोः कन्यका

सर्वाः । हा सदयस्सिए ! (ख)

[कामन्दकीमाधवौ सचर्याकूतं ।]

कथं तदभिपातितादधिगतायुधः पूरुषात् ।
कृतोऽपि मकरन्द एष सहसैव मध्ये स्थितः

इतराः । साहु, महाभाअ ! साहु । (ग)

(क) लवङ्गिके । हा धिक् ! हा धिक् ! संशयः खलु जातः ।
(ख) हा सदयस्त्रिके ।
(ग) साधु महाभाग । साधु ।

(१७) संसक्तेति । संसक्तेन परस्परलग्नेन त्रुटितेन छिन्नेन विवर्तितेन उपर्युपरि स्थितेन निपतितेन चान्त्राणि च अन्त्रसमूहेन व्याकीर्णानां व्याप्तानां अतएव स्फुरतां चलतां अपहस्तानां अर्धोदरस्थानां कण्ठानां छिन्नचिर-स्थानां खण्डा यस्मिन् सः । तथा क्रीडाव्यतिकरेण रक्तग्रन्थेन गुप्तपदश्री गुप्तचर्मविभागः पदौ यस्मिन् सः नखा एवायुधा यस्य स व्याघ्रः तस्य मार्गः पन्थाः प्राग्भारं भीषणत्वं वहति ।

(१८) वयमिति । वत खेदे वयं विदूरतः अत्यन्तदूरे वर्तामहे इति शेषः । कन्यका मदयन्तिका पशोः व्याघ्रस्य क्रमगता आक्रमणं प्राप्ता । कथं तदभि-

कामन्दकीमाधवौ। [सभयं।]—हृदय पशुना हतः

इतराः। अच्चाहिदं! अच्चाहिदं! (य)

कामन्दकीमाधवौ। [सहर्षं।]—प्रमथितश्च दंष्ट्रायुधः॥ (१८)

इतराः। [सानन्दं।] दिट्ठिआ पडिहदं दुज्जादं। (र)

काम। [साकूतं।] कथं व्यालनखरप्रहारनिःसृतरक्तप्रवाहः, क्षितितलनिषण्णखड्गलतावष्टम्भनिश्चलः, संभ्रान्तमदयन्तिकावलम्बितः ताम्यतीव वत्सो मे मकरन्दः।

इतराः। हद्धी! हद्धी! गाढप्पहारदाए किलम्मदि महाभाओ (ल)।

माध। कथं प्रमुग्ध एव। [कामन्दकीं प्रति।] भगवति! मां परित्रायस्व।

काम। प्रतिकान्तरोऽसि। तदेहि तावत्पश्याव।

[इति परिक्रम्य निष्क्रान्ताः सर्वे।]

इति मालतीमाधवे शार्दूलविद्रावणो नाम तृतीयोऽङ्कः।

(य) अत्याहितमत्याहितम्।

(र) दिष्ट्या प्रतिहतं दुर्जातम्।

(ल) हा धिक्! हा धिक्! गाढप्रहारतया क्लाम्यति महाभागः।

पातितान् तेन प्राणिं च अवपातितान् गृहीतान् कृतोऽपि पुरुषान् अभिनतायुधः प्राणिमुख. ग्रहमेव एष आगत्य मकरन्दः मध्ये स्थितः। तथा हृदं च यथा तथा पशुना व्याघ्रेण हतः ताडितः मकरन्द इति भावः। दंष्ट्रायुधो व्याघ्रश्च प्रमथितो व्यापादितः।

चतुर्थोऽङ्कः।

ततः प्रविशतो मदयन्तिकालवङ्गिकाभ्यामवलम्बितौ मूर्च्छितौ माधवमकरन्दौ, ससम्भ्रमा कामन्दकी मालती बुद्धरक्षिता च।

मद। पसीद भअवदि! परित्ताहि परित्ताहि मदअन्तिआणिमित्त-संसइदजीविदं आवण्णजणाणुकम्पिणं महाभाअं (क)।

इतरा:। हद्धी! हद्धी! किं दाणिं अह्मेहिं एत्थ पेक्खिदव्वं। (ख)

कामन्दकी। [उभौ कमण्डलूदकेन सिक्त्वा।] ननु भवत्यः पटाञ्चलेन वत्सौ वीजयन्तु।

[मालत्यादयस्तथा कुर्वन्ति।]

मक। [समाश्वस्यावलोक्य च।] वयस्य! कातरोऽसि, किमेतत्, ननु स्वस्थ एवास्मि।

मद। [सहर्षं।] अच्चरिअं! पडिवुद्धं दाणिं मअरन्दपुण्णिमाचन्देण (ग)।

माल। [माधवस्य ललाटे हस्तं दत्त्वा।] सहि लवङ्गिए! दिट्ठिआ वड्ढसि, जं भणामि, पडिबुद्धो ज्जेव्व दे पिअवअस्सो, पडिवण्णचेअणो महाभाओ मअरन्दोत्ति (घ)।

(क) प्रसीद भगवति! परित्रायस्व, मदयन्तिकानिमित्तसंशयितजीवितमापन्नजनानुकम्पिनं महाभागम्।

(ख) हा धिक्! हा धिक्! किमिदानीमस्माभिरिह प्रेक्षितव्यम्।

(ग) आश्चर्यं! प्रतिबुद्धमिदानीं मकरन्दपूर्णिमाचन्द्रेण।

(घ) सखि लवङ्गिके! दिष्ट्या वर्धसे यद्भणामि प्रतिबुद्ध एव ते प्रियवयस्यः प्रतिपन्नचेतनो महाभागो मकरन्द इति।

माध। [आत्मगतम्।] वयस्य! समाश्वसिहि! एह्येहि।

[इत्यालिङ्गति।]

काम। [उभौ निरवलोक्य।*] दिष्ट्या जीवितवत्सास्मि।

इतराः। पिअं पिअं णो संवुत्तम्। (क)

[सर्वा हर्षं नाटयन्ति।]

बुद्ध। [जनान्तिकम्।] हला मदअन्तिए! एसो क्खेव सो।† (ख)

मद। तदा जेव्व जाणिदं मए, जधा एसो माहवो, अअंपि सो जणोत्ति ‡ (ग)।

बुद्ध। अवि, सच्चवादिणी अहम्?। (घ)

मद। ण क्खु अम्हारिसेसु तुम्हारिसीओ पक्खवादिणीओ होन्ति।¶ [माधवमवलोक्य।] सहि! मालदीए वि रमणीओ इमस्सिं महाणुहावे अणुराअप्पवादो (ङ)।

(क) प्रियं प्रियं नः संवृत्तम्।

(ख) सखि मदयन्तिके! एष एव सः।

(ग) तदैव ज्ञातं मया यथा एष माधवः अयमपि स जन इति।

(घ) अपि सत्यवादिनी अहम्।

(ङ) न खलु अस्मादृशेषु युष्मादृश्यः पक्षपातिन्यो भवन्ति। सखि! मालत्या अपि रमणीय एतस्मिन् महानुभावेऽनुरागप्रवादः

---

* निरवलोकनमावृतवदनावेति यावत्।

† हलेति सखीसम्बोधनम्। मकरन्दनामश्रवणेन ज्ञातिमत्त्वमिति।

‡ सखावगमादवगतिकथनम्।

¶ न हि पक्षपातिन्यस्त्वादृश्यो मन्दं भद्रं वदन्तीति भावः।

[पुनर्मकरन्दमेव सस्नेहमवलोकयति ।]

काम। [स्वगतम्।] रमणीयोर्जितं * हि मदयन्तिकामकरन्दयोर्दैवादस्य दर्शनम्। [प्रकाशम्।] वत्स मकरन्द ! कथं पुनरत्रानुपानीयावसरे मदयन्तिकाजीवितत्राणमहाभागवता दैवेन सन्निधापितः।

मक। अत्राहमन्तर्नगर एव काञ्चिद्वार्त्तामुपश्रुत्य, माधवस्य चित्तोद्वेगमधिकमाशङ्कमानस्त्वरितमवलोकितानिवेदितकुसुमाकरोद्यानवृत्तान्तः, परापतन्नेव शार्दूलावस्कन्दमोचनतामेतामभिजातकन्यकामभ्युपपन्नवानस्मि ।

[मालतीमाधवौ विशतः † ।]

काम। [स्वगतम्।] अनेन खलु मालतीप्रदानेन भवितव्यम्। [प्रकाशम्।] वत्स माधव ! दिष्ट्या सुहृदभ्युदयेन वर्द्धितोऽसि मालत्याः, तदयमवसरः प्रीतिदायस्य ‡।

माध। भगवति ! इदं हि।

यद् व्यालम्बितसुहृत्प्रमोदमुग्धं
सौजन्यादिहिहितवती गतव्यथं माम्

---

* रमणीयत्वेन रमणीयम्। शार्दूलनाशेन उपकारपूर्वकमुत्पन्नत्वादूर्जितं शास्तिमयम्। अनुपानीयेति शब्देन वाच्यो भावः प्रमाणम्। इति भरतः।

† उद्यानस्थानी मालतीमाधवमुपरिपक्वम:। परापतन्नागच्छन्। अवस्कन्दोऽभिक्रमः। अभिजाता कुलीना। तथा चाभिजात्येन मदुपकारं ज्ञास्यतीति भावः। आभिजात्येन ज्ञानं च तथाविधाकारादिना। कन्यकेत्यनानुकम्पायां कन्। अभ्युपपत्तिः प्राप्तिः। विशतः। परस्परं मकारिकामस्पर्शेति भावः।

‡ प्रीतिदायस्य वर्धापनदानस्य।

(१) मदयन्त्याः आर्त्तेन विभज्यनुना अविनो वः शुद्धम् बान्धवः यस्य वः

तत्कामं प्रभवति पूर्णपात्रवृत्त्या
स्वीकर्तुं मम हृदयस्य जीवितस्य ॥ १ ॥

लव। पडिच्छिदो क्खु णो पिअसहीए अअं पसादो (ञ)

मद। [स्वगतम्] आणादि महाभाअधेओ अण्णो अवसरे गुरुअरमपिअं * मन्तिदुम् (ट)।

माल। [स्वगतम्।] किं णाम मअरन्देण उस्सेअआरअं सुदं भविस्सदि? (ठ)।

माध। वयस्य! का पुनर्ममाधिकोद्वेगहेतुर्वार्त्ता † ?

[प्रविश्य पुरुषः।] वत्से मदयन्तिके! भ्राता ते ज्यायान् अमात्यनन्दनः समादिशति, अद्य परमेश्वरेण पक्षग्रहण-मागत्य, भूरिवसोरुपरि परं विश्वासमध्यारोप्य च प्रसादमाविष्कुर्वता, स्वयमेव प्रतिपादिता मालती, तदेहि सम्भावयामः प्रमोदमिति ‡।

(ञ) प्रतीष्टः खलु नः प्रियसख्या अयं प्रसादः।

(ट) आज्ञापयति महाभागधेयो अन्योऽवसरे गुरुतरमप्रियं मन्त्रयितुम्।

(ठ) किं नाम मकरन्देन उद्वेगकारकं श्रुतं भविष्यति।

प्रमोदः येन मुग्धं मूर्च्छितम् मां जीवनात् सततं स्वस्याविरहेण विरहितवती चकार, तत् तस्मात् पूर्णपात्रवृत्त्या सम्प्राप्ती हर्षाविष्टपूर्णपात्रवृत्त्येव मम हृदयस्य जीवितस्य स्वीकर्तुमात्मसात्कर्तुं कामं यथा तथा प्रभवति समर्थो भवति।

* गुरुतरमप्रियं शोकदुःखदम्।

† मकरन्देन काचिद्वार्त्तामुपलभ्यैवेति यदुद्वेगलक्षणमानः पृच्छति। वय-स्येति।

‡ ज्यायान् ज्येष्ठः। परमेश्वरो राजा। विश्वासम् धनेदम्। सम्भावयामः कारयामः। उत्सवपूर्वको हर्षः प्रमोदः।

मक। वयस्य ! सेयं वार्त्ता ।

[मालतीमाधवौ वैलक्ष्यं नाटयतः ।]

मद। [मालतीं सहर्षमालिङ्ग्य ।] सहि मालदि ! तुमं क्खु एक्कणअरणिवासिणा सहपंसुकीलणादो पहुदि मे पिअसही आसि बहिणिआ अ, सम्पदं उण णो घरस्स मण्डणं जादासि (ड) * ।

काम। वत्से मदयन्तिके ! दिष्ट्या वर्द्धसे भ्रातुर्मालतीलाभेन ।

मद। भअवदि ! तुह्माणं आसिसां पहावेण । लवङ्गिए ! फलिदा णो मणोरहा तुह्माणं लाहेण (ढ) † ।

लवं। सहि ! किं अह्माणम्पि अत्थि मन्तिदव्वं (ण) ।

मद। सहि बुद्धरक्खिदे ! दाणिं विवाहमङ्गलं सम्भावेह्म । (त)

बुद्ध। सहि ! एहि गच्छह्म । (थ) [इत्युत्तिष्ठतः ।]

(ड) सखि मालति ! त्वं खलु एकनगरनिवासिना सहपांशुक्रीडनात् प्रभृति मे प्रियसखी आसीर्भगिनिका च, साम्प्रतं पुनर्नो गृहस्य मण्डनं जातासि ।

(ढ) युष्माकमाशीःप्रभावेण । सखि लवङ्गिके ! फलिता नो मनोरथा युष्माकं लाभेन ।

(ण) सखि ! किमस्माकमपि मन्त्रयितव्यम् ।

(त) सखि बुद्धरक्षिते ! इदानीं विवाहमङ्गलं सम्भावयावः ।

(थ) सखि ! एहि गच्छावः ।

---

* अद्य गृहभूषणभूतासीति भावः ।

† नोशब्दोऽस्मदर्थे निषेधे च तुल्यवत् इति निषेधोऽत्र न इति । अत एव नोऽस्माकम् । भ्रातुरित्यादि ।

लव । [जनान्तिकम् ।] भअवदि ! जहा एदे हिअअ-भरिदुव्विस्सविब्भमाणन्द-सुन्दरा- दोलिद-धीरत्तण-मणोहरा, पहुत्थन्ति मदअन्तिआमअरन्दाणं दरदलिदणीलुप्पलदाम-सरिच्छा कडक्खविक्खेवा तह तक्केमि मणोरहणिव्वुत्तसम्बन्धा एदेत्ति । (८)

काम । [विहस्य ।] ननु इमौ विलोकनेन मानसं मुहुर्मुहुः प्रमोदमनुभवतः ।

तथाहि । ईषत्तिर्य्यग्वलितविषमं कुञ्चितप्रान्तमेतत्
प्रेमोद्भेदस्तिमितलुलितं किञ्चिदाकुञ्चितभ्रु ।
अन्तर्मोदानुभवमसृणं स्तब्धनिष्कम्पपक्ष्म
व्यक्तं शंसत्यचिरमनयोर्दृष्टमाकेकराक्षम् ॥ (९)

---

(८) भगवति ! यथैते हृदयभरितोद्वर्त्तिविभ्रमानन्दसुन्दरान्दोलितधीरत्व-मनोहराः परिवर्त्तन्ते मदयन्तिकामकरन्दयोर्दरदलितनीलोत्पलदामसदृशाः कटाक्षविक्षेपाः तथा तर्कयामि मनोरथनिर्वृत्तसम्बन्धावेताविति ।

---

(९) ईषदिति । ईषत् तिर्य्यक्वलितविषमं ईषत् अल्पं तिर्य्यक् वलितेन विषमं किञ्चित् वक्रिमभावापन्नं कुञ्चितप्रान्तं कुञ्चितो मुद्रितः प्रान्तः प्रान्तभागः यस्य तत् प्रेमोद्भेदस्तिमितलुलितं प्रेमोद्भेदेन अनुरागोदयेन स्तिमितं निश्चलं स्थिरमित्यर्थः । अतएव लुलितं मनोहरमित्यर्थः । किञ्चिदाकुञ्चितभ्रु किञ्चिदाकुञ्चिते उन्नमिते भ्रुवौ यत्र तत् मदनसमुचितं तदनयोर्नर्मोक्तिभावः । अन्तर्मोदानुभवमसृणं अन्तर्मोदस्य आन्तरिकहर्षस्य अनुभवेन ज्ञानेन मसृणमनुज्ज्वलं, स्तब्धनिष्कम्पपक्ष्म स्तब्धानि अनुत्क्षेपणादिक्रियारहितानि निष्कम्पानि पक्ष्माणि यत्र तत् आकेकराक्षं आकेकरं (ट्यारा) इति प्रसिद्धम् अक्षि यत्र तत् अनयोर्दृष्टम् अचिरं झटिति व्यक्तं स्फुटं मनोगतं प्रमोदं शंसति कथयतीति प्रतीयमानोत्प्रेक्षा । अनयोः परस्परदर्शनसुखपारवश्येन कल्पितमित्यादिना सुखव्यञ्जकानुभवेन च प्रेमातिशयं भवति ।

बुद्ध:। इत: इत:।

मद। सहि बुद्धरक्खिदे! अवि णाम पुणो वि दाव दीसइ एसो जीविदप्पदो पुण्डरीअलोअणो ? (ध)।

बुद्ध। जइ देव्वमणुऊलं भविस्सदित्ति। (न)

[इत्युभे निष्क्रान्ते।]

माध। [अपवार्य्य।]

चिरादायासस्तु स्फुटतु विसिनीसूत्रभिदुरो,
महानाधिव्याधिर्निरवधिरिदानीं प्रसरतु।
प्रतिष्ठाप्रत्याशं व्रजतु मयि पारिप्लवधुरा,
विधि: स्वास्थ्यं धत्तां, भवतु कृतकृत्यश्च मदन:॥ (१)

अथवा। समागमे मार्गं जनमसुलभं प्रार्थितवतो,
विधौ वामारम्भे मम समुचितैषा परिणति:।

(ध) सखि बुद्धरक्षिते! अपि पुनरपि दृश्यते एष जीवितप्रद: पुण्डरीकलोचन:।

(न) यदि दैवमनुकूलं भविष्यति।

---

(१) चिरादिति। विसिनीसूत्रभिदुरो पद्मिनीतन्तुवत्भिदुर: भेदनस्वभाव: चिरादृतबहुदिनपर्यन्तं सञ्चित इत्यर्थ:। आयासस्तु मानसीप्रायासाप्रत्यक्ष स्फुटतु भिद्यताम्। इदानीम् अधुनैव महान् विपुल: जीवन इत्यर्थ:। आधिव्याधि: मनोव्यथाजन्यरोग: निरवधि: अपरिच्छिन्न: सन् प्रसरतु प्रकाशरूपेण वर्त्ततु। पारिप्लवधुरा चाञ्चल्यकथा मयि अस्मासं चपलायासेन प्रतिष्ठामाधिपत्यं व्रजतु प्राप्नोतु। विधिर्विधाता स्वास्थ्यं विश्रामं धत्तां कुरुताम्। मदनश्च कृतकृत्य: सफलो भवतु। एतत् सर्वं दु:खकरमपि मया तत् सोढुं शक्यते इति माधवाभिप्राय:। अथवा एतदुत्तरश्लोके सखिहास्यपरीहासविवेकवैकल्यपदकं: इत्यत एव सर्वत्र प्रार्थनाया सोढ्।

तथाप्यस्मिन् दानवचनसमयेऽस्याः प्रविगल-
दयं प्रातश्चन्द्रद्युति वदनमन्तर्दहति माम् ॥ (४)

काम । [स्वगतम् ।] एवमतिदुर्मनायमानः पीडयति मां वत्सो माधवो, वत्सा मालती च । दुष्करं निराशा प्राणितीति । [प्रकाशम् ।] पृच्छामि तावदायुष्मन्तं, अपि भवान् अमंस्त यथा भूरिवसुरेव मालतीमस्मभ्यं दास्यति ? ।

माध । [सलज्जम् ।] नहि नहि ।

काम । न तर्हि प्रागवस्थायाः परिहीयसि ?

मक । भगवति ! दत्तपूर्वेत्याशङ्क्यते ।

काम । जानासि तां खलु वार्त्तां, इदन्तु प्रसिद्धमेव, यथा नन्दनाय मालतीं प्रार्थयमानं भूरिवसुं पतिमुक्तवान्, प्रभवति निजस्य कन्यकाजनस्य महाराज इति ।

मक । अस्त्येतत् ।

काम । अस्य च स्वयं राज्ञैव दत्ता मालतीति पुरुषेणावेदितं, तद्वत्स ! श्रुति प्रतिष्ठानिबन्धनानि देहिनां व्यवहारतन्त्राणि, वाचि पुण्यापुण्यहेतवो व्यवस्थिताः, सर्वस्य वचनानामायत्तं, सा च भूरिवसोर्वागनृतात्मिकैव, न खलु महा-

(४) तथापीति । विधौ दैवे वामाचरणे प्रतिकूले सति अनुरूपं दुर्लभं जनं समागमेनात्यं तुच्छमिव प्रार्थितवती याचमानस्य मम एषा इति शेषेण मर्दनः । परिवर्तितः दशापरिवर्तनं समुचिता युक्तैव । तथापि तादृशदशाकालेऽपि अस्मिन् दानवचनसमये अधुना दानवचनकाले अस्याः प्रविगलत्प्रभं दीप्तिशून्यं प्रातश्चन्द्रद्युति प्रभातकालीनचन्द्रतुल्यकान्तिविशिष्टं वदनं मुखं मामन्तर्दहति अन्तस्तापयति एतदेवैकं वैषम्यमस्य जातमित्यर्थः । आदौ दुर्लभजनप्रार्थनैव अनुचिता, ततो विधौ तु प्रतिकूले अनुचिततरं दुर्लभजनप्रार्थनमिति भावः ।

राज्ञश्च मालती निजा कन्यका, कन्याप्रदाने च नृपतयः प्रमाणमिति नैवंविधो धर्माचारसमयः, तदाशिर्मर्षितव्यमेतत्। अथवा, वत्स! माम् अनवधानां मन्यसे। पश्य।

मा वा स्पृशत्वपि नाम तद्भूत् पापं यदस्यां नु मया विधास्यम्।
तत्सर्वथा सङ्गमनाय यत्नः प्राणव्ययेनापि मया विधेयः॥ (५)

मक। पुष्टु शुश्रूयमाणमाद्रियते सुधाभिः।

अपि च। दया वा, स्नेहो वा, भगवति! निजेऽस्मिन् शि[illegible]जने
भवत्याः संसाराद्विरतमपि चित्तं द्रवयति।
अतश्च प्रव्रज्यासमयसुलभाचारविमुखः,
प्रसक्तस्ते यत्नः प्रभवति पुनर्दैवमपरम्॥ (६)

---

(५) मेति। नु भोः! अस्यां मालत्यां यत् पापं अनिष्टम् विवाहानिर्वाहे अन्यथापदम् मया विधास्याम् आचरणम्। तदनिष्टं स्पर्शं तु मामपि किं पुनस्तादृक्कलङ्कानुभावाभाम् इत्यर्थः। माभूत् न भवतु। तत् तस्मात् सर्वथा सर्वप्रकारेण सङ्गमनाय परस्परसङ्घटनाय मया प्राणव्ययेनापि प्राणत्यागेनापि किं पुनः सामान्यधनव्ययादिव्यापारविशेषैरित्यर्थः। यत्नो विधेयः कार्यः। अत्र कैमुतिकन्यायेन तादृशार्थापत्त्या अर्थापत्तिरलङ्कारः।

(६) दयेति। हे भगवति! निजे आत्मीये अस्मिन् शिशुजने बालके माधवे मालत्यां च दया करुणा वा स्नेहो वात्सल्यं वा संसाराद्विरतमपि संसारस्य-विषयवदन्यकानाङ्क्षत्यपि तत्सम्बन्धरहितमपीत्यर्थः। भवत्याश्चित्तं द्रवयति आर्द्रीकरोतीति विषयाक्रान्तं करोतीत्यर्थः। अतः कारणात् प्रव्रज्यासमयसुलभाचार-विमुखः प्रव्रज्यासमये वा प्रव्रज्याश्रमकाले सुलभो य आचारः शौचादिकं तस्मात्प्रतिपन्नया वा प्रव्रज्याश्रमे आचारपाहुल्यत्वादिति भावः। तस्माद्विमुखः आश्रितः ते तव यत्नः प्रसक्तः अविच्छिन्नः सन् प्रभवति। यत्नं कुर्वति कार्यसिद्धिः अवश्यमेव भविष्यति। अथवा यत्नात् यदि कार्यसिद्धिर्न भविष्यति तदा दैवमेव अत्र प्रबलम् इत्याशयेनाह। पुनः पश्चात् अपरं दैवमेव प्रभवति। दैवाधीनं सर्वं कार्यमितिभावः।

[नेपथ्ये ।] भअवदि कामन्दइ! एसा महिसी विण्णवेदि. जधा मालदीं घेत्तूण तुरिदमाअच्छदु त्ति (प)।

काम। वत्से! उत्तिष्ठ। [सर्वे उत्तिष्ठन्ति।]

[मालतीमाधवौ एकदृष्ट्यानुरागमन्योऽन्यमवलोकयतः।]

माध। [स्वगतम्।] कष्टमेतावती लोकयात्रा मालत्या समं माधवस्य, अहो नु खलु भोः।

सुहृदिव प्रकटय्य सुखप्रदः प्रथममेकरसामनुकूलताम्।
पुनरकाण्डविवर्त्तनदारुणो विधिरहो विशिनष्टि मनोरथम् ॥७॥

माल। [स्वगतम्।] महाभाअ! लोअणाणन्द! एत्तिअं दिट्ठोसि। (फ)

लव। हद्धी! हद्धी! शरीरसंसग्गं जेव्व णो पिअसही आरोविदा अमच्चेण (ब)।

माल। [स्वगतम्] परिणदं दाणीं मे जीविदतिण्हाए फलम्।

(प) भगवति कामन्दकि! एषा महिषी विज्ञापयति यथा मालतीं गृहीत्वा त्वरितमागच्छतु इति।

(फ) महाभाग लोचनानन्द! एतावद्दृष्टोऽसि।

(ब) हा धिक् हा धिक् शरीरसंसर्गमेव नः प्रियसखी आरोपिता अमात्येन।

---

(७) प्रथमम् आदौ एकरसां निरन्तरां अनुकूलतां आनुकूल्यं सुहृदिव बन्धुः इव प्रकटय्य प्रकाश्य सुखप्रदः सुखदायी सन्! आश्चर्यम् विधिः पुनः पश्चात् अकाण्डे अकस्मात् अकाण्डविवर्त्तनं दशापरिवर्त्तनं अनीतिभिः तेन दारुणः कठिनः सन् मनसः चित्तस्य रथम् अर्थं विशिनष्टि प्रतीपि अपनयतीत्यर्थः।

[सास्रम्।] णिव्वूढं च णिक्करुणदाए तादस्स वि कावालि-अत्तणं, पडिट्ठिदो दुद्देवस्स दारुणसमारम्भसरिसो परिणामो, कं एत्थ उवालहामि मन्दभाइणी, कं वा असरणा सरणं पडिवज्जामि (अ)।

लव। अम्मो हदो हदो (म) [इति निष्क्रामन्ति।]

माध। [स्वगतम्।] नूनमाश्वासनमात्रमेवैतत् माधवस्य मत्स्नेहकातरा करोति भगवती। [सोद्वेगम्।] हन्त सर्वथा संशयितजन्मफल: संवृत्तोऽस्मि, तत्किमिदानीं कर्त्तव्यम्।

[विचिन्त्य।] न खलु महामांसविक्रयादन्यदुपायान्तरं पश्यामि। [प्रकाशम्।] वयस्य! मकरन्द! अपि भवान् उत्कण्ठते मदयन्तिकाया: ?

मक। अथ किम्।

तस्या मन: क्षिपति यत्स्मरसम्प्रहार-
मालोक्य मामवचितस्तनदुत्तरीया।

(अ) परित्यजतिदानीं मे जीवितहताशा: फलम्। निर्व्यूढं च निष्करुणतया तातस्यापि कापालिकत्वम्। प्रतिष्ठितो दुर्दैवस्य दारुणसमारम्भसदृश: परिणाम:। कमत्रोपालभे मन्दभागिनी कं वा अशरणा शरणं प्रतिपद्ये।

(म) अम्ब! हत हत:।

---

(८) तस्या इति। स्मरसम्प्रहारं भूतनाथानुयुक्तं माम् आलोक्य दृष्ट्वा, अवचितोऽपचितस्तनदुत्तरीया स्तनदुत्तरीयमवचितं यया सा तथाभूतमनस्- विनी मदयन्तिका इति यावत्। तथा मदेकतानमुरक्तविलोचनदृष्टि: तस्या आहु- त्यादिदर्शनादयोगस्य एकतानमनस एकसंकल्पस्य एकवयंपरिमितायु:कालके-

ग्रस्तैकहायनकुरङ्गविलोलदृष्टि-
राश्लिष्टवत्यचलसंवलितैरिवाङ्गैः ॥ (८)

माध । सुलभैव बुद्धरक्षिता प्रियसखी भवतः ।

अपिच । प्रमथ्य क्रव्यादं मरणसमये रक्षितवतः
परिष्वङ्गं लब्ध्वा तव, कथमिवान्यत्र रमताम् ।
तथा च व्यापारः कमलनयनाया नयनयो-
स्त्वयि व्यस्तस्नेहस्तिमितरमणीयश्चिरमभूत् ॥ (९)

मक । तदुत्तिष्ठ पारासिन्धुसम्भेदमवगाह्य, (य) नगरीमेव प्रविशावः । [उत्थाय । परिक्रामतः ।]

(य) पारा च सिन्धुश्च द्वे नद्यौ तयोः सम्भेदः सङ्गमः । अवगाह्य विलोड्य । आलोड्येति यावत् । श्रमशान्तिहेतुतया महामांसदानहेतुतया च स्नानम् ।

अर्थः । कुरङ्गस्य कुरङ्गशावकस्येत्यर्थः । विलोले चपले दृष्टी इव दृष्टी नेत्रे यस्याः सा सती मादौ नवीन चपलं तत एकहायनस्य चपलतरत्वमित्यर्थः । अचलसंवलितैः अचलविश्लेषैरिव अङ्गैः अवयवैर्मां आश्लिष्टवती आलिङ्गितवतीत्यनुप्रेक्षा ॥ एतेन तस्या मय्यनुरागाधिक्यसूचनात् मनोरथोत्कण्ठा तव युक्तैव तत् तस्मात् मे मम मनः क्षिपति चञ्चलं करोतीत्यर्थः । अन्यथा कथमिवाहम् कष्ट-मित्यर्थः ।

(९) प्रमथ्येति । क्रव्यं मांसमत्तीति क्रव्यादं व्याघ्रं प्रमथ्य विनाश्य मरणसमये मम प्राणान् रक्षितवतो रक्षितुस्तव परिष्वङ्गं आलिङ्गनं लब्ध्वा आलिङ्गनजन्य-सुखमनुभूयेत्यर्थः । कथमिवातिक्रम्य च अन्यत्र व्यक्तिविशेषे रमतां नैव तादृशी अनुरागिणी एकवारमप्यन्यमालिङ्गनमर्हतीति भावः । आलिङ्गनमात्रेण न अनुरागव्यञ्जनमित्याशयेनाह तथा चेति । कमलनयनायाः पद्माक्ष्याः नयनयोर्व्यापारः कटाक्षविक्षेपादिः त्वयि व्यस्तस्नेहस्तिमितरमणीयः व्यस्तः व्युटः प्रकटः स्नेहो यत्र तथा स्तिमितः निश्चलः अतएव रमणीयः सुन्दरः चिरमनेकक्षणपर्यन्तं अभूत् जातः । एवंविधेन नयनव्यापारेण एकस्या अनुरागद्योतनं जायते । महदभिलाषया अभिलाषम् आलोकितोऽपि इति भावः ।

माध । अयमसौ महानद्योः सम्भेदः स एषः (२) ।

सलिलनिबिडितवस्त्रव्यक्तनिम्नोन्नताभिः
परिमलतटभूमिः स्नानमात्रोत्थिताभिः ।
रुचिरकनककुम्भश्रीमहाभोगतुङ्ग-
स्तनविनिहितहस्तस्वस्तिकाभिर्वधूभिः ॥ (१०

[इति निष्क्रान्ताः सर्वे ।]

चतुर्थोऽङ्कः समाप्तः ।

---

(२) सम्भेदः सङ्गमः ।

---

(१०) सलिलेति । स्नानमात्रोत्थिताभिः स्नानं कृत्वा उत्थिताभिरत एव सलिलनिबिडितवस्त्रव्यक्तनिम्नोन्नताभिः सलिलेन निबिडितं क्लिन्नमित्यर्थः यत् वस्त्रं तेन व्यक्तं प्रकटितं निम्नमुन्नतञ्च स्थानमिति शेषः । यासां, ताभिः । रुचिरकनककुम्भश्रीमहाभोगतुङ्गस्तनविनिहितहस्तस्वस्तिकाभिः, रुचिरा मनोहराः कनककुम्भा इव तेषामिव श्रीः शोभा यासां ताः, महाभोगाः विस्तीर्णाः स्थूला इत्यर्थः । उपभोगार्हा इत्यर्थः; पीनाः सुकुमाराकारा ये तुङ्गा उन्नतपीवराः स्तना तेषु विनिहिता अर्पिता हस्ता एव स्वस्तिका यासां ताभिरिति सामानाधिकरण्यसमासः । अथवा रुचिरेत्यादिस्तनविशेषणं पीतत्वाभिप्रायेण । वधूभिर्नारीभिः परिमलतट-भूमिः मालतीस्मृत्युद्दीपक इत्यर्थः । सम्भेदो भवतीति पूर्वेण सम्बन्धः । नायिका-कामोद्दीपकत्वं यथे कथमपि आनन्दजनकत्वमिति प्रसिद्धिः । अत्र उपमानरूपक परस्परमेवं सम्भवतीति हेतुत्वेन तयोश्च सङ्करः पदार्थ-हेतुकसहकार काव्यलिङ्गाभिप्रायः ।

पञ्चमोऽङ्कः ।

[ततः प्रविशति यथानिर्दिष्टा शैवपीठाधिष्ठात्री कृपाकुण्डलिनी ।]

कृपा । षडधिकदशनाडीचक्रमध्यस्थितात्मा,
हृदि विनिहितरूपः सिद्धिदस्तद्विदां यः ।
अविचलितमनोभिः साधकैर्मृग्यमाणः,
स जयति परिणद्धः शक्तिभिः शक्तिनाथः ॥ (१)

इयमहम् इदानीम्

नित्यं न्यस्तषडङ्गचक्रनिहितं हृत्पद्ममध्योदितम्,
पश्यन्ती शिवरूपिणं लयवशादात्मानमभ्यागता ।
नाडीनामुदयक्रमेण जगतः पञ्चामृताकर्षणा-
दप्राप्तोत्पतनश्रमा विघटयन्त्यग्रे नभोऽम्भोमुचः ॥ (२)

---

(१) षडिति । षडधिकदशनाडीचक्रमध्यस्थितात्मा षडधिका या दशनाडी षोडशसंख्यकेत्यर्थः । गुदनाभिहृत्कण्ठतालुभ्रूमध्यस्थिता षट्संख्यका नाड्यः । दशनाडीचक्रं यथा । इडा पिङ्गला सुषुम्णा गान्धारी हस्तिजिह्वा पूषा यशालम्बुषा-कुहूशङ्खिन्यः । तैरेव चक्रं चक्राकारेण परिणममानमित्यर्थः । तस्य मध्ये स्थित आत्मा स्वरूपं यस्य सः । तथा तद्विदां तादृशात्मवेदिनामित्यर्थः । हृदि विनिहितरूपः आत्मज्ञाने हृदयैकवेद्य इत्यर्थः । यः सिद्धिदः जयति । अविचलितं विषयानाकृष्टं मनो येषां तैः साधकैर्योगिभिर्मृग्यमाणः अन्विष्यमाणः । तथा शक्तिभिः ब्राह्म्याद्यष्टसंख्यकाभिः परिणद्धो व्याप्तः सन् स शक्तिनाथः शिवः जयति सर्वोत्कर्षेण वर्तते । यद्वा शक्तिभिः अणिमाद्यष्टाभिः परिणद्धः रूपितः; शक्तीनाम् अणिमादीनां नाथः प्रभुः जयति । ब्राह्मी माहेश्वरी कौमारी वैष्णवी-वाराही माहेन्द्री चामुण्डा चण्डिका इत्यष्टमातरः ।

(२) नित्यमिति । न्यस्तषडङ्गचक्रनिहितं न्यस्तानि अङ्गन्यासक्रमेण अर्पितानि यानि षडङ्गानि हृदयशिरःशिखादीनि कवचास्त्राणि तेषां चक्रे समुदाये निहितम् आरोपितं हृत्पद्ममध्योदितं हृदयपुण्डरीकाभ्यन्तरे स्थितमित्यर्थः । शिवरूपिणं शिवात्मकं पश्यन्ती अन्तरिन्द्रियेण ज्ञात्वा अनन्तरं लयवशात् आत्मना सह बाह्येन्द्रियाणामैकी-

अपि च। उल्लोल-स्खलित-कपाल-कण्ठमाला-
सङ्घट्ट-क्वणित-कराल-किङ्किणीकः।
पर्य्याप्तं मयि रमणीयडामरत्वम्,
सन्धत्ते गगनतलप्रयाणवेगः॥ (३)

तथाहि।

विष्वग्वृत्तिर्जटानां प्रचलति निविडग्रन्थिनद्धोऽपि भारः,
संस्कारक्वाणदीर्घं पटु रटति लताहस्तिखट्वाङ्गघण्टा।

भावात् तद्गतचित्ततयेत्यर्थः। आत्मानं आत्मस्वरूपं पश्यन्ती विषयज्ञानस्यात्मज्ञान-स्यापगमादिति भावः। नाडीनामिडापिङ्गलादीनां उदयक्रमेण वायुपूरणरोध-क्रमतः पाञ्चभौतिकशरीरस्य पञ्चामृताकर्षणात् पञ्चामृतानां पृथिव्यप्तेजोवाय्वाका-शानां यदाकर्षणं तस्मात् चपलमोहितनयना चञ्चलमानमहिमा तथा चाहं पुरोभागे नभोऽम्बुमुचः आकाशस्थमेघान् विघटयन्ती द्विधाकुर्वन्तीति यावत्। आगमनीत्यर्थः।

(३) उल्लोलेति। उल्लोलायाश्चञ्चलाया वेगवशादित्यर्थः। अतएव स्खलि-ताया भ्रष्टाया कपालकण्ठमालाया नृकपालरूपमालाया इत्यर्थः। सङ्घट्टेन परि-मर्देन क्वणिता सुशब्दा सशब्देति यावत्। कराला भीषणा किङ्किणी क्षुद्र-घण्टिका यस्मात् येनेति वा। तत्र क्वणितस्य कर्मणि क्तः। अपरत्र तारकादि-त्वादितच्प्रत्यय इति भेदः। गगनतलप्रयाणवेगः आकाशेऽपि गमनजन्यवेगो कर्म-र्थः। मयि रमणीयडामरत्वं भीषणत्वं एकत्र कपालेनान्यत्र कपालकङ्कणेन रमणीयत्वमित्यर्थः। पर्य्याप्तं नितान्तं सन्धत्ते जनयति। अत्रैकस्य कपालस्य पतन-शङ्कनाभ्यां विभावनाविशेषोक्तिरूपालङ्कारद्वयं व्यज्यते। कपालरूपकारणाभावेऽपि भीषणत्वरूपकार्योत्पत्त्या विभावना तत्र च सत्त्वेऽपि भीषणत्वरूपकार्यानुत्पत्त्या विशेषोक्तिः। तयोरलङ्कारयोः कपालकण्ठमालेतिरूपकेण संसृष्टौ चमत्कार-स्तत्र संसृष्टिः।

(४) विष्वगिति। निविडग्रन्थिनद्धोऽपि घनग्रन्थियुक्तोऽपि विष्वग्वृत्तिर्वात-वेगात् चलितसंस्थानभेदः जटानां भारः जटाकलापः प्रचलति, लताहस्ति-खट्वाङ्गघण्टा वारंवारं चलनात् घट्टनात् घातभेदात् घण्टा संस्कारेण ताडनादिजनितेन वेगाख्यसंस्कारेण वा। यः क्वाणः स्वनः तेन दीर्घमविच्छिन्नं

ऊर्ध्वं धूनोति वायुर्विहतशवशिरःश्रेणिकुञ्जेषु गुञ्ज-
न्नुत्तालः किङ्किणीनामनवरतरणत्कारहेतुः पताकाम्॥ (४)

[परिक्रम्यावलोक्य च गन्धमाघ्राय ।] इदं तावत्पुराणनिम्बतैलाक्तपरिभुज्यमानरमणीनगरन्धिभिञ्जिनाधूमैः पुरस्तादिभावितस्य महतः श्मशानवाटस्य नेदीयः करालायतनं, यत्र पर्यवसितमन्त्रसाधनस्य चक्रगुरोः अघोरघण्टस्य आज्ञया सविशेषमद्य पूजासम्भारो मया संविधापनीयः, कथितश्च मे गुरुणा, वत्से कपालकुण्डले ! अद्य मया भगवत्याः करालायाः प्रागुपयाचितं स्त्रीरत्नमुपहर्त्तव्यम् । तदत्रैव नगरे विदितमास्त इति तद्विचिनोमि । [सकौतुकमग्रतोऽवलोक्य ।] तत्कोऽयमतिगम्भीरमधुराकृतिः उत्खिन्नकुटिलकुन्तलः, कृपाणपाणिः श्मशानवाटमवतरति ? य एषः । (५)

घटं च तीव्रं यथा भवति तथा रटति शब्दायते । तथा उत्तालः करालः किङ्किणीनां क्षुद्रघण्टिकाविशेषाणां अनवरतरणत्कारहेतुर्निरन्तरनिनादकारणं अतएव विहतानि चूर्णीकृतानि शवशिरांसि, यानि शवशिरांसि शतमस्तकास्तेषां श्रेणय एव कुञ्जानि लताद्याच्छादितवनविभागास्तेषु गुञ्जन् रवं कुर्वन् वायुः पवनः पताकां ध्वजपटमूर्ध्वं धूनोति कम्पयति वायुवेगवशेनोर्ध्वभागे पताका कम्पते इति यावत् । अत्र शवशिरःश्रेण्यां तत् साहसाधिपाश्रितदर्शना सा घोरप्रियया भवति ।

(५) पुराणमनभिनवं यन्निम्बतैलं तेनाक्तानां मर्दितानां परिभुज्यमानानां दाहनीकृतानां कविताभामिति यावत् । श्मशानां रसः दिवसपाकादिः तेन ऊनो हीनः निकट इति यावत् । अथवा भक्षमाणं बद्धवर्णं बहुवर्णं यत्र यत्र इव मध्ये यत्र विद्यते तैलवदुशीरवत् मध्यमन्दादुपरि सम्बद्धीव इत्यभिप्रायः । वस्तरे वेद्यतेऽनेनेति वाटः । वनवेति वत् । यत्र वाटः पथी माच इति आवृत्तिः । नेदीयो निकटम् । पर्यवसितं समाप्तं मन्त्रसाधनं पुरश्चरणजपादि यस्य । सम्भारः समूहः । उपयाचितं मनोरथार्थं स्वीकृतम् । यद्दीयते तु देवेभ्यो मनोराज्यस्य सिद्धये । उपयाचितकं तत्तु दोहदं सम्प्रचक्षते इति हारावली । स्त्रीरत्नमिति । जातौ जातौ यदुत्कृष्टं तद्धि रत्नं प्रचक्षते इति

कुवलयदलश्यामोऽप्यङ्गं दधत्परिधूसरम्,
ललितचरणन्यासः श्रीमान्मृगाङ्कनिभाननः ।
हरति विनयं वामो यस्य प्रकाशितसाहसः
प्रविगलदसृक्पङ्कः पाणिर्ललन्नरजाङ्गलः ॥ (६)

[निरूप्य ।] अये ! स एव कामन्दकीसुहृत्पुत्रो महा-मांसस्य पणयिता माधवः । तत्किमनेन, भवतु समीहितं सम्पादयामि विगलितप्रायश्च पश्चिमसन्ध्यासमयः ।

तथाहि सम्प्रति ।

ज्योत्स्नापिच्छगुच्छावलिभिरिव तमोवल्लरीभिर्म्रियन्ते
पर्यन्ताः प्रान्तवृत्त्या पयसि वसुमती नूतने मज्जतीव ।

चिह्नः । चिदितमुपलक्षणम् । चिह्नितमिति पाठेऽन्वितम् । गम्भीरेत्यादि । विकाराः सहजा यस्य हर्षक्रोधभयादिषु । भावेषु नोपलभ्यन्ते तद्गाम्भीर्यमुदाहृतम् ॥ इति । अभ्यासात् करणानां तु स्थिरत्वमुपजायते । महत्स्वपि विकारेषु तद्गाम्भीर्यमुदाहृतम् ॥ इति भरतः । उन्नमितो जूटाकारेण बद्धः कुटिलो वक्रः कुन्तलः केशो यस्य सः । एतेन रौद्ररसवर्णना ।

(६) कुवलयेति । कुवलयदलश्यामः नीलकमलदलस्निग्धश्यामोऽपि परिधूसरं धूसरवर्णं अङ्गं दधत् दधानः । चितिकादौ पतनात् धूसरत्वम् । ललितः सुन्दरः चरणन्यासः पादक्षेपः यस्य सः । श्रीमान् सुन्दरः मृगाङ्कनिभाननः चन्द्राननः । ललत् चपलं नरजाङ्गलं महामांसं यत्र सः तथा प्रविगलदसृक्पङ्कः । प्रविगलन्ति क्षरितानि असृञ्जि रक्तानि पङ्कानि इव यस्मात् स बहुरुधिरपङ्किल इति यावत् अतएव प्रकाशितसाहसः व्यक्तीकृतसाहसः यस्य माधवस्य वामः सव्येतरः प्रतिकूलश्च पाणिः करः विनयं माधवनिष्ठस्वाभाविकविनयगुणं हरति नाशयति । एतादृशकर्मदर्शने भीतिरिव जायते सुतरां विनयशालित्वं नास्ति इत्यर्थ इति भावः । अत्र सुन्दरोऽप्यसुन्दर इत्याद्यर्थसद्भावादर्थापत्तिरलङ्कारः ।

(७) ज्योत्स्न इति । ज्योत्स्नः पर्यन्ता आकाशसीमानः तापिच्छानां तमाल-वृक्षाणां गुच्छावलिभिः स्तबकश्रेणिभिरिव न तु तदवयवैः तदपेक्षया निबिडान्धकारत्वमन्धकारत्वमिति भावः । तमोवल्लरीभिः तमःपटलैर्म्रियन्ते कर्मणि लट् । अनन्तरं

वात्यासंवेगविष्वग्विततवलयितस्फीतधूम्याप्रकाशम्
प्रारम्भेऽपि त्रियामा तरुणयति निजं नीलिमानं वनेषु ॥७

परिक्रम्य निष्क्रान्ता [illegible] ।

ततः प्रविशति यथानिर्दिष्टो माधवः ।

माधव । [साशंसम् ।]

प्रेमार्द्राः प्रणयस्पृशः परिचयादुद्गाढरागोदया-
स्तास्ता मुग्धदृशो निसर्गमधुराश्चेष्टा भवेयुर्मयि ।
यास्वन्तःकरणस्य बाह्यकरणव्यापाररोधी क्षणात्
आशंसापरिकल्पितास्वपि भवत्यानन्दसान्द्रोदयः ॥ (८)

[illegible] पृथिवी [illegible] । [illegible] इतीया । प्रारम्भेऽपि ऽथमप्रकाशात् इत्याशयेनेति तत् नीलप्रयोग इत्यादि कैयटादयः । तरुणी सद्यः-[illegible] यद्यपि जातं भवतीव निमग्नैव । त्रियामा रजनी प्रारम्भेऽपि प्रदोषकाले-[illegible] । वात्यायाः संवेगेन विष्वक् समन्तात् वितता विस्तारिता वलयिता वलयाकारा स्फीता समृद्धा या धूम्या धूमसमूहो नीहारो वा [illegible] अप्रकाशं प्रकाशरहितं तेजोरहितमिति यावत् । तेजः [illegible] मन्धकारं वदन्ति नैयायिकाः । निजं स्वीयं नीलिमानं नीलत्वं पृथ्वा-द्यादिमनिजन्तस्य इतीमनिच् प्रत्ययः । वनेषु तरुणयति गाढं करोति [illegible] मार्गे [illegible] जायत इति भाविकमलङ्कारः ।

(८) प्रेमार्द्रा इति । प्रेमार्द्राः प्रेमसहिता अतएव प्रणयस्पृशः अनुराग-[illegible]: परिचयात् परिचयजनितविश्वासात् उद्गाढरागोदया उद्रिक्तानुराग-[illegible] ताः पूर्वकृता इत्यर्थः । निसर्गमधुराः स्वभावसुन्दरा मुग्धदृशो मालत्याः [illegible] भावहावादयः मयि भवेयुः इत्याशंसा । आशंसया मनोरथेन परिकल्पि-तासु भावितास्वपि यासु चेष्टासु अन्तःकरणस्य अन्तरिन्द्रियस्य बाह्यकरणव्यापार-रोधी बाह्येन्द्रियव्यापारनिरोधकः आनन्दसान्द्रोदयः सान्द्रो गाढ़ोदय आनन्दः [illegible] आनन्दस्य तथात्वं [illegible]ति भावः । तदोदयः प्रकाशः क्षणात् भवति । तद्दर्शनतया मालती-[illegible] इतोऽन्यत् न किमप्यस्तीति भावः । अत्र पूर्वोक्तमुग्धचेष्टादि-[illegible] अलङ्कारः ।

किञ्च । अतिमुक्तमदग्रथितकेशरावली-

सतताधिवाससुभगार्पितस्तनम् ।

अपि कर्णजाहविनिवेशिताननः

प्रियया तदङ्गपरिरम्भमाप्नुयाम् ॥ (९)

अथवा । दूरे तावदेतत् इदमेव प्रार्थये ।

सन्त्येव सुखानि चेतसि परं भूमानमातन्वते,

यन्नालोकपथावतारिणि रतिं प्रस्तौति नेत्रोत्सवः ।

यद् बालेन्दुकलोच्चयादवचितैः सारैरिवोत्पादितम्,

तत्पश्येयमनङ्गमङ्गलगृहं भूयोऽपि तस्या मुखम् ॥ (१०)

यत्सत्यमधुना तत्सन्दर्शनेनातिस्वल्पोऽपि न विशेषः ।

---

(९) अतीति । अतिमुक्ताया भ्रष्टाया मुक्तारहितायाश्च मदयन्तिकाया उभयस्य सम्भु निर्मिताया: केशरावल्या बकुलस्य मालायाश्च य: सतताधिवास: देहनियतावस्थानं अन्यच्च य: गाढ़परिमल: तेन सुभगं यथा भवति तथा उभयत्रैव रमणीयमित्यर्थ: । अर्पितस्तनं न्यस्तकुचं तस्या: अङ्गपरिरम्भं अङ्गस्य परिवर्त्तनं एकत्र कार्य्यादिनाऽन्यत्र पार्श्वपरिवर्त्तनं अहं कर्णजाहे कर्णमूले विनिवेशिताननः न्यस्तमुख: सन् प्रियया सह आप्नुयां लभेयं ममापि तद् भवतु इत्यर्थ: । प्रियाकर्णमूले मुखं न्यस्य तदङ्गपरिवर्त्तनजन्यसुखदुःखोभयविधाकारमस्पृहं अनुभविष्यामीति भाव: ।

(१०) सन्त्येति । सुखानि सन्त्यपि सन्त्येव निश्चितमेव चेतसि मदन्त:करणे परं भूमानं अतिशयाधिक्यं परिमिति क्रियाविशेषणं वा आतन्वते कुर्वन्ति । मनसि महान् सुखोदयो जायते इत्यर्थ: । यत्र अमी मालतीरूपे आलोकपथावतारिणि दर्शनपथे वर्त्तमाने दृष्टे इति यावत् नेत्रोत्सव: तद्दर्शनजन्यनयनयोरुत्सवं रतिमनुरागं प्रस्तौति आचरति । बालेन्दुकलोच्चयात् नवविधुकलासमूहादित्यर्थ:, एतेन मालत्या: सर्वाङ्गीनशीतलत्वमुक्तम् । अवचितै: उद्धृतै: सारै: सारांशै: उत्पादितं विरचितमिव अनङ्गमङ्गलगृहं मदनमनोहरावासगृहमिव स्थितमित्यर्थ: । यत् तस्या: प्रियाया मुखं तत् पश्येयं द्रक्ष्यामीत्याशंसा ।

मम हि सम्प्रति सातिशयप्राणोपलम्भसम्भावितात्मजन्मनः संस्कारस्यानवरतप्रबोधात्प्रतायमानस्तद्विसदृशप्रत्ययान्तरैः अतिरस्कृतप्रवाहः, प्रियतमास्मृतिप्रत्ययोत्पत्तिसन्तानः तन्मयमिव करोति अन्तर्वृत्तिसारूप्यतश्चैतन्यम्। * तथाहि।

लीनेव प्रतिबिम्बितेव, लिखितेवोत्कीर्णरूपेव च,
प्रत्युप्तेव च, वज्रलेपघटितेवान्तर्निखातेव च।
सा नश्चेतसि कीलितेव विशिखैश्चेतोभुवः पञ्चभि-
श्चिन्तासन्ततितन्तुजालनिबिडस्यूतेव लग्ना प्रिया॥ (११)

[नेपथ्ये कलकलः।]

---

* [illegible]। ममेति। मामकीनः प्रियाकारस्मृत्युत्पत्तिसन्तानः परिव्याप्तिसमूहः स्मृतिरूप एव मम चैतन्यमात्मतत्त्वं तन्मयमिव करोति मालतीमयं करोतीत्यर्थः। कीदृशः। प्रतायमानो दीर्घीभवन्। अत्र हेतुः। संस्कारस्य भावनाया अतिशयितप्रबोधादुद्रेकात्। कीदृशस्य संस्कारस्य। सातिशयात्प्रादरात् स्फुटाकाराद्वा बकुलवीथ्यां पूर्वकालानुभवाज्जन्म यस्य। प्रतायमानत्वमेवोपपादयति। तद्विसदृशैर्मालतीविलक्षणविषयैर्ज्ञानान्तरैः अतिरस्कृतप्रवृत्तिः। तथा च अन्तरा विषयान्तरास्फुरणाच्च प्रवाहस्याविच्छेद इति भावः। आत्मतत्त्वस्य पुष्करपलाशवन्निर्लेपतया कथं मालतीमयत्वमत आह। अन्तरिति। अन्तःपदमिह बुद्धितत्त्वपरम्। तथाच बुद्धितत्त्वस्य या प्रवृत्तिः सरूपा व्यापारः सा यत आत्मतत्त्वे भेदाग्रहात् प्रतिभासते तस्मात्। सारूप्यदर्शने हेतुमाह। यद्वा। अन्तर्वृत्तिरिति भावप्रधानम्। तथा अन्तर्वृत्तित्वमन्तःकरणवर्तित्वं सारूप्यं सादृश्यमात्मवृत्तित्वात्।

(११) लीनेवेति। सा प्रिया मालती नोऽस्माकं चेतसि लीनेव प्रतिबिम्बितेव, लिखितेव मुद्रितेव उत्कीर्णरूपेव, उत्खचितेव, बहिरानीतेव, प्रत्युप्तेव रोपितेव वज्रलेपेन घटितेव सम्पादितेव अन्तरन्तःकरणे निखातेव चेतोभुवः कामस्य पञ्चभिर्विशिखैर्बाणैः कीलितेव विद्धेव तथा चिन्तासन्ततिश्चिन्ताप्रवाहः, सैव तन्तूनां तन्तुसमूह उपादानकारणमित्यर्थः तेन निबिडं घनं यथा भवति तथा स्यूतेव रचितेव।

माध। अहो! सम्प्रति प्रगल्भमानकौणपनिकायम् महती श्मशानवाटस्य रौद्रता। अस्मिन् हि

पर्यन्तप्रतिरोधिमेदुरघनस्त्यानं चिताज्योतिषा-
मौज्ज्वल्यं परभागतः प्रकटयत्याभोगभीमं तमः।
संसक्ताकुलकेलयः किलकिलाकोलाहलैः सम्मदा-
दुत्तालाः कटपूतनाप्रभृतयः सांराविणं कुर्वते ॥ (११)

भवतु आघोषयामि तावत्। भो! भोः श्मशाननिकेतनाः कट-पूतनाः!

अशस्त्रपूतमव्याजं पुरुषाङ्गोपकल्पितम्।
विक्रीयते महामांसं, गृह्यतां गृह्यतामिदम् ॥ (१२)

[पुनर्नेपथ्ये कलकलः।]

माध। कथमाघोषणानन्तरमेव सर्वतः समुच्चलदुत्ताल-वेतालमुक्ततुमुलाव्यक्तकलकलाकुलः प्रचलित इवाविर्भवद्भूत-सङ्कटः श्मशानवाटः। आश्चर्यम्!

---

(११) पर्यन्तेति। पर्यन्तप्रतिरोधिभिः सीमावरकैः मेदुरघनैः मांसलसङ्घैः स्त्यानं कठिनं चिताज्योतिषां चितानलानामौज्ज्वल्यं कर्तृ परभागतः गुणोत्कर्षात् आभोगभीमं आभोगेन दृष्ट्या भीमं करालं तमः कर्म प्रकटयति, तथा किलकिला-कोलाहलैः (किलकिलेत्यनुकरणशब्दः) तद्रूपचीत्कारैः उत्ताला उत्कटा भीमा इत्यर्थः। संसक्ताकुलकेलयः सङ्घातचपलक्रीडाः कटपूतनाप्रभृतयः श्मशान-वासिप्रभृतयः सांराविणं सम्यक् रौरवशब्दं कुर्वते जनयन्ति।

(१२) अशस्त्रेति। अशस्त्रपूतं शस्त्रैरनाविद्धं अव्याजं सुन्दरं पुरुषाङ्गोप-कल्पितं पुरुषाङ्गेन सम्पादितं इदं महामांसं शुष्कमांसमित्यर्थः। मालतीमन्तरेण अशरीरधारणे फलाभावात् शुष्कमिति भावः। हैमं इति तथा कापि मद्यकर्मी न दीयते इत्यनुशासनादिति। विक्रीयते दीयते तदुद्गृह्यतां गृह्यतामित्यर्थः। इष्टाविशि पवित्रस्य वाक्यात् यदुपार्जितम्। अशस्त्रपूतं निर्व्याजमेतत् मांसं विदुर्बुधाः। इति परिभाषितमेव मांसं महामांसम्।

कर्णाभ्यर्णविदीर्णवक्त्रविकटव्यादानदीप्ताग्निभि-
र्दंष्ट्राकोटिविसङ्कटैरित इतो धावद्भिराकीर्यते ।
विद्युत्पुञ्जनिकाशकेशनयनश्मश्रुज्वालैर्नभो,
लब्धालक्ष्यविशुष्कदीर्घवपुषामुल्कामुखानां मुखैः ॥(१४)

अपि च * । एतत्पूतनचक्रमक्रमचलत्पादार्धमुक्तोल्मुकाम्
उत्पुच्छत् परितो कृशांसविवृतैराघर्घरं क्रन्दतः ।

---

(१४) कर्णेत्यादि । उल्का ज्वाला मुखे येषां ते उल्कामुखाः प्रमाथभेदाः । तां मुखैर्नभ आकीर्यते व्याप्यते । यद्वा । उल्कामुखा एतन्नामधेयाः एव प्रमाथिनी जन्तुभेदाः । कीदृशैः । कर्णाभ्यर्णे कर्णसमीपे विदीर्णवक्त्राणां विकटं करालं यद्व्यादानमास्यविकाशनं तेन दीप्तोऽग्निर्येषु तैः । दंष्ट्राणां कोटिभिरग्रैर्विसङ्कटैः दुर्लक्ष्यैर्विकरालैर्वा । इतः इतः सर्वतो धावद्भिः । विद्युत्पुञ्जनिकाशानि तडित्समूहतुल्यानि केशनयनश्मश्रुज्वालानि येषां तैः । पिङ्गलत्वात् केशादीनां विद्युत्तुल्यता । अतएवोल्कामुखाः प्रमाथाख्यो जन्तुभेद इति पक्षः साधीयान् । लब्धा-लक्ष्याणि अन्यदा अलक्ष्याणि विशुष्काणि दुर्बलानि दीर्घाणि वपूंषि येषां तेषाम् । एतेन दर्शनमुक्तम् । प्रस्तावोऽस्य सूक्ष्मो व्यवहारः । केशेत्यादौ पूर्व-निपातविधेरनित्यत्वात् सूक्ष्मत्वापेक्षाय केशशब्दस्य पूर्वनिपातः । ज्वालशब्दो ज्वाति-कारवाम् । कर्मणि अपि तद्धित इत्यवधेयम् । शार्दूलविक्रीडितम् ।

* अपि चेति । अपिर्वाक्यपूरणार्थम् । चः समुच्चये ।

(१५) गद्यांशाद । एतदित्यादि । एतत् पूतनचक्रं प्रेतगणविशेषसमूह आलोक्यते । किं कुर्वत् । अक्रमचलता अक्रमेण युगपत्चलता यो पादचलनोऽर्धे मुक्तो गलितमर्धं अर्धचर्वितं मुक्त एव त्यक्तम् । तत्र भूमिपतितैरर्धभुक्तैर्मनुष्यमांसविवर्धैः स्थितैः सर्वत्र दृश्यम् कौतुकाकाशत्कुक्कुरादीनुत्पुच्छत् पुच्छम् कुर्वत् । अतएव तिपवज्ञया । अभिलाषातिशयादा । कीदृशम् । कृशतरत्वविवृता मांसवत्-ात् आघर्घरमव्यक्तशब्दं यथा स्यादेवं क्रन्दतः वदतः । एतत् कृशं रिपु घ्नु टमेव । ीदृशं पूतनचक्रम् । खर्जूरद्रुमदघ्नाः तत्प्रमाणा जङ्घा यस्य तत् । एतेन जङ्घानां दैर्घ्यातिशयकथनेनौरससृष्टोमहत्वानि दर्शितानि । अस्थिता प्रमाणा या जङ्घ-ं तया जङ्घाः विषमं सर्वतः तता विस्तीर्णा याः कायः जङ्घ इति व्याख्या-

खर्जूरद्रुमदघ्नजङ्घ-मसितत्वङ्नद्धविष्वक्तत-
स्नायुग्रन्थिघनास्थिपञ्जरजरत्कङ्कालमालोक्यते ॥ (१५)

[समन्तादवलोक्य विहस्य च *]

अहो प्रचारः पिशाचानाम् । एते हि

ततप्रचुरसनोग्रमास्यमेते दधति विदार्य विवर्तदीर्घदेहाः ।
चलदजगरघोरकोटराणां द्युतिमिव दग्धपुराणरोहिणानाम् ॥
(१६)

[परिक्रम्य ।] हन्त ! बीभत्समेवाग्रे † वर्त्तते ।

स्नायो ग्रन्थिषु ग्रन्थिमांसेषु घनानि दृढानि अस्थीनि पञ्जराणि येषां तादृशा जरन्तो जीर्णाः कङ्काला मांसादिशून्यास्थिमात्रा यस्य तत् । एकपदं समासात् उपलक्षणपरम् । कीकसं ईश्वायगो इत्यमरः । यद्वा । काकाश्चाः कपिकोऽस्थान इति नाना-र्थेऽमरवर्ग्मनात्तैकदेशो एकशब्दः । तेन भीमसेनादिवदस्यापि तावदर्थप्रति-पादकत्वमप्रियम् । यद्वा । एको वीच इति ख्यातः । विवक्षो भीजनग्रैवे-ऽपीत्यमरः । आच्छरीरास्थि कङ्काल इत्यमरः ।

* विहस्येति । यतिनाऽस्मिन्नेऽपि मयि भीषणलक्षणो पूतनाः कुर्वन्तीत्य-सम्बद्धक्रियया हासः । यदाह । असम्बद्धेषु हासः स्याद्वाक्प्रपञ्चक्रियादिभिः । इति । प्रकारो वैलक्षण्यम् ।

(१६) ततेत्यादि । एते पूर्वोक्तादन्ये पिशाचाः ततप्रचुरसनोग्रम् आस्य-विवरं विस्ततदीर्घजिह्वाभीषणं मुखविवरं विदार्य व्यादाय दग्धपुराणरोहिणाना-मिव द्युतिं दधति धारयन्ति । दग्धत्वेन श्यामत्वं पुराणत्वेन जीर्णत्वं दर्शितम् । रोहिणो रोहण इति ख्यातवृक्षः । चीरवर्णि इति ख्यातो वा । रोहितोऽपि स एव । अतएव रोहितः प्लीहशत्रुक इत्यमरोऽपि । रोहणानामिति पाठे रोहणीति रोहणाख्यवृक्षाणामित्यर्थः । चलता चलता अजगरेण सर्पेण घोर-कोटराणां भीषणच्छिद्राणाम् । निष्कुहः कोटरं वा नेत्यमरः । तदिह कोटरैरास्य-मजगरैश्च रसना रोहिणेन पिशाच उपमीयन्ते । भयानको रसः । यदाह । विकृतरवसत्त्वदर्शनशृगालोलूकत्रासनोद्वेगवनगमनात् । गुरुनृपयोरपराधात् कृतश्च भया-नको ज्ञेयः ।

† बीभत्सं जुगुप्साकरम् ।

निर्भिद्योत्कृत्य कृत्तिं प्रथममथ पृथूच्छोफभूयांसि मांसा-
न्यंसस्फिक्पृष्ठपिण्ड्याद्यवयवसुलभान्युग्रपूतीनि जग्ध्वा ।
आर्तः पर्यस्तनेत्रः प्रकटितदशनः प्रेतरङ्कः करङ्का-
दङ्कस्थादस्थिसंस्थं स्थपुटगतमपि क्रव्यमव्यग्रमत्ति ॥ (१७)
पि च । निष्टापस्विद्यदस्थ्नः क्वथनपरिणमन्मेदसः प्रेतकायान्
कृष्टा संसक्तधूमानपि कुणपभुजो भूयसीभ्यश्चिताभ्यः ।

---

(१७) निर्भिद्येत्यादि । अयं प्रेतरङ्कः प्रेताधमः क्षुधाभिभूयमानत्वादव्य-
ग्रमनाकुलं यथा तथा क्रव्यं मांसमपि खादति । किं कृत्वा । प्रथमतादौ
नं चर्म निर्भिद्य निर्भिद्योत्कृत्य पश्चादुत्कृत्य छित्वा । उत्कृत्येति पाठे चर्म-
पाकर्षणमुत्कर्षणं तत्पुनः पुनः कर्तव्यं: । अथानन्तरं पृथुना महता उच्छोफेन
धि बहूनि मांसानि जग्ध्वा भक्षयित्वा । कीदृशानि । अंसयोः स्कन्धयोः
यो: कटिमांसपिण्डयोः पृष्ठे कायपश्चाद्भागे पिण्डयोर्जङ्घापाश्चात्यमांसयोरादि-
ात् कण्ठामूलाद्यवयवेषु सुलभानि । उग्रगन्धानाम् । उग्रपूतीनि उत्कट-
न्धानि । पृथूत्सेधेति पाठे पृथुर्महानुत्सेधो येन कायेन बहुतां गतानीत्यर्थः । तथा ।
पि स्थितोऽश्नन्या भूयांसीत्यर्थः । आर्तश्च क्षुधया अतितृष्णमनः । कीदृशः प्रेतरङ्कः ।
तंस्त्वरायाम् । पर्यस्तमितस्ततः क्षिप्तं नेत्रं येन सः । एतदुभयं प्रेतरङ्कस्य प्रसिद्ध-
। अन्तःपर्यस्तनेत्र इति पाठेऽन्तर्मध्ये क्षिप्तनेत्रः । प्रेतरङ्कत्वेन कोटराक्षता-
र्थः । आत्तनेत्र इति पाठे आत्तानि गृहीतानि आयुधानि येन
। अत एवास्थ्युत्पाटनाय प्रकटितदन्तः । दीर्घत्वप्रकर्षात् प्रकटित-
नत्वम् । अङ्कस्थात् क्रोडीकृतात् करङ्कात् कपालादाकृष्याव्यग्रः । अन्यथा-
णामनुपपत्तिः । कीदृशं क्रव्यम् । अस्थिषु यत् संनिहितं तत् । स्थपुट-
मपि निम्नोन्नतविषमस्थानगतमपीत्यर्थः । अयं बीभत्सो रसः ।
(१८) निष्टापेत्यादि । एतेऽपि कुणपभुजः प्रबलपवनाः पिशाचाः भूयसीभ्यश्चिताभ्यः
कायानाकृष्य तेषामेव महानसकं महाप्रमाणमस्थि निष्कृष्य विसृजन्ति
। मज्जधाराः मज्जमस्थिकृतसेचनाम् । पिबन्ति । मज्जधाराः कीदृशीः ।
उद्दूरत एवोद्विनीर्यमाणाः । द्रवमवलम्ब्य । यथा । धारावत्यो
भीति योजना । आराद्दूरसमीपयोरिति मेदिनी । चिताधूमसंवलितसमीपक-

उत्पक्वस्रंसि मांसं प्रचलदुभयतः सन्धिनिर्मुक्तमारा-
देते निष्कुष्य जङ्घानलकमुदयिनीर्मज्जधाराः पिबन्ति॥(१७)

[विहस्य ।] अहो ! प्रादोषिकः प्रमोदः पिशाचाङ्गनानाम् ।
तथाहि । अन्त्रैः कल्पितमङ्गलप्रतिसराः स्त्रीहस्तरक्तोत्पल-
व्यक्तोत्तंसभृतः, पिनह्य सहसा हृत्पुण्डरीकस्रजः ।

लोका । बीहत्वात् । निहृपेनैवनादेन क्रियाकलापि येषाम् । पहस ... मूर्वाज्ञानप्रवृत्तावसाष्टिभिःसोपि रूपम् । अत्र इति पाठो न युक्तः । ... दारकोत्यादिनामकर्तृविधानात् । यदा । मनसाकाचिदिति पञ्चमनः ... अतोऽस्य इति पञ्चमान्तस्य रूपम् । चिताग्न इति अन्यत्रोपि पञ्चमी । ... पक्वाविल्वनभ्यामत्ती बलम् । क्रमेण पाककमैवाङ्गेषु परिवमन् जीर्णम् मेदो ... तान् संसृष्टभूतानपि । जीहर्षं जङ्घानलकम् । उत्पक्वसुच्छूनं कृत्वा पक्वमत एव च स्रंसनशीलं मांसं यस्मात् । यदा उत्पक्वं गोहृतपाकेन च हि मांसं यस्मात् । उत्पक्व इति भावे क्तः । प्रचलन्तः शिथिलीभवन्त उभयतो जानूरुपर्वणी गुल्-फाश्च ये सन्धयोऽस्थां परस्परमिलनस्थानानि तैर्निर्मुक्तम् । प्रचलमिति पाठे उभयतः पार्श्वाभ्यां प्रचलम् । अत एव सन्धिपरिमुक्तमित्यर्थः । कुणपः शवम-स्त्रियामित्यमरः । नलकं नरहड इति ख्यातम् । नली इति ख्यातं वा । बीभत्स एवात्र रसः ।

• अहो इति बीभत्सशृङ्गारदर्शनेन आश्चर्यम् । प्रादोषिको रात्रिप्रारम्भजः । शृङ्गारबीभत्सयोः परस्परविरोधेऽपि संस्थानसाम्यात् संभेदाभाव इह । प्रसाध-नाद्याश्च शृङ्गारः । यदाह, चतुर्मात्राकहारैः प्रियजनगान्धर्वकाव्यसेवाभिः । उपवनगमनविहारैः शृङ्गाररसोऽपि समवति । अतएवायं श्लोकः शृङ्गाररसेऽपि रसवदलङ्कारस्य उदाहृत इति ।

(१८) अन्त्रैरित्यादि । एताः पिशाचस्त्रियः कान्तैः सह च मिलित्वा कपाल-चषकैः असृगिव सुरा मद्यमपानि पिबन्ति । कीदृश्यः । अन्त्रैः कल्पितः रचितो मङ्गलप्रतिसरो यासां ताः मूर्धावशं वासिताः । अतैवमन्यचिह्नं मङ्गलप्रतिसरो भवति । यदा । प्रतिसरः कङ्कणम् । तदन्यवैधव्यचिह्नतया मङ्गलम् । कङ्कणे करसूत्रे च भवेत् प्रतिसरोऽस्त्रियामिति मेदिनीकारः । कीदृश्य एव रक्तपद्मं तेन व्यक्त-

एताः शोणितपङ्ककुङ्कुमजुषः, सम्भूय कान्तैः पिब-
न्त्यस्थिस्नेहसुराः कपालचषकैः प्रीताः पिशाचाङ्गनाः ॥(१८)

[परिक्रम्य पुनरवलोक्येति पठित्वा ।] कथं द्रागतिप्रशान्त-
नीपणभीषिकाप्रकारैर्झटिति अपक्रान्तं पिशाचैः । अहो !
निःसत्त्वता पिशाचानाम् । [परिक्रम्य दृष्ट्वा सनिर्वेदम् ।]
वञ्चितस्तथैव समन्तात् श्मशानवाटः ।

तथाहि । अयं खलु इयं पुरत एव * ।

गुञ्जत्कुञ्जकुटीरकौशिकघटाघूत्कारसंवल्गित-
क्रन्दत्फेरवचण्डडात्कृतिभृतप्राग्भारभीमैस्तटैः ।

नेत्रं कर्णभूषणं बिभ्रति याः । सहसा शीघ्रं हृत्पुण्डरीकमेव हृत्पद्ममाला: मालाः परिधाय । हृत्पद्मत्वेन तथा पुण्डरीकवदीर्नोपम्याद: । यदाह । वादमा-लमम्बुजे श्वेते हृदयपङ्कजे । इति । मालाया अर्गाकरत्वया अम्बा या प्रभा-वति पारिधाने शोभना । अत एव प्रीता: । शोणितपङ्ककुङ्कुमजुषः रक्तकर्दम-कुङ्कुमवन्त: । अत्र विशन्तलीलादी रतिभङ्गाद्दा न वाच्यौ । लम्बिकुमलपद-पिङ्कृदि तत्पादोपयात् । दैवो हृत्समुपगविशमानित्यादी तथा दर्शनात् । अवग-लपाड़ं ग्लानिरिति कारायको । इह बीभत्सारिद्र: प्रधानरसः ।

* झटिति शीघ्रम् । विभीषिका परभयदायिनी रौद्ररूपता । प्रकाराः भेदाः । अपक्रान्तं अपसृत्य गतम् । निःसत्त्वा एतन्मात्रधीहितिर्बिता । हामांसविक्रयादपि मेऽवास इति निर्वेदः । विविक्तो न्यासः । तत्तौन्मान-स कथं विचितलक्षणविश्वव चाह इयमिति ।

(१०) गुञ्जदित्यादि । इयं सरित् पुरत एवास्ति । चाटैश्मशानं श्मशानपार-धे । परि मध्ये यस्याः वेति समासः । कुञ्ज एव कुटीरोऽल्पा कुटी तत्र या कौशिकघटा पेचकसमूहः । गुञ्जन्तीनां कुञ्जकुटीरकौशिकघटानां घूत्कारध्वनि संवल्-गितं ध्वनितम् । क्रन्दत्फेरवाणां चण्डकारकाणां डात्कृतिरत्कार: शब्दविशेषः । नर्वोदेश: । ताभ्यां भृत: पूरितो य: प्राग्भारोऽग्रतटं तेन भीमै: भीषणैस्तटै-र्युता । कलवं कतीरा । चन्दरत्नमर्कं कीचोत्कटिता ये वरट्ट: कपालानि तेषां

भअवदि! चिरस्स आआरिदासि दुःखं सिणेहेण, * हा पिअसहि लवङ्गिए! सिविणन्तरमेत्तदंसणा अहं दे संवुत्ता (ख)।

माध। हन्त †! सैवेयं मदिरेक्षणा, सम्प्रति निरस्त एव सन्देहः, तदहमपि नामैनां जीवन्तीं सम्भावये।

[त्वरितं परिक्रामति।]

अघोरघण्टकपालकुण्डले। देवि चामुण्डे! नमस्ते नमस्ते।

सावष्टम्भनिशुम्भनिर्भरनमद्भूगोलनिष्पीडन-
न्यञ्चत्कर्परकूर्मकम्पविगलद्ब्रह्माण्डखण्डस्थिति।
पातालप्रतिमल्लगल्लविवरप्रक्षिप्तसप्तार्णवम्
वन्दे नन्दितनीलकण्ठपरिषद्व्यक्तर्द्धि वः क्रीडितम्॥२३॥

(ख) निष्करुण! एष इदानीं ते नरेन्द्रशिष्याराधनोपकरणं जनो विपद्यते, हा अम्ब! वज्रमयहृदये! त्वमपि हतासि दैवदुर्विलसितेन, हा मालतीमयजीविते! मम कल्याणमाधवैकशरणव्यापारे! भगवति! चिरस्य स्थापितासि दुःखं स्नेहेन, हा प्रियसखि लवङ्गिके! स्वप्नान्तरमात्रदर्शना अहं ते संवृत्ता।

---

* अत्र भगवति कामन्दकि इति पाठः। चिरस्य बहुकालम्।

† हन्तेति विस्मयमाह।

(२३) सावष्टम्भेत्यादि। हे शिवे! युष्माकं क्रीडितं नृत्यं वन्दे। कीदृशम्। सावष्टम्भः साटोपौ यौ निशुम्भौ निर्दम्भपदन्यासौ तयोर्भरेण नमतः भूगोलस्य निष्पीडनेन न्यञ्चत्कर्परस्य कूर्मस्य कम्पेन विगलन्ती ब्रह्माण्डखण्डस्य स्थितिर्यस्मिंस्तत् तथा। अत्र भूतस्य भावः। तथा च नव्यं भूमभूतानि तु सर्वपातालमुखकल्पानि तेषु गल्लविवरेषु पातालप्रतिमल्लगल्लविवरैः प्रक्षिप्ताः सप्तार्णवा यत्र

अपिच।

प्रचलितकरिकृत्तिपर्य्यन्तचञ्चन्नखाघातभिन्नेन्दुनिस्यन्द-
मानामृतश्च्योतजीवत्कपालावलीमुक्तचण्डाट्टहासत्रसद्भूरिभूत-
प्रशस्तस्तुति, श्वसदसितभुजङ्गभोगाङ्गदग्रन्थिनिष्पीडनस्फार-
फुल्लत्फणापीठनिर्य्यद्विषज्योति-रुज्जृम्भणोड्डामर-व्यस्तविस्ता-
रिदोःखण्डपर्य्यासितक्ष्माधरम्। ज्वलदनलपिशङ्गनेत्रच्छटाच्छ-
न्नभीमोत्तमाङ्गभ्रमिप्रस्फुरन्नालनक्षत्रचक्रक्रियाच्युतदिग्भागम् उग्र-

---

तम्। नन्दितनीलकण्ठपरिवृत् हर्षितभैरवगणं व्यक्तर्द्धि प्रकटविभवम्। उत्पिला
नु भवेत्पादसंख्याऽयं नियमाति। यङ्क्त्योपाश्रिताः सर्वाः पादावनतसञ्चरे॥
इति भरतः। कटाहे च कपालेऽपि पुंस्यश्चापि च खर्परं इति माधवः।
नाट्यं मत्तैर्वर्णनमिदम्।

* दण्डकमाह प्रचलितेत्यादि। देवि! युष्माकं ताण्डवमुद्धतं नृत्तमत्याश्च-
र्य्यभूतं चमत्कारकं हर्षं आनन्दाय च भूयात्। चरितं इति पाठे दिष्टि-
दृष्टं तदभावोऽनिष्टमस्ति। अनेन आर्य्यामित्यादिनृत्यवर्णनोऽप्युक्तः। यदाह।
व्याकरिकमसंवद्धं समर्थमिव वर्ण्यते। वाचामर्थं स दण्डः वाद्याख्यानिष्टार्थ-
सूचकः॥ दिष्टिः सर्वं मङ्गले कीर्ति मेदिनीकारः। चरितं तु प्रभावस्य प्रका-
शनः। यथा। चकारो देवमाता चादिति कोमाहमन्दाकन्त्रौ गुणं च दे च:
देवमातः इत्थं चमीभ्यं भूर्वादिवचनः। कीदृशम्। प्रचलितगजासुरचर्म्मपर्य्यन्ते
उद्गमतां नखानामाघातैर्भिन्नात् स्फुटिताद्दीप्तमस्तकचन्द्रात् चरदमृतस्य च्योतैः
नामरंग जीवन्तीभिः कपालावलिभिर्मुक्तमात्राभिर्मुक्तैरट्टहासैः चण्डबलैस्त्र-
स्तानां भूरिभूतानां बहुभूतगणानां प्रशस्ता स्तुतिर्यत्र तत्। यद्वा। भूतगणैः प्रशस्ता प्र-
शंसिता स्तुतिर्यत्र तत्। चण्डीविशेषणं। यद्वा। प्रचलितः करिचर्म्मपर्य्यन्तो यस्मिन्
तत्। पश्चात् कर्म्मधारयः। तथा तारावाहनदरारोहिन्न चञ्चलां चलितमुखराणि
श्वासनस्थानां भोगैः कायैः चञ्चलमपः केयूराकारबन्धनेषु निष्पीडनेन स्फार-
स्फुरत्फुल्लविकासवती वा फुल्लन् विकाशिताहफलः फणापीठः। विस्तारि-
तया पीठेन उपमन्। ततो निर्य्यद्विषज्योतिषः निर्गतविषाग्नेः उज्जृम्भणाभि-
व्यक्तीभ्यान्तरः उद्भटो विषमो वा अत्र दरवल्लीनामी विस्तारी दीर्घौ दोः

[illegible]कोटिव्योमव्यतिविक्षिप्ततारागणम्, प्रमुदितकटपूतनोत्तालवेतालतालस्फुटत्कर्तलध्वानसम्भ्रान्तगौरीघनाश्लेषहृष्यन्मनस्त्र्यम्बकानन्दि तत्ताण्डवं, देवि! भूयादभीष्ट्यै च हृष्ट्यै च नः *॥

[इत्यभिनयतः।]

माध। हा धिक् प्रमादः [1]।

आघ्रातान्तकवक्त्रमात्मविमना, पापण्डचाण्डालयोः
पापारम्भवतोर्मृगीव वृकयोर्भीरुर्गता गोचरम्।
सेयं भूरिवसोर्यशोनिधिसुता मृत्योर्मुखे वर्त्तते
हा धिक्कष्टमनिष्टमस्तकरुणः कोऽयं विधेः प्रक्रमः॥ (२४)

टीत्कारः चलनसमुत्थेन पर्य्याकुलितः क्षिप्तः आधारः पर्वतो यत्र तत्। इत्थं चमत्काराद्भ्रामितया टीत्कारः दुन्दुभम्। चञ्चदिक्कटत्वं स्फुटमलिनियामित्यमरः। तथा अनन्ता चलनेन पिङ्गः पिङ्गलं यत् तं ललाटलोचनं तस्य क्रूरा ज्वालानिर्गमप्रसरः तया चाक्षुषं भीमं यदुल्लमाङ्गं शिरस्तस्य भ्रामिमण्डला कारेण भ्रमणं तथा प्रसृता प्रारब्धा चलातचक्रक्रिया वह्निप्रज्वलितार्धकालविशेषकर्म तथा स्थूला इवैकत्र प्रतिबद्धा इव दिग्भागा यत्र तत्। तथा प्रमुदित कटपूतनोत्तालवेतालानां कुणपकटपूतनोत्कटवेतालानां तालेन करतलेन स्फुटत्कर्तलध्वानसम्भ्रान्ता त्रस्ता सत्वरा वा या गौरी तस्या घनाश्लेषेण निविडालिङ्गनेन हृष्यत् मनः चित्तं यस्य एवम्भूतं त्र्यम्बकं त्रिनयनमानन्दयति तत्। अभीष्टिः इच्छा।

[1] धिक्प्रमाद इत्यत्र वर्त्तत इति क्रियाध्याहारः। तत्र उपपदविभक्तेः कारकविभक्तिर्बलीयसीति धिग्योगे द्वितीयां बाधित्वा प्रथमैवमवधेयम्।

(२४) आघ्रातेति। यशोनिधि पदस्थश्चातुर्नामकस्य भूरिवसोरन्वर्थनामकस्य मालतीपितुः इयं पुरोवर्त्तिनी सुता मालती मृत्योः मुखे वर्त्तते। भवतकेन इतो मालत्यमनि अत्र वर्त्तिते यदि अघोरघण्टकपालकुण्डलाभ्यामित्यर्थः। या पापारम्भवतोर्दुष्टपापकर्मारम्भवतोरित्यर्थः। पापण्डचाण्डालयोः तादृश-कर्माचारिणोरित्यर्थः। वृकयोर्व्याघ्रवद्विवशतायात्योर्गोचरं विषयं गता भीरुरलंकभीता मृगीव मृत्योर्मुखे मुखे वर्त्तते हा विषादे धिक् एतादित्यर्थः। कष्टमनिष्ट

कपाल॰। तं भद्रे! स्मर दयितोऽत्र यस्तवाभू-
दषे त्वां त्वरयति दारुणः कृतान्तः *।

माल॰। हा दइअ! णाह माहव! परलोअगदो वि सुमरिदव्वो तुम्हेहिं अअं जणो, ण हु सो उवरदो, जस्स वल्लहो जणो सुमरेदि † (ग)।

कपाल॰। हन्त! माधवानुरक्तेयं वराकी तपस्विनी ‡।

अघोर॰। [शस्त्रमुद्यम्य।] यदस्तु, व्यापादयामि।

चामुण्डे! भगवति! मन्त्रसाधनादा-
वुद्दिष्टामुपनिहितां भजस्व पूजाम् ¶ ॥

(ग) हा दयित नाथ माधव! परलोकगतोऽपि स्मर्तव्योऽयं जनो युष्माभिः, न खलु स उपरतो यस्य वल्लभः स्मरति।

मित्यर्थः। विधिः सुकृतदुष्कृतः कर्मायत्तः कोऽयं प्रक्रम आरम्भ इत्यर्थः। एतद्दुर्विधिविलसितम् अन्यथा नैतत् घटितुं शक्यते।

* तं भद्रेत्यादि। प्रहर्षिणीच्छन्दः। श्लोकार्थम्। चामुण्डे भगवतीत्याद्यभिप्रायेण। हे भद्रे! यस्तव दयितो वल्लभस्तं स्मर। युक्तत्वात् स्मरणस्य। यदाह। पतिरेको गुरुः स्त्रीणामिति। यद्वा। मदुपहरणीभवनेन स एव जन्मनि ते वल्लभो न भूत एव। अतो जन्मान्तरेऽपि तल्लाभाय तं स्मर। यदाह। यं यं वापि स्मरन् भावं त्यजत्यन्ते कलेवरम्। तं तमेवैति कौन्तेय! सदा तद्भावभावितः॥ इति। कृतान्तो यमः।

† स्मरणमाह। परलोकगतोऽपीति स्मर्तव्य इति। यस्य स्मरसि वा। मरणकाले माधवस्मरणं मुक्तिहेतुरिति कटाक्षितम्।

‡ हन्त खेदे। कामन्दकीमित्रपुत्र्यास्तथापि माधवानुरक्त एव। तदनुरक्ता वेयं कथं भवितेति खेद इति भावः। अतएव तपस्विनी अनुकम्प्या।

¶ उद्दिष्टां वाचा प्रतिज्ञाताम्। उपनिहितां निकटादुपढौकिताम्।

[इति खड्गमुद्यच्छतः।]

माध।

[सहसोपसृत्य प्रकोष्ठे मालतीं निक्षिप्य।]

दुरात्मन्! एष प्रतिहतोऽसि कापालिकापसद *! नन्वयं न भवसि।

माल। [सहसावलोक्य।] परित्ताअदु मं महाणुभाओ माहवो।

[इति माधवमालिङ्गति।]

माध। महाभागे! न भेतव्यम् भेतव्यम्।

मरणसमये त्यक्त्वा शङ्कां प्रतापनिरर्गल-
प्रकटितनिजस्नेहः सोऽयं सखा पुर एव ते।
सुतनु! विसृजोत्कम्पं सम्प्रत्यसाविह पाप्मन:
फलमनुभवत्युग्रं पाप: प्रतीपविपाकिन: ॥ (२५)

अघो। आः क एष पापोऽस्माकमन्तराय: संवृत्तः?।

कपा। मालत्या एवायमस्याः स्नेहभूमिः कामन्दकीसुहृत्पुत्रो, महामांसस्य पण्यिता, माधवो नाम।

---

* कफोणेरधोभागो मणिबन्धपर्यन्तः प्रकोष्ठः। विक्षिप्यापसार्य्य। खड्ग-हस्तेन बाहुमध्येऽपसारणम्। प्रतिहतो निराकृतः। अपसद! निन्दित!

(२५) मरणेति। मरणसमये शङ्कां भीतिमपहायेत्यर्थः। प्रतापेन निरर्गलः अप्रतिहतगतिः तथा प्रकटितः निजः स्नेहः येन स च इति कर्मधारयः। स दृष्टपूर्वः अयं दृश्यमान इत्यर्थः। ते तव सखा बान्धवः पुर एव वर्तते इति शेषः। अतएव हे सुतनु! शोभनाङ्गि! उत्कम्पं भयं विसृज्य अत्र सम्प्रति असौ पापकारित्वात् पापः अघोरघण्टः इत्यर्थः प्रतीपेन प्रतिकूलाचरणेन विपाकिनः परिपक्वस्य परिणामकठिनकर्मणः। पाप्मनः कलुषस्य उग्रं मरणरूपमुत्कटं फलमनुभवतु अनुभवत्वित्यर्थः।

माध । [साश्चर्यम् ।] महाभागे ! किमेतत् ?

माल । [चिरादाश्वस्य ।] महाभाअ ! अहं ण किम्पि जाणामि, एत्तिअं उण जाणामि, उवरिमलिन्दे पसुत्ता, इह-प्पबुद्धम्हि, तुम्हे उण कहिम् ? (घ) ।

माध । [सलज्जं ।] त्वत्पाणिपङ्कजपरिग्रहपुण्यजन्मा
भूयासमित्यभिनिवेशकदर्थ्यमानः ।
भ्राम्यन्नृमांसपणनाय, परेतभूमा-
वाकर्ण्य, भीरु ! रुदितानि तवागतोऽस्मि ॥ (२६)

माल । [स्वगतम् ।] हद्धी ! कधं मम कारणादो एव्वं एदे अप्पणिरवेक्खा परिक्कमन्दि (ङ) !

माध । अहो नु खलु भोः ! तदेतत्काकतालीयं नाम सम्प्रति स्थि ।

(घ) महाभाग ! अहं किमपि न जानामि, एतावदेव पुनर्जानामि, उपर्यलिन्दके प्रसुप्ता इह प्रबुद्धास्मि, यूयं पुनः क ? ।

(ङ) हा धिक् ! हा धिक् ! कथं मम कारणादिमेऽमी आत्मनिरपेक्षाः परिक्रामन्ति ।

---

(२६) त्वदिति । हे भीरु ! मालति ! तव पाणी एव पङ्कजे ताभ्यां यः परिग्रहः *वरणं स्वीकृतिर्वा । स एव पुण्यं तस्मात् जन्म यस्य तादृशः भूयासम् अहमिति शेषः । इत्यभिनिवेशेन दृढाग्रहेण कदर्थ्यमानः पीड्यमानो भ्राम्यन् चलन् पर्यटन् । नृमांसपणनाय नरमांसविक्रयाय परेतभूमौ श्मशा-ने तव रुदितान्याकर्ण्य श्रुत्वा आगतोऽस्मि ।

राहोश्चन्द्रकलामिवाननचरीं दैवात्समासाद्य मे,
दस्योरस्य कृपाणपातविषयादाच्छिन्दतः प्रेयसीम्।
आतङ्काद्विकलं, द्रुतं करुणया, विक्षोभितं विस्मयात्,
क्रोधेन ज्वलितं, मुदा विकसितं, चेतः कथं वर्त्तताम्॥ २७

अघो। रे रे ब्राह्मणडिम्भ !।

व्याघ्राघ्रातमृगीकृपाकुलमृगन्यायेन, हिंसारुचेः
पाप ! प्राण्युपहारकेतनजुषः प्राप्तोऽसि मे गोचरम्।
सोऽहं प्राग्भवतैव भूतजननीम्प्रीणामि, खड्गाहति-
च्छिद्यत्स्कन्धकबन्धरन्ध्ररुधिरप्राग्भारनिष्यन्दिना॥ (२८)

---

(२७) राहोरिति। आनने चरति या तां मुखप्रविष्टामित्यर्थः चरेष्ट इति ट टित्वात् ङीप्। राहोर्मुखचरीं चन्द्रकलामिव स्थितामित्युत्प्रेक्षा। प्रेयसीं प्रियतमां मालतीं अस्य पुरः स्थितस्य दस्योः चौरस्य कृपाणपातविषयात् खड्गप्रहार-घातात् आसाद्य प्राप्य आच्छिन्दतः बलात् गृह्णतः मे मम चेतः कथमतिकर्त्तव्य आतङ्कात् किमिदमिति भयात् विकलं विह्वलं वर्त्तताम् करुणया एतादृश्यवस्थेति दयया, विस्मयात् अघटनघटनारूपात् विक्षोभितं अस्थिरं क्रोधेन एतस्य प्रती-कारासामर्थ्येऽपि ज्वलितम् मुदा हर्षेणाह्लादेन विकसितं प्रफुल्लं वर्त्तताम्। एकैकस्य चित्तस्य बहुविधचित्तवृत्त्या अवस्थान्तरभेदः। एकमनेक[illegible]-मेकमेकविशिष्यादिवचनात्।

(२८) व्याघ्रेति। रे पाप ! पापानुष्ठायिन् माधव ! व्याघ्रेण आघ्राता गृहीता या मृगी तस्यां या कृपा तद्व्याकुलपक्षेऽयमर्थः। तया आकुलः व्याकुलः यो मृग तस्यैव तादृगेव स यथा तद्वदित्यर्थः। प्राणिनां जन्तूनां च उपहारः बलायास्मै निवेद्य दानं तस्य केतनजुषः तत्र स्थितस्य अतएव हिंसारुचेः हिंसाभावनाग्रहस्य मे मम गोचरं प्राप्तोऽसि। खड्गाहत्या छिद्यमानस्य अतएव कबन्धस्य अपमूर्द्धकलेवरस्य तव रन्ध्रेभ्यो निर्गच्छन्ति इति यावत् यानि रुधिराणि तेषां प्राग्भारस्य यो निष्यन्दः स्रावः स विद्यतेऽस्य तेन भवतैव प्रागादावेव भूतानां जननीं देवीं चामुण्डामित्यर्थः। प्रीणामि तोषयामि। आदौ नरोपहार-यावत्पातितस्य तव रक्तेन पश्चात् भगवती प्रसन्ना इत्यर्थः।

माधव। दुरात्मन्! पाषण्ड! चाण्डाल!!

असारं संसारं, परिमुषितरत्नं त्रिभुवनम्,
निरालोकं लोकं, मरणशरणं बान्धवजनम्।
अदर्पं कन्दर्पं जननयननिर्माणमफलम्,
जगज्जीर्णारण्यं कथमसि विधातुं व्यवसितः॥ (२८)

अपिच। रे रे पाप!

प्रणयिसखीसलीलपरिहासरसाधिगतै-
र्ललितशिरीषपुष्पहननैरपि ताम्यति यत्।

---

(२८) माधवोऽपराधमाह। असारमित्यादि। हे पाषण्ड! जगत् असारं मारयन्त्वं विधातुं कर्तुं कथं व्यवसितः कृतप्रारम्भोऽसि। तथा च संसारस्सारभूतैवेयं। अनया विना असार एव स इति। यदाह। सारं तु मदिरेक्षणं संसार इति निश्चयः॥ इति। जातौ जातौ यदुत्कृष्टं तद्धि रत्नं प्रचक्षते॥ इति। तत्सर्वमाकृष्येयं निर्मिता। अतो रत्नमियम्। मनोहरत्वदीप्तिमत्त्वतरलत्वादिभेदं वा रत्नम्। अतएव तदभावात् प्रमुषितरत्नं त्रिभुवनं कर्तुं व्यवसितोऽसि। तदेतत्सर्वविषयं चौर्यं दुरन्तमिति भावः। इयमतिकान्त्या जगदुद्योतयन्तीत्यालोकभूता। एतदभावान्निरालोकं तमःप्रविष्टं लोकं जनं कर्तुं व्यवसितोऽसि। अतएवोत्कृष्टं प्रति लोकोऽखिलेन विनान्धकारतमसावृताम् पश्येत इति। बान्धवजनानामेतत्प्रीत्याधीनं जीवनमिति:। अत एतदभावान्मरणशरणं बान्धवजनं विधातुं व्यवसितोऽसि। बान्धवोऽनयैव तदभावे दुःखिताः। एतदाश्रि तु जीवन्त एवेति भावः। असारमसारं संसारमित्यादिना नायिकानयनानन्दीयत्वातिशयवर्णनमुपक्रम्य मरणशरणमित्यादिना उत्कर्षतापरिपादनात्सर्वथाप्यतन्नैवरत्नमिति बोद्धव्यमित्युक्तम्। मालत्यादिवस्तुव्यतिरिक्तोऽस्तीत्यनयाश्चवर्णकपराजन्मबन्धात् अस्यैव माधवस्य विपत्तिं सूचयतीत्यदोषात्। यदीयमानानुपविष्टमादिव मरणशरणस्येत्यभिसारनिर्णोदाय। कन्दर्पं च तथा लोकनार्थं च दर्पं करोति। एतदभावाददर्पम्। जननयननिर्माणमेव फलम्। अत एतदभावादफलम्। जगत् अनया अलङ्कृतमेव। एतदभावाज्जीर्णारण्यतुल्यं तदिति। अत शिखरिणीवृत्ता प्रकारादि अनुसरणात् अथवा वाचकायोपचारः वर्णविन्यासमपि नाना रसाः।

वपुषि वधाय तत्र तव शस्त्रमुपक्षिपतः,
पततु शिरस्यकाण्डयमदण्ड इवैष भुजः ॥ (१०)

अघोर। आः दुरात्मन्! प्रहर, नन्वयं न भवसि।

माल। पसीद णाह साहसिअ! दारुणो क्खु अअं हदासो, परित्ताहि मं पडिणिवत्तीअदु इमादो अणत्थसंसआदो * (च)।

कपा। भगवन्! अप्रमत्तो भूत्वा, दुरात्मानं व्यापादय †।

माधवाघोरघण्टौ मालतीकपालकुण्डले प्रति।

अयि भीरु!

धैर्य्यं निधेहि हृदये, हत एव पापः,
किं वा कदाचिदपि केनचिदन्वभावि।

(च) प्रसीद नाथ साहसिक, दारुणः खल्वयं हताशः, परित्रायस्व मां प्रतिनिवर्त्यतामस्मादनर्थसंशयात्।

(१०) पुनरपि दोषमुद्भाव्य दण्डं विकीर्षुराह। वपुषीत्यादि। हे पाप! तव शिरसि एष भुज आकस्मिकयमदण्ड इव पततु। आकस्मिकत्वेनाप्रतिक्रियत्वमुक्तम्। कीदृशस्य तव। तत्र वपुषि अतिसुकुमारे मालतीशरीरे वधाय शस्त्रम् उपक्षिपतः उत्तोलयतः। अत्र भुजपदेन बाहुव्यापारमात्रेणैव हन्तव्योऽसीति शौर्य्यातिशय उक्तः। यत् मालत्याः वपुः सुकुमारशिरीषपुष्पाघातैरपि ताम्यति म्लायति। कीदृशैः। मदनमहोत्सवविलासपरिहासरसप्रासैः अपि। अत्रापि शृङ्गारवीररसयोः सम्भेदः।

* अत्र त्वज्जीवने मम जीवनमपि सफलम्। अन्यथा तु मरणमेव वरमिति भावः।

† मालतीव कपालकुण्डलापि अनाथमाह। भगवन्निति। अवहितार्थम-प्रमत्त इति।

(११) अथोक्तं मालतीमाश्वासयन्नाह। धैर्य्यमित्यादि। हे भीरु! त्वं हृदये

सारङ्गसङ्गरविधाविभकुम्भकूट

कुट्टाक-पाणिकुलिशस्य हरेः प्रमादः॥ (११)

[नेपथ्ये कलकलः। सर्वे आकर्णयन्ति।]

[पुनर्नेपथ्ये।] भो भो मालत्यन्वेषिणः सैनिकाः! इयम् अमात्यभूरिवसुम् आश्वासयन्ती अप्रतिहतप्रज्ञागतिः भगवती कामन्दकी वः समादिशति।

पर्य्यवष्टभ्यतामेतत्करालायतनं द्रुतम् *।

नाघोरघण्टादन्यस्य कर्मैतद्धीपथाद्भुतम्।

न करालोपहाराच्च फलमन्यद्विभाव्यते॥ (१२)

कपा। भगवन्! पर्य्यवष्टब्धाः स्मः †।

अघोर। सम्प्रति विशेषतः पौरुषस्य अवसरः ‡।

धैर्य्यं कुरु। एष पापी हतः। अस्य वधे कुतः संशय इति कथा अयं ते इति भावः। अत्र युक्तिमाह। सारङ्गेण गजेन सह युद्धविधौ हरेः सिंहस्य प्रमादोऽनवधानता किं वा केनचित् कदाप्यनुभूतः। कीदृशस्य। इभकुम्भस्य यत् कूटमुन्नतदेशस्तस्य कुट्टाकः कुट्टनशीलः पाणिः कर एव वज्रं यस्य। यथा। हरेः सिंहस्य कुलिशेन सह युद्धे नास्ति प्रमादः। कीदृशस्य। इभकुम्भकूटस्य कुट्टाकं पाणिकुलिशं यस्य। कुम्भकूटपाणिकुलिशपदैः शाकपार्थिवादिः। सारङ्गः पुंसि हरिणे चातके च मतङ्गज इति मेदिनीकारः। अत्र वीरो रसः।

* मालतीमपहृत्याघोरघण्टः कृतवानाह। की इति। अप्रतिहतेति कामन्दकी-वाक्यं। एतेनाघोरघण्टकृतो मालत्यपहार इति कामन्दकीवचनं ज्ञायते। मालतीलाभविषये विघ्नः स्यात् इति यथावधार्य्य इति सूचितम्। पर्य्यवष्ट-भ्यतां वेष्ट्यताम्।

(१२) नेत्यादि। एतत् कर्म मालत्यपहरणात्मकं कीदृशं हिंस्रं चाद्भुतं बहुरक्तकरालायां भवि करणात्।

† कौशलेन पराक्रमेणाह। अवगतमिति।

‡ संग्रामादपसरणस्य अवकाशेऽतुलता कामिकचता चाह। सम्प्रतीति।

माल । हा ताद ! हा भअवदि ! (क) * ।

माध । भवतु, बान्धवसमाजसुखितां मालतीं विधाय, तत्समक्षमिमं दुरात्मानं व्यापादयामि ।

[मालतीमन्यतः कापालिकमन्यतः प्रेरयन् परिक्रामति † ।]

माधवाघोरघण्टौ । [अन्योन्यमुद्दिश्य ।] आः पाप !

कठोरास्थिग्रन्थिव्यतिकररणत्कारमुखरः,
खरस्नायुच्छेदक्षणविहितवेगव्युपशमः ।
निरातङ्कः पङ्केष्विव पिशितपिण्डेषु विलस-
न्नसिर्गात्रं गात्रं सपदि लवशस्ते विकिरतु ॥ (१२)

इति निष्क्रान्ताः सर्वे ।

मालतीमाधवे पञ्चमोऽङ्कः ।

(क) हा तात ! हा भगवति !

पौरुषं पुरुषस्य व्यापारस्तेजो वा । पौरुषं पुरुषस्योक्तं भावे कर्मणि तेजसीति विश्वः ।

* मालती तस्यावेगातिशयादाह । हा तात ! हा भगवति ! इति ।

† मालतीरक्षार्थं कापालिको सखा हत इति अमात्यौ जानातु इत्याशयेन मालतीं च कातरां वीक्ष्याह भवत्विति । बान्धवेत्यादिना भाविकार्योपक्षेप उक्तः । अन्यतः कापालिकादन्यदिशं सम्मुखमिति यावत् ।

(१२) शार्दूलविक्रीडितेन प्रकारव्याघातमाह द्वौ । कठोरेत्यादि । हे पाप ! कर्दमेष्विव मांसपिण्डेषु निरातङ्को निर्भयः यथावत् विचरन् सन् । तथा कठोरास्थिग्रन्थिव्यतिकरेण कठिनास्थिग्रन्थिघट्टनेन यो रणत्कारो व्यक्तध्वनिः तेन मुखरः शब्दवान् । खरस्नायुच्छेदेषु कठिनस्नायुच्छेदेषु क्षणं मुहूर्तं विहितवेगव्युपशमः कृतवेगोपरमश्च असिः खड्गः गात्रं गात्रं प्रत्यङ्गं लवशः खण्डं खण्डं सपदि इदानीमेव विकिरतु विक्षिपतु ।

षष्ठोऽङ्कः ।

—:•:—

ततः प्रविशति कपालकुण्डला ।

कपा । आः दुरात्मन् ! मालतीनिमित्तं व्यापादिताघोरघण्ट ! माधवहतक ! अहं त्वया तस्मिन्नवसरे निर्दयं निघ्नता अपि स्त्रीति अवज्ञाता । [सक्रोधम् ।] तदवश्यमनुभविष्यसि कपालकुण्डलाकोपस्य विजृम्भितम् ।

शान्तिः कुतस्तस्य भुजङ्गशत्रोर्यस्मिन्नसूयानुशया सदैव ।
जागर्त्ति दंशाय निशातदंष्ट्राकोटिर्विषोद्गारगुरुर्भुजङ्गी ॥ (१)

[नेपथ्ये ।] भो राजानः ! चरमवयसामाज्ञया सञ्चरध्वम्,
कार्येष्वेषु, श्रवणसुभगं भूमिदेवाः पठन्तु ।
चित्रं नानारचननिवहैश्चत्वरं मङ्गलेभ्यः,
प्रत्यासन्नस्त्वरयतितरां जन्ययात्राप्रयोगः ॥ (२)

---

(१) शान्तिरिति । यस्मिन् भुजङ्गशत्रौ मयूरे असूयानुशया अपरिमित-कोपा, निशाता दंष्ट्राकोटिर्दंशनाग्रभागो यस्याः सा, विषोद्गारगुरुर्विषोद्गारेण कठिना भुजङ्गी सर्पिणी दंशाय दंशनाय सदैव जागर्त्ति उद्युङ्क्ते तस्य भुजङ्ग-शत्रोर्मयूरस्य कुतः शान्तिः सुखमित्यर्थः ।

(२) भो इति । भो राजानो नृपाः ! चरमवयसां वृद्धानामाज्ञया कार्येषु वैवाहिककर्मसम्बन्धिषु सञ्चरध्वं प्रवर्त्तध्वम् भूमिदेवा भूसुराः श्रवणसुभगं यथा भवति तथा पठन्तु वेदमित्यर्थः । नानारचननिवहैर्विविधरचनाप्रकारैर्मङ्गलेभ्यः चित्रं यथा तथा चत्वरभूमी मङ्गलकार्येभ्यः क्रियार्थोपादानाय कुरुत । चैद्युतां नीयतामित्यर्थः । यथा प्रत्यासन्न उपस्थितः जन्ययात्राप्रयोगः जन्यानां वरस्य स्निग्धानां यात्राप्रयोगः प्रयाणकालीनोत्सवः त्वरयति नितराम् अतिशयेन त्वरयति अस्मान् इत्यर्थः ।

यावत् शकुनयो न पराहतन्ति, तावत् वत्सया मालत्या सह नगरदेवतागृहम् अविघ्नमङ्गलाय गन्तव्यम् इति आदिशन्ति भगवतीनिदेशवर्त्तिनोऽमात्यदाराः। तथा गृहीतसविशेषमण्डनः प्रतीक्षतामानुयात्रिको जनः।

कला। भवतु इतो मालतीविवाहपरिकर्मसत्वरप्रतीहारजनसंकुलादमात्यप्रदेशादपक्रम्य, माधवोपकारं प्रति अभिनिविष्टा भवामि। [इति निष्क्रान्ता। विष्कम्भकः।]

[ततः प्रविशति कलहंसकः।]

आअत्तोम्हि, णअरदेवदाभवणब्भन्तरत्थिदेण समअरन्देण, अज्जमाहवेण, जधा आआहि दाव जत्ताहिमुहं पउत्ता मालदी ण वेत्ति, ता जाव णं आअच्छामि (क)।

ततः प्रविशतो माधवमकरन्दौ।

माध। मालत्याः प्रथमावलोकनदिनादारभ्य विस्तारितै-
भूयः स्नेहविचेष्टितैर्गहनतां नीतस्य कोटिं पराम्।
अद्यान्तः खलु सर्वथास्य मदनायासप्रबन्धस्य मे,
कल्याणं विदधातु वा भगवती नीतिर्विपर्य्येतु वा ॥ (१)

(क) आज्ञप्तोऽस्मि, नगरदेवताभवनाभ्यन्तरस्थितेन समकरन्देन आर्यमाधवेन, यथा आगच्छ तावत् यात्राभिमुखं प्रवृत्ता मालती न वेति, तद्यावदेनम् आगच्छामि।

---

(१) मालत्या इति। अवहितो वयस्य मालत्याः प्रथमावलोकनदिनात् प्रभृत्येव आरभ्य विस्तारितैर्भूयः पुनरपि चिरकालस्थायिभिः स्नेह-विचेष्टितैः परामधिकां कोटिम् उत्कर्षं नीतस्य प्रापितस्य मे मम अद्य मदनायास-प्रबन्धस्य सर्वथा सर्वप्रकारेण अन्तः अन्तोऽवसानं सम्भूतमिवे। पूर्वं शब्दितकामबद्ध-स्तु वैफल्यं वा तन्निर्णयः। यथान्तरमात्र भगवती कामन्दकी कल्याणं क्षेमं विद-

मक। वयस्य! कथं हि भगवत्याः सुनिपुणो नीतिवि-न्यासः फलिष्यति।

कल। [उपसृत्य।] णाह माहव! दिट्ठिआ वड्ढसि, पउत्ता क्खु अत्ताभिमुहं मालदित्ति। (ख)

माध। अपि नाम सत्यम्?

मक। सखे! किमश्रद्दधान इव पृच्छसि, न केवलं प्रवृत्ता, प्रत्यासन्ना च वर्त्तते। तथा हि।

पश्चादनेकपद एव मरुद्विकीर्ण-
जीमूतजालरसितानुकृतिर्निनादः।
गम्भीरमङ्गलमृदङ्गसहस्रजन्मा
शब्दान्तरश्रवणशक्तिमपाकरोति ॥ (४)

तदेहि जालमार्गेण पश्यामः। [तथा कुर्वन्ति।]

कल। णाह! पेक्खह, पेक्खह, इमिणा दाव उप्पहिद-राअहंस विब्भमाहिराम-चामरसमीरणोल्ल कणदणिणाअणि-तरङ्गिदुत्ताल-गअणङ्गण-सरोवर-विरअन्तहत्थ-पुण्डरीअविब्भ-भमं वहन्तो, धवलादवत्तणिवहा दीसन्ति। एदाअ

(ख) नाथ! दिष्ट्या वर्द्धसे प्रवृत्ता खलु आत्माभिमुखं मालतीति।

यातु वा करोतु वा नीतिरेषः विपर्ययं तु वैपरीत्यं गच्छतु वा। यदि भगवती अनुकम्पेत तदा साफल्यं, नीतिरेषा कदापि अरण्ये न साफल्यमिति तात्पर्यार्थः।

(४) पश्चादनेकेत्यादि। मरुद्विकीर्णं जीमूतजालरसितानुकृतिः वातविकीर्ण-मेघसमूहगर्जिततुल्यो गम्भीरमङ्गलमृदङ्गसहस्रजन्मा गम्भीरमङ्गलार्थमृदङ्गसहस्र-जन्मा निनादः अद्य एकपदे एकस्मिन् पदे पश्चात् शब्दान्तरश्रवणशक्तिं श्रवण-सामर्थ्यं निराकरोति। शब्दान्तराणामश्रवणं न भूयत इत्यर्थः। वसन्ततिलक-वृत्तम् अलङ्कारः।

सविलास-कवलिद-तंबूल-वीड़िआपूरिद-कवोल-मण्डलाभोअ-अदिअर-क्खलिद-महुरमङ्गलगीद बहु-कोलाहलेहिं विविहर-अणालङ्कार-किरणावली-विडम्बिद-महिन्द-चाव खण्ड विच्छे-अविच्छुरिअ-णहत्थलेहिं, वारसुन्दरीकदम्बेहिं अज्झासिआ, कणन्त-कणअकिंकिणी-जाल-झणझणझङ्कारिणीओ करि-णीओ (ग) *।

माधवमकरन्दौ। सकौतुकं पश्यतः।

मक। रमणीयाः खलु अमात्यभूरिवसोर्विभूतयः। तथाहि।

प्रेङ्खद्भूरिमयूरमेचकचयैरभ्यापिचाषच्छद-
च्छायासंवलितैर्विवर्त्तिभिरिव प्रान्तेषु पर्य्याहृताः।

(ग) नाथ! पश्य, पश्य एते तावदुत्पतितरजःसंहतिविभ्रमाभिरामचामर-समीरणोद्वेल्लितकौशेयध्वजपताकातरङ्गितैर्गगनाङ्गनसरोवरनिरन्तरोद्धतपुण्डरीक-विभ्रमं वहन्तो, धवलातपत्रनिवहा दृश्यन्ते। एताश्च सविलासकवलिततामूल-वीटिकापूरितकपोलमण्डलाभोग अतिकरस्खलित मधुरमङ्गलगीत--बहुकोलाहलै-र्विविधरत्नालङ्कार-किरणावलीविडम्बित--महेन्द्रचापविच्छेदविच्छुरितनभःस्थलैर्वार-सुन्दरीकदम्बैरध्यासिताः क्वणत्कनककिङ्किणीजालझणझणझङ्कारिण्यः करिण्यः।

---

* माधवीमकरन्दौ प्रत्याह नाथेति। उद्ध उत्पतितः उड्डीनः। विभ्रमो विलासो विक्षिप्तभ्रमणं वा। अभिरामः मनोहरः। उद्वेल्लन् कम्पमानः। ध्वज-शिखा पताका। तरङ्गितः तरङ्गयुक्तः। तेन उत्तालः गगनमेव सरोवरः। तत्र उद्दामफुल्लत्कमलम् पुण्डरीकं पद्मं तस्य विभ्रमं विलासं वहन्तः धारयन्तः। आतपत्रं छत्रम्। धवलातपत्रनिवहा इति पाठे विभाति [illegible] प्रकाशतया धवल-पद्मेन [illegible]। एताः करिण्य इत्यस्य इत्यन्वयः। अध्यासिता इत्यत्राप्यन्वयः। अर्पितं अर्पितम्। अतिकरः बहुः। स्खलितं अर्पितम्। मङ्गलगीतं मङ्गल-कर्णसुखदेतम्। विडम्बितं अनुकृतम्। विच्छेदः खण्डः। विच्छुरितं व्याप्तम्। झणझणाकारो झङ्कारशब्दः।

(१) प्रेङ्खदित्यादि। तदेवेत्यादि [illegible] [illegible]

व्यस्ताखण्डलकार्मुका इव भवन्त्युच्चित्रचीनांशुक-
प्रस्तारस्थगिता इवोच्छ्वसमणिज्योतिर्वितानैर्दिशः ॥ (५)

कल। कधं, सअलमाणेक्क पडिहारमण्डलावज्जिदुज्जल-कणअ-कलहोअ-पट्ट-विचित्त--वेत्त--लदा-परिक्खित्त--रेहा--रइद-मण्डलो दूरदो ज्जेव्व से संठिदो परिअणो। एसा अ बहुल-सिन्दूर--णिअर--सज्झा--राओवरत्त-चडुल--मुह--घोलन्त--कण्ठ-चक्कल-मालाभरण-धारिणिं करेणुरअणिं अलङ्करन्ती, इदो ज्जेव्व कोदूहलुम्मुह-समत्थ-लोअ-दीसन्त-मणोहरा, पांडुर-परिक्खाम-देहसोहा, पढम-चन्द-लेहा-विब्भमं वहन्ती किञ्चिअन्तरं पसरिदा मालती (घ) *।

मक। वयस्य! पश्य पश्य।

(घ) कथं सकलमाणिक्यप्रतिहारमण्डलावर्जितोज्ज्वलकनककलधौतपट्टविचित्रवेत्रलतापरिक्षिप्तरेखारचितमण्डलो दूरत एव संस्थितोऽस्याः परिजनः। एषा च बहुलसिन्दूरनिकरसन्ध्यारागोपरक्तचटुलमुखघूर्णमानकण्ठमालाभरणधारिणीं करेणुरत्नम् अलङ्कुर्वती, इत एव कौतूहलोन्मुखसमस्तलोकदृश्यमानमनोहरा, पाण्डुपरिक्षामदेहशोभा, प्रथमचन्द्रलेखाविभ्रमं वहन्ती, किञ्चिदन्तरं प्रसृता मालती।

इतस्ततो गतैः प्रान्तेषु निकटेषु दर्शनागता व्यस्ता इव दिशो व्यस्तेन्द्रचापा इव भवन्ति। कीदृशैः। पिङ्गलः इतस्ततश्चलन्ती भूरीणां सुवर्णानां मयूखाः किरणा यत्र तादृशो मेचकः स्निग्धकृष्णो येषु तैः। मयूरमेचकनिभैरिति पाठे पिङ्गश्यामम् यो भूरिमयूरः बहुमयूरस्य मेचकाश्चन्द्रकाश्चित्रितमयूरा वा येषां तैः। मेचकश्चन्द्रके स्निग्धे ध्वान्तेऽपि च श्यामल इति विश्वः। भूरि क्लीबं सुवर्णे च प्राज्ये स्वात्प्रचुरेऽपि इति मेदिनीकारः। उच्चं पुच्छीभी कलापः पक्षिमिदलस्य उत्तुङ्गातपत्र चन्द्रकाख्या संवलितैरिव निचितैः इव। कीदृश्यः। उच्चतचित्रस्य चीनदेशभवपट्टवस्त्रस्य प्रस्तारेण अथवा प्रसारेण वा स्थगिताः छन्ना इव। मणिज्योतिर्वितानैः अर्थात् हाराद्याभरणरत्नानि।

* चक्रावर्जिता तिर्यङ्क्षता। कनकं हिरण्यम्। कलधौतं रजतम्।

इयमवयवैः पाण्डुक्षामैरलङ्कृतमण्डना
कलितकुसुमा बालेवाम्रलता परिमोषिणी।
वहति च वरारोहा रम्यां विवाहमहोत्सव-
श्रियमुदयिनीमुत्कण्ठां च व्यनक्ति मनोरुजम्॥ (६)

कथं निषादिता * गजवधूः?

माध। [सानन्दम्।] कथमवतीर्य्य भगवतीलवङ्गिकाभ्यां समम् इतः प्रवृत्तैव।

ततः प्रविशति कामन्दकी मालती लवङ्गिका च।

काम। [सहर्षमपवार्य्य।]

कलधौतं हेमरौप्ययोरिति विश्वः। पदेन वीथिना। वेत्रवता वेत्रदण्डिका। परिचिता रचिता। अन्तरा इति। अन्तरात् मध्यतः केनापि न बहिर्गन्तव्यमिति भावः। दूरत एव मालत्या इत्यर्थात्। पुरुसिन्दूरपूर एव सन्ध्यारागस्तेन लोहिता किञ्चिदारक्ता चटुला चपला घूर्णन्ती कम्पमाना वा नक्षत्रमाला सप्तविंशतिमौक्तिकमाला चलितपक्षावनर्मदो वा सेवाभरणं तद्धारिणीम्। रात्रिपक्षे नक्षत्रमाला तारकामाला। अरिचन्द्रिकानी सैव रात्रिस्ताम्। हृद्यमाना चासौ मनोहरा चेति समासः। पाण्डुरा धूसरा परिक्षामा अतिकृशा चकोरीभिर्ग्रस्ता: का। एतेन चन्द्रकलासाम्यमुक्तम्। हृद्यमाना इत्यनेन चक्षुषा दर्शनमात्रं तव परमुपभोग्यो मालत्या इति सूचितम्। पाण्डुरेत्यादिना मालत्यामाकार सदृश उक्तः। किञ्चिदन्तरं किञ्चिद्दूरम्। प्रहता गता। कलधौतदण्डपत्रेति पाठे दण्डपत्रं चक्रिकेत्यर्थः।

(६) इयमिति। पाण्डुभिः क्षामैः कृशैश्च अवयवैरङ्गैः अलङ्कृतमण्डना भूषिता-लङ्कारा अलङ्कारमपि अलङ्कुर्वतीत्यर्थः। अन्यत्र परिमोषिणी शोभयन्ती गता कलितकुसुमा धृतपुष्पा बालेव वरारोहा उत्तमाङ्गना मालती रम्यां मनोहरां विवाहमहोत्सवश्रियं वहति च धत्ते च उदयिनीमुत्थितामत एवोत्कण्ठां अभीष्टे मनोभवं कामोत्कण्ठां व्यनक्ति च ज्ञापयति च। यद्वा आम्रलता सपुष्पा नवा बाला कुतश्चित् वेष्टनात् यथा चन्द्र शोभां धारयति तथा मालती अपि इति भावः। कुसुमस्तबकं पुष्पलताश्च लतासाम्यमतः कान्त्याः शोभाविदर्शना।

* निषादिता उपवेशिता अवतारणार्थमिति भावः।

विधाता भद्रं नो वितरतु मनोज्ञाय विधये,
विधेयासुर्देवाः परमरमणीयां परिणतिम्।
कृतार्थीभूयासं प्रियसुहृदपत्योपयमने,
प्रयत्नः स्वल्पोऽयं फलतु, शिवदायी च भवतु॥ (७)

माल। [स्वगतम्।] केण उण उवाएण सम्पदं मरण-णिव्वावणस्स अन्तरं सम्भावइस्सं? मरणम्मि मन्दभाअहेआणं अहिमदंत्ति सुदुल्लहं होदि (क)।

लव। [स्वगतम्।] अतिक्कामिदा क्खु, पियसही एदिणा अणुऊलविप्पलम्भेण * (ख)।

[प्रविश्य पेटकहस्ता प्रतीहारी।] अमच्चो भअवदीं विण्णवेदि, एदिणा णरिन्दाणुप्पेसिदेण विवाहणेवच्छेण देवदापुरदो अलङ्करिदव्वा मालदित्ति (ग)।

(क) केन पुनः उपायेन साम्प्रतं मरणनिर्वापणस्य अन्तरं सम्भावयिष्ये? मरणमपि मन्दभागधेयानामभिमतमिति सुदुर्लभं भवति।

(ख) अतिक्रामिता खलु प्रियसखी एतेन अनुकूलविप्रलम्भेन च।

(ग) अमात्यो भगवतीं विज्ञापयति, एतेन नरेन्द्रानुप्रेषितेन विवाहनेपथ्येन देवतापुरतोऽलङ्करणीया मालती इति।

---

(७) विधातेति। विधाता स्रष्टा मनोज्ञाय प्रतिकल्पकसुन्दराय विधये विधानाय प्रक्रान्तविवाहाय नोऽस्माकं भद्रं वितरतु ददातु स्वाशीरर्थे मङ्गलमयीमित्यर्थः। इतोऽपि विवाहे नृपतिविरोधात् अनिष्टमाशङ्क्य आशीर्वादमाह। देवाः परमरमणीयामतिशोभनां परिणतिं परिणामं विधेयासुः क्रियासुरित्यर्थः। प्रियसुहृदपत्यस्य माधवस्य उपयमने विवाहे अहं कृतार्थो कृतकार्या भूयासं भवितास्मीत्यर्थः। अभूततद्भावे च्विः। अयं मया क्रियमाणः स्वल्पः अल्पः प्रयत्नः फलतु शिवदायी च कल्याणकारकश्च भवतु।

* अनुकूलो माधवः तेन सह विप्रलम्भः विरहः तेन।

काम। युक्तमाह अमात्यः, माङ्गलिकमेतत् स्थानम् अतो दर्शय।

प्रती। इदं दाव धवलपट्टंसुअचोलअं, इदं च उत्तरीअं रत्तंसुअं इमे अ सव्वङ्गिआ आहरण-सञ्जोआ, अअं च मोत्तिआहारो, एदं चन्दणं, कुसुमापीडं अ (ज)।

काम। [अपवार्य।] रमणीयं हि वत्समकरन्दम् अवलोकयिष्यति मदयन्तिका। [प्रकाशं गृहीत्वा।] भवतु ओम् इति उच्यताममात्यः।

प्रतिहारी। तथा।

इति निष्क्रान्ता।

काम। वत्से लवङ्गिके! प्रविश त्वम् अभ्यन्तरं वत्सया मालत्या सह।

लव। अध भअवदी उण कहिम्? (झ)

काम। अहमपि तावद्विविक्ते अलङ्करणरत्नानां प्राशस्त्यं आप्ततः परीक्षिष्ये। [इति निष्क्रान्ता।]

माल। [स्वगतम्।] कधं, लवङ्गिआमेत्तपरिवारम्हि संवुत्ता। (ञ)

लव। इदं देवदामन्दिरदुआरं ता पविसम्ह। (ट)

[इति प्रविशतः।]*

मक। वयस्य! इतः स्तम्भापवारितशरीरौ तिष्ठावः।

(ज) इदं तावद्धवलपट्टांशुकचोलकं इदञ्चोत्तरीयं रक्तांशुकम्, इमे च सर्वाङ्गिका आभरणसंयोगाः, अयञ्च मौक्तिकाहारः, इदं चन्दनं कुसुमापीडञ्च।

(झ) अथ भगवती पुनः क्व?

(ञ) लवङ्गिकामात्रपरिवारास्मि संवृत्ता।

(ट) इदं देवतामन्दिरद्वारं तत् प्रविशावः।

[तथा कुरुतः ।]

लव । सहि! अअं अङ्कुराओ, इमाओ कुसुममालाओ । (ट)

माल । तदो किं ? (ड)

लव । सहि ! इमस्सिं पाणिग्गहणमङ्गलारम्भे, कल्लाणसम्पत्तिणिमित्तं देवदाओ पूजेहित्ति, अम्बाए अणुप्पेसिदामि (ढ) ।

माल । किं दाणिं दारुणमारम्भदेव्वदुव्विलासपरिणामदुःखणिहट्टमाणसं पुणो पुणो वि मम्मच्छेददुःसहं मन्दभाइणीं दुणोसि (ण) ।

लव । अह किं अणुकामासि ? (त)

माल । जं दाणिं दुल्लहाहिणिवेसिमणोरहविसंवदन्तभाअधेओ * जणो मन्तेदि (थ) ।

मक । सखे ! श्रुतम् ।

माध । श्रुतमसन्तोषस्य हृदयस्य ।

माल । [लवङ्गिकां परिष्वज्य ।] ता, परमत्थवहिणि पिअ-

(ट) सखि ! अयमङ्कुराः इमाः कुसुममालाः ।

(ड) ततः किम् ?

(ढ) सखि ! अस्मिन् प्राणिग्रहणमङ्गलारम्भे, कल्याणसम्पत्तिनिमित्तं देवताः पूजयेति, अम्बया अनुप्रेषितास्मि ।

(ण) किमिदानीं दारुणमारब्धदैवदुर्विलासपरिणामदुःखनिर्दग्धमानसां पुनः पुनर्मर्मच्छेददुःसहां मन्दभागिनीं दुनोषि ।

(त) अथ किमसि अनुकामा ?

(थ) यदिदानीं दुर्लभाभिनिवेशिमनोरथविसंवदद्भागधेयो जनो मन्त्रयते ।

* दुर्लभे माधवे अभिनिवेशिनः मनोरथस्य विसंवदत् प्रतिकूलं भागधेयं भाग्यं यस्य सः । बहुव्रीहिः ।

सहि लवङ्गिए ! एसा दाणिं दे पिअसही अणाहा, मरणे वट्टमाणा आगब्भ-णिम्मम-सिणिद्ध-णिरन्तरोपआर-विरूढ-वीसम्भ-सरिसं परिस्सजिअ तुमं पत्थेदि, जइ दे अहं अणुवट्टणीआ,* तदो मं हिअएण धारअन्ती, समग्ग-सोहग्ग-लच्छीपरिग्गहेक्क-मङ्गलं माहवसिरिणो मुहारविन्दं आणन्दमसिणं अवलोअइस्ससि (द)

इति रोदिति ।

माध । वयस्य मकरन्द !

म्लानस्य जीवकुसुमस्य विकासनानि,
सन्तर्पणानि सकलेन्द्रियमोहनानि ।
आनन्दनानि हृदयैकरसायनानि,
दिष्ट्या मयाप्यधिगतानि वचोऽमृतानि ॥ (८)

(द) तत्परमार्थभगिनि प्रियसखि लवङ्गिके ! एषा इदानीं ते प्रियसखी अनाथा, मरणे वर्त्तमाना, आगर्भतो निरन्तरोपचारविरूढविस्रम्भसदृशं परिष्वज्य त्वां प्रार्थयते, यदि ते अहमनुवर्त्तनीया ततो मां हृदयेन धारयन्ती समग्रसौभाग्यलक्ष्मी-परिग्रहैकमङ्गलं माधवश्रियो मुखारविन्दम् आनन्दमसृणमवलोकयिष्यसि ।

---

* अनुवर्त्तनीया उपचरणीया ।

(८) म्लानस्येत्यादि । वचोऽमृतानि मयापि दिष्ट्या निपीतानि । त्वया गुणमित्यादिना निपीतानि मया तु अनुभवविषयार्थः । [illegible] । म्लानस्य [illegible] जीवकुसुमस्य विकासनानि प्रकाशनानि । अमृतेऽपि सर्वप्रकाशकतया आमगुणप्रकाशकत्वम् । सन्तर्पणानि तृप्तिकराणि । अमृतेऽप्येवम् । सन्तर्पणे इति सर्वेन्द्रियसन्तर्पणानि । अमृतेऽप्येवम् । आनन्दनानि आह्लादकानि । [illegible] रसायनम् । यथा [illegible] तथा [illegible] । यथा । [illegible] । [illegible] ।

मालती । जहा तस्स जीविदप्पदाइणो जणस्स, पच्चसिदेत्ति मं सुणिअ सन्तप्पमाणस्स, तं तहाविहं सरीररअणं ण परिहीअदि, जधा अ परलोअगदं पि मं उद्दिसिअ सो जणो संसारणक्खधारिमत्तपरिसेसं कालन्तरेवि लोअजत्तं ण सिढिलेदि तधा करेसि । एवं जेव पिअसहीए पसादादो मालदी किदत्था भोदि (ध) ।

मक । हन्त ! अतिकरुणं वर्त्तते ।

माध । नैराश्यकातरधियो हरिणेक्षणायाः
श्रुत्वा निकामकरुणञ्च मनोहरञ्च ।
वाक्यञ्च मोहपरिदेवितमुद्गिरामि,
चिन्ताविषादविपदञ्च महोत्सवञ्च ॥ (८)

लव । अह ! पडिहदं दाणिं दे अमङ्गलं ण अदोवि अधिअदरं सुणिस्सम् । (न)

(ध) यथा तस्य जीवितप्रदायिनो जनस्य पर्यसितेति मां श्रुत्वा सन्तप्यमानस्य, तत्तथाविधं शरीररत्नं न परिहीयते, यथा च मां परलोकगतामप्युद्दिश्य स जनः संसारयात्रामात्रपरिशेषां कालान्तरेऽपि लोकयात्रां न शिथिलयति, तथा करिष्यसि, एवमेव प्रियसखीप्रसादात् मालती कृतार्था भवति ।

(न) अयि प्रतिहतम् इदानीं तेऽमङ्गलम् । नातोऽप्यधिकतरं श्रोष्यामि ।

निराशाकुलेव । इन्द्रियमोहेऽपि विषयग्रहाभावात् । आनन्दं प्रहर्षो यथ तच्च मोहे प्रतिहितम् । इति श्रुतेरानन्दमयता मोहे । यथा । आनन्दपदाभ्यां अत्रत्रान्वितरपदाभ्यां मोहहाभ्याम् । पीड्यमानार्थे प्रियपदम् । अवर्त मोच-मोऽनुबन्धिषु इतीऽपि चेति वर्णः ।

(८) नैराश्येति । नैराश्येन दुराशया कातरा व्याकुला धीः अन्तःकरणं यस्यास्तथा हरिणेक्षणाया मालत्या निकामकरुणञ्च दयापरिपूर्णञ्च मनोहरञ्च वाक्यञ्च मोहपरिदेवितं वाक्यञ्च मोहजनितविलापं श्रुत्वा चिन्तया विषादेन च या विपद् तां महोत्सवमानन्दञ्च उद्गिरामि वमे ।

माल। सहि! पिअं क्खु तुम्हाणं मालदीजीविदं, ण उण मालदी। (प)

लव। किं एव्वं भणिदं भोदि। (फ)

माल। [आत्मानं निर्दिश्य।] जेण अण्णजणपच्चासाणिबन्धणेहिं असंविहाणेहिं जीआविअ इमं ज्जेव्व महाबीभच्छारम्भं अणुभाविदह्मि, सम्पदं उण मम मणोरहो एसो ज्जेव्व जं तस्स देवस्स परोक्खगुणकित्तणेण अणवरद्धं अत्ताणं परिच्चइस्संत्ति, ता, इमस्सिं पओअणे पिअसही मे अपरिपन्थिणी होदु (ब)।

इति पादयोः पतति।

मक। सैषा सीमा स्नेहस्य।

लवङ्गिका। माधवं संज्ञया समाह्वयति।

मक। वयस्य! उपसृत्य लवङ्गिकायाः स्थाने तिष्ठ।

माध। वयस्य! परवानस्मि साध्वसेन।

मक। इयमेव नेदीयसी प्रकृतिरभ्युदयानाम्।

माधवः। लवङ्गिकास्थाने तिष्ठति।

माल। सहि! करेहि अणुऊलदाए पसादं (भ)।

(प) सखि! प्रियं खलु युष्माकं मालतीजीवितं न पुनर्मालती।

(फ) किमेवं भणितं भवति।

(ब) येन अन्यजनप्रत्याशानिबन्धनैरेवमसंविधानैर्जीवयित्वा इममेव महाबीभत्सारम्भमनुभाविताऽस्मि। साम्प्रतं पुनर्मम मनोरथ एष एव यत्, तस्य देवस्य परोक्षगुणकीर्त्तनेन अनपराद्धमात्मानं परित्यक्ष्यामीति। तदस्मिन् प्रयोजने प्रियसखी मे अपरिपन्थिनी भवतु।

(भ) सखि! कुरु अनुकूलतया प्रसादम्।

माध। सरले ! साहसरागं परिहर, रम्भोरु ! मुञ्च संरम्भम्।

विरसं विरहायासं, सोढुं तव चित्तमसहं मे॥ (१०)

माल। सहि ! अलंघणीओ क्खु दे मालदीप्पणामो। (म)

माध। सहर्षं। किं वा भणामि विच्छेददारुणायासकारिणि !

कामं कुरु वरारोहे ! देहि मे परिरम्भणम्॥ (११)

माल। [सहर्षम्।] कधं अणुमदीदम्हि। [उत्थाय।] इअ-मालिङ्गामि। दंसणं उण पिअसहीए बाप्फोपीडेण णिरुद्धं पच्छिमं च सम्भोअदि। * [आलिङ्ग्य सानन्दम्।] सहि !

(म) सखि ! अलङ्घनीय एव ते मालतीप्रणामः।

(य) कथमनुगृहीतास्मि। इयमालिङ्गामि। दर्शनं पुनः प्रियसख्या बाष्पोत्-

(१०) माधवस्य संस्कृतभाषया लवङ्गिकाभमो न स्यादिति भाषासमावेशे-नाह। सरले इत्यादि। साहसे आत्मनिरपेक्षकार्ये रागमनुरागं परिहर। हे रम्भोरु ! हे कदलीसमोरुदेशे ! संरम्भं मरणे त्वरां त्यज जीवन्त्यां प्रयत्नोऽपि स्यादिति भावः। विरसं रसशून्यं तव विरहायासं विरहदुःखं सोढुं मे चित्तम् असहम् अक्षमं। यतोऽयं बहुमन्यपि बहुतः चलत्यत्र मरणाभिनिवेशमिति लवङ्गिकाभिप्रायः। अत एव सरले अत्र अनुसरतीति वा। माधवपक्षे हे सरले ! अजानति तव विरहायासं सोढुं मे चित्तमसहमतएव समीपमागतोऽस्मि तत्परत्वं भज। इत्यत् उक्तमेव। इदिह संस्कृतप्राकृतयोः साम्यात् प्राकृतमपम्।

(११) किं वेत्यादि। किं वा भणामि। मदाज्ञानिषेधं न करोमीत्यर्थः। हे विच्छेददारुणायासकारिणि ! हे विरहदुःखकष्टकारिणि ! हे वरारोहे ! सुश्रोणि ! काममभीष्टं कुरु। अयेदं मदा मनाशिष्यं देहीति लवङ्गिका-पक्षे। माधवपक्षे तु किं वा भणामि किं वक्ष्यामि कामं कामव्यापारं कुरु। अतः परिरम्भणं देहि। आरोहः श्रोणिकलत्रमिति मरथिः। स्त्रीक-टयोरिदं नीरषेया। वराङ्गं कटाहं यस्या सा वरारोहा: प्रमदाः। अयमेव-मेवमेवाख्याः संस्कृताद्यनूदिता।

* अत्र कम्पितः प्रकम्पितश्च निबन्धः। कम्पितः कम्पते वा। परितं परत्वम्।

कठोरकमलगब्भपम्हलो अण्णारिसो ज्जेव्व दे अङ्ग णिव्वावेदि मं सन्तप्पमाणं पिअसहीए सरीरप्फंसो। [साश्रम्।] किञ्च, मउलिविणिव्वेसिदञ्जली मम वअणेण विण्णावेसि तं जणं, जधा, ण मए मन्दभाइणीए, विअसन्तपुण्डरीअलच्छीविलास-हारिणो संपुण्णचन्दमण्डलाहिरामस्स मुहस्स दे सच्छन्ददंस-णेण सम्भाविदो चिरं मङ्गलो लोअणाणं। सुधामणोरहेहिं अ अविरदविअम्भमाणदुव्वारवम्महव्वइअरुव्वत्तमाणवम्महं धारिदं हिअअम्। गमिदा अ वारंवारं सविसेसदूसहदारुण-दूमणाअमसहीअणा सरीरसन्दावा, कधंवि पदिवाहिदा चन्दादवमलअमारुदप्पमुहा अणत्थपरम्परा, सम्पदं उण

पीडेन निबद्धं पश्चिमं न लभ्यते। सखि! कठोरकमलगर्भपक्ष्मलः अन्यादृश एव ते अङ्ग निर्वापयति मां सन्तप्यमानां प्रियसख्याः शरीरस्पर्शः। किञ्च मौलिविनिवे-शिताञ्जलिना वचनेन विज्ञापयिष्यसि तं जनं, यथा, न मया मन्दभाग्यया, विक-सत्पुण्डरीकलक्ष्मीविलासहारिणः सम्पूर्णचन्द्रमण्डलाभिरामस्य मुखस्य ते स्वच्छन्द-दर्शनेन सम्भावितश्चिरं मङ्गलो लोचनानाम्। सुधामनोरथैश्च अविरतविजृम्भमाण-दुर्वारविसंव्यतिकरोद्वर्तमानमन्मथं धारितं हृदयम्। गमिताश्च वारंवारं सवि-

---

विशेषमोहादाहादात् बहवम्। कठोरकमलगर्भो बीजकोशः। पक्ष्मलो रोमा-वलीमान्। अन्यादृश एव अनुभूतपूर्वस्पर्शविधर्मा सखीनामनुभूतस्पर्शतुल्यः। निर्वापयति तापं शमयति। तथा तादृशः स्पर्शः प्रज्ञाविषयोऽप्यत्र नेति निर्वेदात् साकूता। सम्भावनं संपूर्णभावेन। चिरमित्यनेन स्वाधीनभर्तृकात्व-सुखम्। सुरताहितवैदग्ध्या यस्याः पार्श्वगतः प्रियः। सामोदगुणसंप्राप्ता भवेत् स्वाधीनभर्तृका। निवेद्य दुःखं सुखी भवेदिति पूर्वानुभूतदुःखं निवेदयति। अविरतेत्यादि। अविरतं विजृम्भमाणस्य दुर्वारस्य उद्वेगस्य व्यतिकरेण सम्पर्केण उद्वर्तमानमन्मथं चित्तं धैर्यं यस्य तत्। गमितापेत्यादिना व्याख्याता।

चिरासाह्मि संवुत्तेति, तुएवि पिअसहीए सव्वदा सुमरिदव्वह्मि। एसा अ सिरिमाहवसहत्थणिम्माणमणोहरा बउलमाला मालदीजीविदणिव्विसेसं पिअसहीए दट्ठव्वा सव्वधा हिअए धारणीअत्ति (य)। *

स्वकण्ठादपनीय माधवस्य हृदि विन्यस्यन्ती सहसा चपलम् साध्वसोत्कम्पं नाटयति।

माध। [अपवार्य।] हन्त!

एकीकृतस्त्वचि निषिक्त इवावपीड्य
निर्भुग्नपीनकुचकुड्मलयानया मे।
कर्पूरहारहरिचन्दनचन्द्रकान्त-
निष्यन्दशैवलमृणालहिमादिवर्गः ॥ (१२)

चिरदुःसहाकारदुर्मनायितसखीजना: शरीरसन्तापा:, कथमपि अतिवाहिता: चन्द्रातपमलयमारुतप्रमुखा अनर्थपरम्परा:, साम्प्रतं पुनर्निराशास्मि संवृत्ता इति, त्वयापि प्रियसख्या सर्वदा स्मर्तव्यास्मि। एषा च श्रीमाधवस्वहस्तनिर्माणमनोहरा बकुलमाला मालतीजीवितनिर्विशेषं प्रियसख्या द्रष्टव्या, सर्वथा हृदये धारणीया इति।

अतिवाहिता अतिक्रान्ता। चन्द्रातप इति तापकारित्वादातप:। एतैवा-नर्थत्वमाह भरत:। सर्वाणि ये सुखं कुर्युस्ते दुःखं विरहे ध्रुवम्। इति। अलंबनेन करुणव्यभिचारित्वं आरभमाह। यदाह। व्यभिचारिणोऽस्य, निर्वेदो ग्लानिमरणव्याधिदैन्यमादय:। व्यभिचारिणोऽस्य, निर्वेदो ग्लानि-मरणव्याधिदैन्यमादय:। नैराश्याच्च मरणोदय:। यदाह। सर्वैरेव प्रकारैर्हि नास्ति समागम:। आशाविना यदीयाशा जायते मरणं तत:। विप्र-लम्भकथान्तरं व्याजेन प्रकारान्तरोपक्रममाह। एषा चेति। साध्वसं भयम्।

(१२) एकीति। निर्भुग्नपीनकुचकुड्मलया कुञ्चितपीनकुचमुकुलया अनया मालत्या इत्यर्थ:। कर्पूरहारहरिचन्दनचन्द्रकान्तानां निष्यन्द: द्रव: तथा शैवल-

माल। [स्वगतम्।] अह्वो! लवङ्गिआए मालदी विप्पलद्धा। (र)

माध। अयि! स्ववेदनामात्रनिवेदिनि! परव्यथानभिज्ञे! इयमुपालभ्यसे।

उद्दामदेहपरिदाहमहाज्वराणि,
सङ्कल्पसङ्गमविनोदितवेदनानि।
त्वत्स्नेहसंविदवलम्बितजीवितानि,
किं वा मयापि न दिनान्यतिवाहितानि? ॥ (१३)

लव। सहि! उवालम्भणीआज्जेव उवालद्धासि। (ल)

कल। अह्वो! सरसरमणीअदा संविहाणअस्स। (व)

(र) अहो लवङ्गिकया मालती विप्रलब्धा।

(ल) सखि! उपालम्भनीयैवोपालब्धासि।

(व) अहो सरसरमणीयता संविधानकस्य। संविधानकं नायिकासङ्गम-प्रकारः।

लवङ्गिकादीनां वर्णो राशिः एकीकृतः सन् मे मम त्वचि अवयवे अवपीड्य निष्पीड्य लिखित इव अर्पित इवेत्युत्प्रेक्षा।

(१३) आत्मानुरागप्रकाशनाय अनुभूतवेदनामाह। अयीति उद्दामेत्यादि। एतादृशानि दिनानि मयापि किं वा न अतिक्रान्तानि। अपि तु अतिक्रान्तान्येव। किं वेति सम्भावनायाम्। यद्वा। किं निषेधे वा एवार्थे। कीदृशानि दिनानि। उद्दाम उत्कटो देहपरिदाह एव महाज्वरो येषु तानि। एतेनोद्वेग उक्तः। सङ्कल्प-सङ्गमेन मानसिकसङ्गमेन विनोदिता अपनीता वेदना व्यथा येषु तानि। अनेन उन्माद उक्तः। यदाह। अत्र यथार्थं ममत्वं सङ्कल्पात्कल्पिते प्रिये। निवृत्तिः अयथार्थत्वादेव हि प्रकाशते॥ यद्वा। सङ्कल्पस्य मनोरथस्य सङ्गमेन सम्पर्केण च निःश्वसितत्वं अभ्यासरचनीयमाह। यदाह। आवर्ति वा दर्शयेत् सुखमनुभवत-स्तस्मिन्नेव वा यथैवेदिति। त्वत्स्नेहसंविदा त्वदीयस्नेहज्ञानेन अवलम्बितं धृतं जीवितं येषु तानि। उपमाक्षिप्तसंविदिस्मरः।

मक। महाभागे! एवमेतत्।

त्वं वत्सेति कथमप्यवलम्बितात्मा,
सत्यं जनोऽयमियतो दिवसाननैषीत्।
आबद्धकङ्कणकरप्रणयप्रसाद-
मासाद्य, नन्दतु चिराय, फलन्तु कामाः॥ (१४)

लव। महाणुभाव! हिअए वि अपडिहदसअंगाहसाहसो अअं जणो, किं दाणिं कङ्कणाभरणं करं विआरेदि महाभाओ (ञ)?

माल। [स्वगतम्।] हा हद्धी! हद्धी हदम्हि, कम्म-आप्पणविरुद्धं किम्पि एसा उवण्णसदि (ध)।

प्रविश्य कामन्दकी। पुत्रि! कातरे! किमेतत्?।

मालती। कम्पमाना कामन्दकीमालिङ्गति।

काम। [illegible]।

पुरश्चरागस्तदनु मनसोऽनन्यपरता,
तनुग्लानिर्यस्य त्वयि समभवद्यत्र च तव।

(ञ) महानुभाव! हृदयेऽपि अप्रतिहतस्वयंग्राहसाहसोऽयं जनः किमिदानीं कङ्कणाभरणं करं विचारयति महाभागः। अप्रतिहतः परिग्रहीतः स्वयं ग्राहसाहसः येन सः एवं जनः मालती। तं मालत्याः करं सहसा गृहाण इति तात्पर्यम्।

(ध) हा! हा धिक्! हा धिक्! हतास्मि, कष्टमात्मजनविरुद्धं किमपि एषा उपन्यस्यति।

---

(१४) त्वमित्यादि। त्वं वत्सा पुत्री वा इति कृतोपदेशं जनो मालती विधृतजीवितः सन् एतावतो दिवसान् अनैषीत् नीतवान्। अत्र आबद्धकङ्कणः विवाहसूत्रो हस्तविभूषणं वा यः करस्तस्य प्रणयो विवाहकाले ग्रहणं तद्रूपं प्रसादं आसाद्य प्राप्य नन्दतु। चिराय बहुकालम् कामाः अभीष्टाः मनोरथाः फलन्तु। कङ्कणं सूत्रं सूत्र इति मिश्रः।

(१५) पुर इति। पुरः आदौ अनुरागो नैसर्गिकः तदनु तदनन्तरं मनसः

युवा सोऽयं, प्रेयानिह सुवदने ! मुञ्च जडताम्
विधातुर्वैदग्ध्यं विलसतु, सकामोऽस्तु मदनः ॥ (१५)

लव। भअवदि ! कसणचउद्दसीरअणीमसाणसञ्चरण-णिव्वत्तिदविसमव्ववसाअणिट्ठापिअचण्डपासण्डपअण्डदोद्दण्ड-साहसो साहसिओ क्खु एसो, अदो मे पिअसही उक्कम्पिदा (ख)।

मक। [स्वगतम् ।] साधु लवङ्गिके ! साधु, अवसरे खलु अनुरागोपकारयोर्गरीयसी: उपन्यास: ।

माल। हा ताद ! हा अम्ब ! (ग)

काम। वत्स माधव ! ।

माध। आज्ञापय ।

काम। इयम् अशेषसामन्तमस्तकोत्तंसपरागरञ्जितचर-णाङ्गुले: अमात्यभूरिवसो: एकम् अपत्यरत्नं मालती, भगवता सहृदयसंयोगरसिकेन वेधसा, मन्मथेन, मया च, तुभ्यं प्रदीयते। [इति ददाति ।]

मक। फलितं हि मनोरथैः भगवतीपादप्रसादेन ।

(ख) भगवति ! कृष्णचतुर्दशीरजनीश्मशानसञ्चरणनिर्वर्त्तितविषमव्यवसाय निष्ठापितचण्डपाषण्डप्रचण्डदोर्दण्डसाहसः साहसिकः खलु एषः, यतो मे प्रियसखी उत्कम्पिता । विषमव्यवसायः महामांसविक्रयः । निष्ठापितः निहतः । पाषण्डः अघोरघण्टः । साहसिकोऽपि भयं भवति यतः मे सखी मालती उत्-कम्पिता ।

(ग) हा तात ! हा अम्ब !

चित्तस्य अनन्यपरता एकायत्तत्वम् । यस्य त्वयि, तव च यत्र तनुत्वाविर्देशविवादः अभवत् अधुना प्रेयान् प्रियतमः सोऽयं युवा माधवः इह अत्र विद्यते इति शेषः । हे सुवदने ! सुमुखि ! जडतां दैन्यजाड्यं मुञ्च त्यज, विधातुर्वैदग्ध्यं चातुर्यं विलसतु मदनः कामः सकामः सफलमनोरथोऽस्तु ।

माध । तत्किमिति वाष्पायितं भगवत्या ? ।

काम ।

[चीवरांचलेन नेत्रे परिमृज्य ।]

विज्ञापयामि कल्याणिनम् ।

माध । ननु आज्ञापय ।

काम । परिणतिरमणीयाः प्रीतयस्त्वद्विधानाम्
अहमपि तव मान्या हेतुभिस्तैश्च तैश्च ।
तदिह सुवदनायां तात ! मत्तः परस्तात्-
परिचयकरुणायां सर्वथा मा विरंसीः ॥ (१६)

इति पादयोः पतितुमिच्छति ।

माध । [निवारयन् ।] अहो ! वात्सल्यादतिक्रामति प्रसङ्गः ।

श्लाघ्यान्वयेति, नयनोत्सवकारिणीति,
निर्व्यूढसौहृदभरेति गुणोज्ज्वलेति ।
एकैकमेव हि वशीकरणं गरीयो
युष्माकमेवमियमित्यथ किं ब्रवीमि ? ॥ (१७)

---

(१६) परीति । तात ! वत्स ! पुत्रे पितरि पूज्ये च ताततब्दः प्रयुज्यते इति शब्दार्णवः । त्वद्विधानां युष्मद्विधादिसम्बन्धानामित्यर्थः । प्रीतयः परिणतिरमणीयाः परिणामसुखदायिका इत्यर्थः । तैस्तैः रमणीयप्रीतिप्रतिपादकैः इति यावत् हेतुभिर्निमित्तैः अहमपि तव मान्या माननीया संवृत्तास्मीति भावः । तत् तस्मात् मत्तः परस्तात् मयि मृतायां सत्यामित्यर्थः । परिचयकरुणायां परिचयमात्रेणैव दयापात्रामिह सुवदनायां मालत्यां सर्वथा मा अरंसीर्विरतो मा भव । सदैवानया सह विस्रम्भकथालापेन सुखेन कालं नयेत्यर्थः ।

(१७) श्लाघ्येति । श्लाघ्यान्वया उच्चकुलोद्भवेति नयनोत्सवकारिणी नेत्रानन्दजननीति, निर्व्यूढसौहृदभरा उपचितप्रेमनिकरेति गुणोज्ज्वला शीलादिमती इति इयं मालती भवति इत्यर्थः । एतादृशगुणानां मध्ये एकैकमेव हि

काम । वत्स माधव !

माध । आज्ञापय ।

काम । वत्से मालति !

लव । आणवेदु भअवदी । (ख)

काम । प्रेयो मित्रं, बन्धुता वा समग्रा,
सर्वे कामाः शेवधिर्जीवितञ्च ।
स्त्रीणां भर्त्ता, धर्मदाराश्च पुंसाम्
इत्यन्योन्यं वत्सयोर्ज्ञातमस्तु ॥ (१८)

मक । अथ किं ।

लव । भअवदि ! जधा तुम्हे आणवेध । (क)

काम । वत्स मकरन्द ! त्वमनेनैव वैवाहिकेन मालती-नेपथ्येन प्रसाधितः, परिणायय आत्मानम् ।

[इति पेटकमर्पयति ।]

(ख) आज्ञापयतु भगवती ।

(क) भगवति ! यथा त्वम् आज्ञापयसि ।

एवैकस्य एव गरीयो गुरुतरं वशीकरणं मन्त्रौषधादिना वश्यतानयनोपायः पृच्छाम् इयमेव मालती प्रियतमा इति प्रेयः इति हेतोश्च किं ब्रवीमि अतः परं न मे बहु वक्तव्यमस्ति ।

(१८) प्रेय इत्यादि । वत्सयोर्मालतीमाधवयोरन्योन्यमेतदित्थमस्तु यत् स्त्रीणां भर्त्ता प्रेयः प्रियतमं वस्तु मित्रं सुहृत् समग्रा बन्धुता बन्धुसमूहः सर्वे कामाः ईप्सिताः शेवधिर्निधिर्जीवितं च । पुरुषाणां धर्मदाराः पाणिगृहीताः प्रेय इत्यादि । बन्धुवैकल्य बान्धवबन्धुसहायेभ्यस्तलिति समूहे तल् । निधिर्ना शेवधिरित्यमरः । अनेन वाक्यार्थविराहो दर्शितः । स आतुरावस्थाख्यो ऽङ्कः । यदाह । चतुरावाक्यकलेन वाक्यर्थः प्रेरितो यतः । इति ।

मक। यदाज्ञापयति भगवती, यावदितश्चित्रजवनिका-मन्तर्धाय नेपथ्यं धारयामि। [तथा करोति।]

माध। भगवति! सुलभव्यसनार्थम् अतिसङ्कटम् इदं वयस्यस्य।

काम। वत्स: कस्त्वमस्यां चिन्तायाम्?।

माध। एवं भगवती एव जानाति।

[प्रविश्य मकरन्द:। विहसन्।] वयस्य! मालती अस्मि।

[सर्वे सकौतुकं पश्यन्ति।]

माध। [मकरन्दं परिष्वज्य, सोपहासम्।] भगवति! कृतपुण्य एव नन्दनो, य: प्रियामीदृशीं मनसा मुहूर्तमपि कामयिष्यते।

काम। वत्सौ मालतीमाधवौ! इतो निर्गत्य, हृष्टगच्छ-नेन गम्यताम् उद्वाहमङ्गलार्थम् अस्मद्विहारिकाया: पश्चा-दुद्यानवाट: सुविहितं च तत्रैव वैवाहिकं द्रव्यजातम् अव-लोकितया। भूयश्च

गाढोत्कण्ठकठोरकेरलवधूगण्डावपाण्डुच्छदै:
ताम्बूलीपटलै: पिनद्धफलिनव्यानम्रपूगद्रुमा:।

(१८) गाढ़ेत्यादि। तदुर्वी भागा उद्यानवाटिकाया: प्रदेशा वो युवयो: रत: मङ्गलादिकं विधास्यन्ति शृङ्गाररसोपवनविहरणजन्यत्वात्। तदाह। उप-वनगमनविहारै: शृङ्गाररस: समुद्भवति। पुन: प्रदेशा: कीदृशा:। ताम्बूली पर्णलता तासां पटलै: समूहै: पिनद्धा वेष्टिता: फलिन: फलयुक्ता अतएव व्यानम्रा: व्यानता: पूगद्रुमा: गुवाकवृक्षा येषु ते। कीदृशै: ताम्बूली पटलै:। गाढा उत्कण्ठा यस्या: सा च कठोरा तरुणीवयोविशेषा: केरलदेशवधूस्तस्या: गण्डवत् कपोलवदवपाण्डुरो ईषत्पाण्डुरश्छद: पत्रं येषां तै:। रतिवल्लीति इत्था प्रतिपत्तामूलिका गुवाका च। वनितामवतर्कितवन्दिता सा विशेषा कुमौदा तु॥

कालेयीफलमञ्जिमुग्धविकिरव्याहारिणस्तद्वनी
भागा: प्रेङ्खितमातुलुङ्गवृतय:, प्रियो विधास्यन्ति वाम् ॥१८॥

गत्वा च तत्रैव मकरन्दमदयन्तिकागमनं यावत् स्थातव्यम् ।

माध । [सहर्षम् ।] कल्याणान्तरावर्तमाहि कल्याणसंपदुपविष्टान् भवति ।

लव । दिट्ठिआ एदम्पि णो भविस्सदि । (ख)

माध । कथं सन्देह एवात्रभवत: ।

लव । सुदं पिअसहीए । (ग)

काम । वत्स मकरन्द ! वत्से लवङ्गिके ! इत इत: प्रतिष्ठामहे ।

माल । सहि ! तुएवि गन्तव्वं ? (घ)

(ख) दिष्ट्या एतदपि न: भविष्यति ।
(ग) श्रुतं प्रियसख्या ।
(घ) सखि ! त्वयापि गन्तव्यम् ।

इति भरत: । अत एव तत्कण्ठाविकलम् । कैरवदेवकलेन गौरत्वमुक्तम् । अत: पीतिसम्बन्धात्कृत धूसरपाण्डुरत्वम् । यदाह । सितपीतसमायोगादीषत्पाण्डुरिति स्मृत: । पिनद्धेति बद्ध आमुक्तिरत्नविपिनदीपि रूपम् । [illegible] इति [illegible] । तथा कर्कोटीफलस्य अन्त्या [illegible] मुग्धा: शोभा ये विकिरा: पक्षिविशेषास्तेषां व्याहार उच्चैरकुर्वते । कर्कोटी बदरी कोकिलनैकार्थ: । भूमिं नखैर्विलिख्य ये चरन्ति ते विकिरा: । नखैर्विकिरन्तीति विकिरा इत्यमर: । [illegible] । व्याहार उच्चैर्जल्पित- मित्यमर: । तथा प्रेङ्खिता [illegible] चलिता मातुलुङ्गानां वृतयो वेष्टनं येषु ते । तथा [illegible] सर्वमनोरथसिद्धिर्भविष्यतीति भाव: । मातुलुङ्गो बीजपूरक: । [illegible] मातुलुङ्ग इत्यमर: ।

लव । [विहस्य ।] संपदं क्खु वअं एत्थ तुवरामो । (ङ)

इति निष्क्रान्ताः कामन्दकीलवङ्गिकामकरन्दाः ।

माध । अयमहमिदानीं

आमूलकण्टकितकोमलबाहुनाल-

मार्द्राङ्गुलीदलमनङ्गनिदाघतप्तः ।

अस्याः करेण करमाकलयामि कान्त-

मारक्तपङ्कजमिव द्विरदः सरस्याः ॥ (२०)

इति निष्क्रान्ताः सर्वे । मालतीमाधवे मालतीवीथिकाविवाहो नाम षष्ठोऽङ्कः ।

(ङ) साम्प्रतं खलु वयमत्र त्वरामहे ।

---

(२०) आमूलेति । अनङ्ग एव निदाघः ग्रीष्मः तेन तप्तः द्विरदो हस्ती इव आमूलं मूलपर्यन्तं कण्टकितः सञ्जातकण्टकः रोमाञ्चितश्च कोमलबाहुरेव नालं दण्डः यस्य तं, आर्द्राः स्विन्ना अङ्गुलय एव दलानि यस्य तं अस्या मालत्याः कान्तं ललितं करं सरस्याः कासारस्य आरक्तपद्मं द्विरद इव अहं करेण शुण्डेन च आकलयामि गृह्णामीति यावत् । अत्र समस्तवस्तुविषयरूपकोपमाविद्धशंसा ।

सप्तमोऽङ्कः।

—:०:—

ततः प्रविशति बुद्धरक्षिता। (१)

बुद्ध०। अम्महे सुमिलिदमालदीणेवत्थलच्छीविप्पलद्ध णन्दणाकिदकरग्गहो अमच्चभूरिवसुमन्दिरे भअवदीवअणसंविहाणेहिं एव्वं णीवाहिदो मअरन्दो। अज्ज अज्जा वि णन्दणावासं उवगदा। तदो भअवदी णन्दणमापुच्छिअ गदा आवसहं। अअं च णववहूसमागमविरहदाकालक्कमिदोमहूसवपउत्तिपच्चाउलासिसपरिअणो पदोसो अणुकूलदक्खादि अज्ज णो अवसिदं। सम्पदं तुवरन्तकामो कामिणिं कामेदुं बहुसो मणादवन्दणं अब्भत्थिअ पुणो वि बलामोडिअ परिहरन्तो मअरन्देण णिट्ठुरं पडिरुद्धो आमादा। तदो सो क्खु अभिणवेलक्खखलन्तपक्खरो सरोसणिब्भरदुःक्खिदो मदप्पफुरन्त-

---

(१) अधुना मालतीरूपधारिणा मकरन्देन सह नन्दनविप्रलम्भो मदयन्तिकाहरणं च कृतं भवेदिति तदभ्यासविधानाय नियुक्तैव तत्र सम्पादिता प्रवक्ष्यमाणप्रच्छन्नस्थितबुद्धरक्षिताप्रवेशः।

(२) अत्र मालवविवाहनिर्वाहादयोऽर्थोऽभिहितः। सुमिलितं मकरन्दस्य नेपथ्यादिकमनुकूलाचरिता मालतीवेषात्। भवतीति भगवत्यैवाचरण्य पठित स्नेहः। नैमित्य कुत्रचित् एतत्तु वैनाशनुपपन्नत्वात् औपाधिकी गुणोक्तिः। आपृच्छ्य संवादं कृत्वा। तत्र नन्दनगृहात् गच्छामीति तदपान्नमुपगतामाति संवादः। आपृच्छ्य संवादार्थे इति व्याख्याताः। यत एतादृशस्य विवक्षया सुमिलितेत्यादावी टीकाकृता तथैव विकल्पितमित्यवधेयम्। आवसथं गृहम्। कौमुदी चान्द्रमसूर्विकावतम्। यथा। कार्त्तिक्यां चन्द्रमसाधनपूजा कौमुदीव्रतम्।

अवरो अ मे सम्पदं तुए कोमारबन्धईए पडीच्छिअं त्ति ससवहं पणामं काऊण वासभवणादो णिक्कन्दो त्ति । एदिणा पसङ्गेण मदयन्तिअं आणीअ मअरन्देण सह संजोअइस्सं ॥ (क) (२)

इति निष्क्रान्ता । प्रवेशकः ।

ततः प्रविशति बुद्धरक्षिता मालतीवेषो मकरन्दो मदयन्तिका च । (१)

(क) अपरो दुश्चरितमात्मनो नैपथ्यबन्धीविप्रलम्भनन्दनस्तावदरवरोऽमात्यभूरि वसुमन्दिरे भगवतीवचनसंविधाभिः सैव मीपायिनी मकरन्दः । अथ भगवति नन्दनावासमुपगता: । ततो भगवती नन्दनमापृच्छ्य गतावसथम् । अहं च नववधूप्रवेशविरचितावासकौमुदीमहोत्सवप्रतिपत्त्यै कुमारीवपरिजन: प्रदो- षोऽनुकूलयिष्यति अथ मां अवशिष्टम् । साम्प्रतं त्वमात्मकाम: कामिनो कामयितुं यद्दन: नपादवन्दनमथ्यर्थ पुनर्बलात्कारेणाभिद्रवन्मकरन्देन निहतं प्रतिच्छन्नो जाताता । तत: स खलु अधिकवैलक्ष्यव्याकुलहृदयो मदीयनिर्भरदु:खितो मदनकु- रङ्गवनो न मे साम्प्रतं त्वया कौमारबन्धक्या प्रतीक्षणमिति सशपथं प्रणामं कृत्वा वासभवनान्निर्गत इति । एतेन प्रसङ्गेन मदयन्तिकामानीय मकरन्देन सह संयोजयिष्ये ।

तदुभयं च यौवं प्रवृत्तनित्यकालकौमुदीत्युत्सवम् । यथा । जननयनानन्दकत्वेन कौमुदीव कौमुदीति रूपकम् । कौमुदी चन्द्रज्योत्स्ना यथाकालमथवा सन्ध्या- कालीना तथैवं यथा जनानन्दाय तद्वयमपीत्यर्थ: । य: वैमनस्यात् कालो वर्षा- काल: सन्ध्याकालश्च । प्रदोषो रजनीमुखमित्यमर: । अवक्षिप्तं मदयन्तिका- विवाहकथनम् । अन्यकार्यव्यापृते मयि तत् अनभ्युदं निर्वर्त्स्यतीति भाव: । अवमा- नेति विवाहात्सुखमात्रेण इत्यर्थ: । तिरस्कारात् अधिकेन वैलक्ष्येण लज्जया व्याकुलहृदयो यस्य स: । रोषेण सह वर्तमान: निर्भरं अत्यन्तं दु:खित: । कौमार बन्धकी वेश्या भावनानुरक्तत्वात् । तदत्र नन्दनस्य विवाहदिन एव बलादभिद्रवणेन व्यवसितत्वम् । कामबाणाभिप्रवृत्तं च दर्शितम् । यदाह । सुकुमारा: पुष्पबाणा- मात्राश्च जीवित: यथा । अनिच्छया प्रवृत्तकौतुकादेर्मातापितृभ्याम् । अतएवेति दशकामानि दुराचारत्वमत्यन्त । यदाह । साध्वं अन्यत्र वा स्त्री न विवाह कुर्यात् । मूले पदवचनाभ्यां च दुराचार: स उच्यते । प्रसङ्गेन संविधानकेन ।

(१) मूलस्य प्रवेशो भरतनिविष्ट इति प्रस्तावस्य रूपकम् ।

मक। लवङ्गिके! अपि नाम बुद्धरक्षितासंक्रान्ता भगवतीनीतिः विजेष्यते?। (४)

लव। को संदेहो एत्थ महाणुभावस्स। किं बहुणा जहा एसो मञ्जीरसद्दो सुणीअदि तहा जाणामि तेण अवदेसेण आणीदा बुद्धरक्खिदाए मदअन्तिआ त्ति। ता उत्तरीआव-आरिदो पच्छण्णलक्खणो चिट्ठ (ख)। (५)

मकरन्दस्तथा करोति।

ततः प्रविशति मदयन्तिका बुद्धरक्षिता च।

मद। सहि! सच्चं ज्जेव्व परिकोविदो मे भादा माल-दीए? (ग)।

बुद्ध। अध इं? (घ)।

(ख) कः सन्देहोऽत्र महानुभावस्य। किं बहुना यथैव मञ्जीरशब्दः श्रूयते तथा जानामि तेन अपदेशेन आनीता बुद्धरक्षितया मदयन्तिकेति। तत् उत्त-रीयापवारितः प्रच्छन्नलक्षणस्तिष्ठ।

(ग) सखि! सत्यमेव परिकोपितो मे भ्राता मालत्या?।

(घ) अथ किम्?।

---

(४) भगवतीनीतिरत्र [illegible]। अपीति प्रश्ना-र्थमात्रम्।

(५) [illegible]। लवङ्गिकावाक्यं। कः सन्देहोऽत्र महानु-भावस्य। मदयन्तिकापरिणयोऽयमं भावीति भावः। अत्र किं बहुना भणितेनेत्यर्थः। मञ्जीरो नूपुरम्। अपदेशेन मालतीप्रयोजनच्छलेन। उत्तरीयेति उत्तरीयवस्त्रपिहिताङ्ग इत्यर्थः। [illegible]। [illegible]। [illegible]। [illegible]।

मद। अहो। अच्चाहिदं ता एहि वाससदणं मालदिं णिब्भच्छेम्ह (क)। (६)

परिक्रामतः।

बुद्ध। इदं वासभवणदुआरं (ख)। (७)

इति प्रविशतः।

मद। सहि लवङ्गिए! जाणीअदि पसुत्ता दे पिअसही णवेत्ति (छ)।

लव। एव्व मा णं पडिबोधेहि जदो एसा चिरं दुम्मणाअमाणा दाणिं ज्जेव्व इमं सअणं उज्झिअ पसुत्तेति। तदो सणिअं इध ज्जेव्व सअणप्पन्ते उवविसम्ह (ज)। (८)

(क) अहो! अत्याहितं तदेहि वासगृहं मालतीं निर्भर्त्सयावः।

(ख) इदं वासभवनद्वारम्।

(छ) सखि लवङ्गिके! ज्ञायते प्रसुप्ता ते प्रियसखी नवेति।

(ज) एवं मैनां प्रतिबोधय यत एषा चिरं दुर्मनायमाना इदानीमेवेममुज्झित्वा प्रसुप्तेति। ततः शनैरिहैव शयनीयप्रान्ते उपविशाव।

(६) अत्याहितमतिभयम्। निर्भर्त्सयाव इति। त्रिरात्रं नायकं त्यक्त्वा बाला धीरं तु कन्यका। पञ्चमी षष्ठरात्रे निर्विशेत ततः परम्। इति भरतानुशिष्टेन कन्याविवाहपरे मे मालति अर्द्धनिशं वर्त्तते निर्भर्त्सनमसमुचितम् इति भावः।

(७) बुद्धरक्षितायाः। एतद्वासभवनद्वारम्। तत्प्रविशतेति भावः।

(८) अत्र शयनप्रान्तादुपचारात् ज्ञायतामिति चिन्तया दीर्घमनस्कापि। यदाह। चाञ्चल्यदीर्घमनस्कत्वं मनश्चिन्तनमभावादिभिः। दारुणं चागरणादपि निद्रा अनुभि दिवापि कथयति। तथा च दुःखदानाय निद्रापि चक्षुं नवमित विश्रामकः।

मद। [तथा कृत्वा।] सहि! दुम्मणाअदि इअं वामसीला (झ)।

लव। कहं णाम णववहूविस्सम्भणोवाअजाणुअं लडहं विअड्ढमहुरभासिणं सविणेहं सरीअअं च दे भादरं भत्तारं समासादिअ सही ण दुम्मणाइस्सदि (ञ)। (९)

मद। बुद्धरक्खिदे! पेक्ख विप्पदीवं अम्हे वि उवालम्भीआमो (ट)।

बुद्ध। विप्पदीवं ण विप्पदीवं वा। (ठ) (१०)

मद। कधं विअ। (ड)

बुद्ध। जं दाव चलणपडिदो वि भत्ता ण बहुमाणिदो

(झ) सखि! दुर्मनायत इयं वामशीला।

(ञ) कथं नाम नववधूविस्रम्भणोपायज्ञातारं मनोहरं विदग्धमधुरभाषिणं सस्नेहं शरीरकं च ते भ्रातरं भर्तारं समासाद्य सखी न दुर्मनायिष्यते।

(ट) बुद्धरक्षिते! प्रेक्षस्व विप्रतीपं वयमपि उपालभ्यामहे।

(ठ) विप्रतीपं न विप्रतीपं वा।

(ड) कथमिव।

---

(९) अत्र विस्रम्भं विश्वासमुत्पाद्य वशीकरणम्। लडहं मनोहरम्। विदग्धं कलाभिज्ञम् नववधूविस्रम्भणोपायस्त्वाम्बूलादिदानम्। यदाह। बाला ताम्बूलमाल्यफलरससुरसाहारसंमानदाक्षिण्यादिकः सुप्रसिद्ध एव। प्रकृते तूपालम्भपदस्य विपरीतार्थकत्वमिति भावः।

(१०) विप्रतीपं विपरीतम्। पादपतितमन्दानमनुवर्तनाभावाक्षेपोपालम्भानादरकरणाद्विपरीतत्वमिति भावः। पादपतनेऽनुकूलो भर्ता। क्रीडायुक्तापि वा कोपविहितापि वा भवेत्। पादे पतनं युवजनमनुवर्तेत सर्वदा। बुद्धरक्षिताया वाक्यं। विप्रतीपं न वा विप्रतीपम्। तच्चित्तानुवर्तनेन क्रीडनयुक्ताभिराकरणेन वैपरीत्यमिति भावः।

अत्थ लज्जादोसेण एसो जणो उवालम्भणिज्जो । जं वि पिअ-सहि ! अवअरुविअरुहमाहप्पोवक्कमकअसञ्चवविअप्पविच्छड्ड-महाणुभावत्तणस्स भादुणो दे आआमदं किं वि अपरिहाअं तेण तुज्झ त्ति ।

किं च । कुसुमसधर्माणो हि योषितः सुकुमारोपक्रमाः ।
तास्त्वनधिगतविश्वासैः प्रसभमुपक्रम्यमाणाः सद्यः संप्रयोगविद्वेषिण्यो भवन्ति ।

एवं किल कामसुत्तआरा आमणन्ति (ढ) । (११)

(ढ) यद्यप्यहमवपतितोऽपि जनो न बहुमानितोऽस्य लज्जादोषेणैव जन उपालम्भनीयः । यदपि प्रियसखि ! नववधूविश्रम्भसाध्योपक्रमसत्यसन्धत्व-विच्छर्दितमहानुभावत्वस्य भ्रातुस्ते आयामतं किमप्यपरिहार्यं तेन तुभ्यमिति । एवं किल कामसूत्रकारा आमनन्ति ।

---

(११) अभिप्रायं गोपायितुं साभ्यसूयेव लवङ्गिका वदति । अत्र दृष्टमिति सख्यं जन दृष्टमित्यत्र मालतीमकरन्दमाधवप्रयोजनार्थम् । नववध्वा लज्जयातिक्रमे न दोषः । तदाह । नवपरिणीता योषिद् यथा दर्पणीव साध्वसं भयः । विविधविनोदव्यवहारैर्विश्वासं नीयते सखीः । दम्भोपक्रमः सहसा प्रवृत्तिः स च विरुद्धः । तदाह । सहसा बाध्यमाना कन्याभिमनभिज्ञता । साध्वसं कामसुखं सा यथा देयं च विन्दति । सा प्रीतियोगमप्राप्य तेनोद्वेगेन दुःखिता । पुरुषद्वेषिणी वा भवति विद्विष्टा वा ततोऽन्यतः । अनुनयमुपक्रमात्रिवर्तते । विच्छर्दितं विशीर्णम् । अपरिहार्यमप्रतिहतिः । अवश्यमिति यावत् । युक्तमुपालम्भ इति मदयन्तिकां प्रति वचनम् । अत्रापवादर्शनात् । अत्र त्विति पाठे अनुवर्त्तिता मदयन्तिकया तत्र कामिदं मन्यमाना वदन्तीत्याह । विश्वासकारित्वात् नर्मगर्भवचनम् । तदाह । स्त्रियाया योषिद्वयाच विश्रम्भकार्येणैव च । विद्ध-स्वापः स्त्रियः नार्यो संक्रान्तेनापि योजयेत् । यथा । कामसूत्रानुवर्तनात् सुकुमारा । सधर्माणस्तुल्याः । उपक्रम आरम्भः । प्रसभं बलात् । संप्रयोगः सुरतम् । किल प्रसिद्धौ । कामसूत्रकारा आमनन्ति अभ्यस्यन्ति ।

बुद्ध। [साकूतम्।] घरे घरे पुरिसा कण्णकाओ समुव्वहन्ति ण क्खु को वि लज्जापराधीणं अणवराहं मुद्धलडहसहावं कुलकुमारीअणं पहवामि त्ति वाआमलेण पज्जालेदि। एदे क्खु दे हिअअसल्लणिक्खेवा आमरणं सुमरिज्जन्तदूमणा पदिघरणिवासवेरग्गकारिणो महापरिभवा जाणं किदे इत्थिआणं जम्मलाहं जुगुच्छन्ति बान्धवा (ध)। (१२)

मद। बुद्धरक्खिदे! अदिदुम्मादा पिअसही लवङ्गिआ। महन्तो को वि मे भादुणा वाआवराधो से किदो (न)। (१३)

बुद्ध। अध इं। सुदं अण्णाहिं जधा मम ण तुए संपदं कोमारबन्धईए पमोअणं त्ति (प)।

मद। [कर्णौ पिधाय।] अह्हो! अदिक्कमो। अह्हो! पमादो। सहि लवङ्गिए! असमत्थम्हि दे मुहं पि संपदं

(ध) गृहे गृहे पुरुषाः कन्यकाः समुद्वहन्ति न खलु कोऽपि लज्जापराधीनमनपराद्धं मुग्धसुकुमारस्वभावं कुलकुमारीजनं प्रभवामीति वाचामलेन प्रज्वालयति। एते खलु ते हृदयशल्यनिक्षेपा आमरणं संस्मर्यमाणदुःखदाः पतिगृहनिवासवैराग्यकारिणो महापरिभवा येषां कृते स्त्रीणां जन्मलाभं जुगुप्सन्ते बान्धवाः।

(न) बुद्धरक्षिते! अतिदुर्मनायमाना प्रियसखी लवङ्गिका। महान् कोऽपि मे भ्रात्रा वाक्यपराधोऽस्याः कृतः।

(प) अथ किम्। श्रुतमन्याभिर्यथा मम न त्वया साम्प्रतं कौमारबन्धक्याः प्रमोचनमिति।

---

(१२) अत्र निर्वेद आरोपणम्। जुगुप्सन्ते निन्दन्ति। दुःशीला कन्या मा लभ्यतामिति भावः।

(१३) कलहजन्यवाग्दुरिपेषमिति भावः।

दंसिदुं तधावि पत्थवामि त्ति किं पि मन्तइदुं (ढ)। (१४)

लव। साधीणो दे पत्थं जणो (ण)। (१५)

मद। चिट्ठदु दाव मह भादुणो दुस्सीलदा परिण्णाणं अ। तुह्मेहिं ईदिसो वि सम्पदं जधा चित्तमणुवत्तणीओ जेव्व भत्ता एसो त्ति। अण्णं च। तुह्मे इमस्स पणइजणादव-राहिकवेवोवालम्भदूसणस्स जं मूलं तं च आणध (त)। (१६)

लव। अण्णं वाआमत्तिदं वि णाम ण आणीमो (थ)

मद। जं दाणिं तस्सिं महाणुभावे माहवे किं पि किल मालदीए तारामेत्तअं पासो तहिं सव्वजीवस्स पदिभूमिं गदो पक्खादो। तं क्खु एदं विअक्खादि। ता पिअसहि! जधा इम अस्सुणो पक्खालिणिवेसो णिरवसेसं विअपादो उवरोपदि तधा करेध। अण्णधा महादोसो त्ति आणिदं

(ढ) अहो! अतिकष्टम्। अहो! प्रमादः। सखि लवङ्गिके! अशक्नोमि ते मुखमपि साम्प्रतं दर्शयितुं तथापि प्रार्थयामीति किमपि मन्त्रयितुं।

(ण) स्वाधीनस्तेऽयं जनः।

(त) तिष्ठतु तावत् मम भ्रातुर्दुःशीलतापरिज्ञानं च। युष्माभिरीदृशोऽपि साम्प्रतं यथाचित्तमनुवर्तनीयो एव भर्त्तैव इति। अन्यच्च। युष्मत्सु अस्य प्रणयिजनातापराधि-क्षेपोपालम्भदूषणस्य यन्मूलं तच्च जानीथ।

(थ) अन्यद् वाचामात्रमपि नाम न जानीमः।

(१४) अत्र प्रार्थयामीति परमभिलषामि त्वयि प्रश्रयप्रसादाशावती वर्त्तामिति भावः।

(१५) अत्र यदिच्छसि तथा कुर्वित्यर्थः।

(१६) अतिदुष्टोऽपि दुःशीलोऽपि। यथाचित्तं चित्तानतिक्रमेण। भर्तेति। कोऽपि देवः कुलस्त्रीणां पतिरेव यत इति। इतिवचनात् स्त्रीषु भर्ता प्रभवतीति भावः। न वेत्ति न च न जानीथ। किन्तु जानीथ एवेत्यर्थः।

भोदु । णिक्कम्पदाइणा कण्णआओ दूसावेन्ति हिअअं मणु-स्साणं ईदिसादो दुरभिसङ्गादो त्ति मा णं अविणअ मद-अन्तिआए कहिदं त्ति (क)। (१७)

लव । अइ पमादधाणे ! असंबद्धलोअप्पवादमोहिदे अवेहि ण तुए सह अप्पिस्सं (ख) । (१८)

मद । सहि ! पसीद पसीद । अहवा ण तुम्हे अफुडं भणिदाओ चिट्ठध । किं च । अहं सच्चं ज्जेव माहवेण्ण-अणीअलोअं मालदिं आणेमो । केण वा कठोरकेदअगब्-भविब्भमावअवदोव्वअणिव्वहिदसुंदरत्तणविसेसं माहवसह-त्थणिम्माविदबउलावलीविरइदकण्ठाबलम्बमेत्तसंधारिदजीविअं मालदीए माहवस्स अ पभातचन्दमण्डलापाण्डुरपरिक्खामर-

(क) यदिदानीं नक्तिम्पदानुभावि माधवे किमपि किल मालत्याः ताराभैत्र-कमासीत् तत सर्वलोकख्यातिभूमिं गतः प्रवादः । तत् खल्विदं विजृम्भते । तत् प्रियसखि ! यद्येव अनन्तरवायाभिनिवेशो निरवशेषं हृदयादुद्धियते तदा कुरुत । अन्यथा महादोष इति ख्यातं भवतु । निष्कम्पदायिनाः कन्यका दूषयन्ति हृदयं मनुष्याणामीदृशाद् दुरभिषङ्गादिति । मैनां अविनय मदयन्तिकया कथित-मिति ।

(ख) अयि प्रमादधाने ! असम्बद्धलोकप्रवादमोहिते ! अपेहि न तया सह अभिप्यामि ।

(१७) अत्र किल प्रसिद्धौ । ताराभैत्रकं प्रेम । तत्र माधवे । अतिभूमिमति-दूरम् । तत् खल्विति । माधवानुरक्ता मालती इति जन जनुजल्प इत्यादयः । विजृम्भते प्रकाशते । अथवी मालती माधवपरा इति असम्पदे अभिनिवेशो दोषः । निरवशेषमिति क्रियाविशेषणम् । दोष इत्यस्या दौर्भाग्यं कामी वा निष्प्रहा-कुलतया आहिति भावः । निष्कम्पेति । सततपरपुरुषालोकनेन लज्जाहीन-तया दायकलमत एवेदं कुलटा न भेति परेषां सन्देह इति भावः ।

(१८) अत्र अपेहि दूरं गच्छ ।

मणीयदंसणं ण विभाविदं सरीरं। किं च तद्दिवसे कुसुमा-अरुज्जाणपेरन्तरच्छामुहसमागमे सविब्भमुल्लसिदकोदूहलुप्-फुल्लपसरन्तधवलुप्पलवणविलासमसिणसंचारचारुतारआवि-राअन्तविब्भमा अणङ्गचावआरिअसव्वावारोवदंसणविण्णाविअ-विअड्ढमुहमहुरा तुए वि ण णिरूविदा इमाए दिट्ठिमज्झेदा। किं च। मम भादुणो दाणवुत्तन्तं सुणिअ तक्खणुच्छलिद-गम्भीराविअव्वदुव्वसरसमिलाअन्तदंसणोहाणं उव्वत्तमाणमूलं विअ ण लक्खिदं हिअअं। किं च। एदं पि अवरं सुमरिदं मए (भ)। (१८)

(भ) मयि। मयीव मयीव। अथवा न सूत्रमकूटमचिन्तितमिदम्। किञ्च। अयं मय्येव माधवैकमयजीवितो मालती जातीनः। किम वा कठोरकैतकगर्भविभ्रमायमाणदीर्घाक्षिनिर्वाहितसुन्दरत्वविशेषं माधवस्य दर्शननिमित्त वकुलावलीविरचितकण्ठावलम्बनाप्रमुख्यादिजीवनं मालत्या माधवस्य च प्रमात चन्द्रमण्डलाङ्कुरपरिणामरमणीयदर्शनं न विभावितं शरीरम्। किञ्च। तद्दिवसे कुसुमाकरोद्यानपर्यन्तरथ्यामुखसमागमे सविभ्रमोल्लसितकौतूहलोत्फुल्ल प्रसरद्धवलोत्पलवनविलासमसृणसञ्चारचारुतारकाविराजमानविभ्रमा अनङ्ग-चापव्यापारोपदर्शितनिर्भरवैदग्ध्यमुग्धमधुरा त्वयापि न निरूपिता अनयोः दृष्टिभङ्गी दाः। किं च। मम भ्रातुर्दानवृत्तान्तं श्रुत्वा तत्क्षणोच्छलितगम्भीरा-वेगव्यतिकरव्यायमानदैन्यदीर्घोदर्शनायमानमूलमिव न लक्षितं हृदयम्। किं च। एतदपरं स्मृतं मया।

---

(१८) अत्र न कृतमिति सदसत्कूटपादि भेदप्रसाद एतत्। न खलु न जानीमः। अपि तु जानीम एव। तथा च जनयतूयं किं करोषीत्यर्थः। कठोरः परिणतो जातपाकविशेषो यः। तथा। अतकठोरा वाला कैतकीत्यर्थः। तादृशी चारितपाकुरीव भवति। न विभावितं न ज्ञातम्। अपि तु सर्वैव ज्ञातमित्यर्थः। तत् किमयतूयं करोषीति भावः। विभ्रमो विलासः। स च क्रिया यथा। यानस्थानासनादीनां मैत्रयकादिकर्मणाम्। कामवती विधिधी

लव। किं दाणिं अवरं (ल)। (२०)

मद। जं मम तस्स जीविदप्पदाइणो महाणुभावस्स वेअणापडिलद्धपिअणिव्वेदिआए मालदीए भअवदीविदिण्ण-वअणोवण्णासबोधिदेण हिअअं जीविदं च माहवेण पारितोसि-अत्तणेण सअंगाहसाहसे णिउत्तं। अह च लवङ्गिए तहिं तुए जेव्व भणिदं पडिच्छिदो क्खु णो पिअसहीए अअं पसादो त्ति (व)। (२१)

लव। कदमो उण महाभाओ त्ति विसुमरिदं मए (श)।

मद। सहि सुमर सुमर जेण तस्सिं दिअसे विअडदुद्दमा उद्दामदंसकालगोअरं गदा असरणा तक्कालसंणिहिदेण जीवि-

(ल) किमिदानीमपरम्।

(व) यत् खलु मम तस्य जीवितप्रदायिनो महानुभावस्य वेदनाप्रतिलब्ध-प्रियनिर्वेदिकाया मालत्या भगवतीवितीर्णवचनोपन्यासबोधितेन हृदयं जीवितं च माधवेन पारितोषिकत्वेन स्वयंग्राहसाहसे नियुक्तम्। अथ च लवङ्गिके तत्र त्वयैव भणितं प्रतीष्टः खलु नः प्रियसख्या अयं प्रसाद इति।

(श) कतमः पुनर्महाभाग इति विस्मृतं मया।

यः स विलास इति सूतः। पुरुषे यथा। मन्दसञ्चारिणी दृष्टिर्गतिश्च वृष-भाविता। स्मितपूर्वकमालापो विलासः कथ्यते यथा। किं न त्वया निरूपिता शैलापकृष्ट इवार्णवः। धावितोऽभिमुखम्। सञ्चारितं सुतनम्। उद्वर्त्तनाम-मुत्पतत्। धावितोऽभिमुखाभिमुखः। मदाह। धावितश्च भवेत् पुंसामिष्टा-नावाप्तिकथनात्।

(२०) किमिदानीमपरम्। त्वया श्रुतमिति शेषः।

(२१) अत्र चेतनाप्राप्तिक्रमेण चिह्नम्। पारितोषिकं मद्यनाप्राप्तिचैतन्यादि-ष्टौके दर्शितम्। नियुक्तं दत्तम्। तद्विषयानुराग विना नोपपद्यत इति भावः। अर्थान्तरोपन्यासेन मदनतापप्रकाशनमाह। त्वं सखि इति चाक्षिकि पूर्वक र-चार्थः। विस्मृतमिति। मयापि तत्कथनाभावं कृत इति भावः।

दप्पदारुणा पीवरभुअत्थम्भेण णिक्कारणबन्धवेण सअलभुवणेक्क-सारणिअदेहोवहारमाहवं कदुअ परिरक्खिदह्मि। तेण अ दिढदाढाविदारिअविअडमंसलग्गीवापरिवाहिअक्खदजेण जर-ठज्जरिदजरापीडकारिणा कअवेक्कमणेण मम किदे विस-हिदा पतिदुट्ठसद्दूलणहणिहाअजप्पहारा मारिदो अ सो दुट्ठसावदमहारक्खसो त्ति (क)। (२२)

लव। हं मअरन्दो (ख)

मद। [सानन्दम्।] पिअसहि! किं किं भणासि (ग)

लव। णं भणामि मअरन्दो त्ति (घ)।

सम्भ्रमं सर्वा समन्ततः पश्यन्ती संभ्रममाश्रिता।

(क) सखि! अद्य अद्य तेन लक्षितम् दिवसे विकटदुष्टश्वापदापदर्शनकातरा गता यत्नात्मा लब्धपुनर्जीवितेन जीवितप्रदायिना पीवरभुजस्तम्भेन निष्कारण-बान्धवेन सकलभुवनैकसारनिजदेहोपहारमाहवं कृत्वा परिरक्षितास्मि। तेन च दृढदंष्ट्राविदारितविकटमांसलग्रीवापरिवाहिक्षतजेन जरठजर्जरितजरापीड-कारिणा कचैकमनसा मम कृते विशोढा पतिदुष्टशार्दूलनखनिघातजप्रहारा मारितश्च स दुष्टश्वापदमहाराक्षस इति।

(ख) अहं मकरन्दः।

(ग) प्रियसखि! किं किं भणसि।

(घ) ननु भणामि मकरन्द इति।

(२२) अत्र कृत इति मकरन्दमिति भावः। श्वापद इति व्याघ्रव्यालादिः क्रूर इत्यर्थः। विकटं विशालम्। मांसलं स्थूलम्। क्षतजमसृक्‌रुधिरम्। जरठं कठिनं जर्जरितं विध्वंसितं बद्धोऽङ्कुशमुकुटं तदिव चरति। कचैकमनाः इति छिन्नि:। दूरमिव समीकरणम्। रक्षाकर्तृकतया साम्यम्। नखनिघाता नखाघातम्।

वयं तथा नाम यदात्थ किं वदा-
म्ययं त्वकस्माद्विकलः कथान्तरे।
कदम्बगोलाकृतिमाश्रितः कथं
विशुद्धमुग्धः कुलकन्यकाजनः? ॥ (२१)

मद [सलज्जम्।] सहि कीस मं उवहससि। णं भणामि णिव्वाअअन्ति मं तारिसस्स अप्पणिरवेक्खव्ववसाइणो किदन्त-कवलिअन्तजीविद-बलामोडिअपच्चाणअण गुरुकोपआरिणो जणस्स सहुधासु णामग्गहणसुमरणाइं। तधा अ सो तुए वि गाढप्पहारवेअणाबद्ध-विब्भारिदसरीरसङ्कलिदसेअसलिलुप्पीलो मोहमउलाअन्तणेत्तकन्दोट्टजुअलो भूमिविलम्बितामिलदा-

(स) सखि! किं मामुपहससि। ननु भणामि निर्वापयन्ति मां तादृशस्य आत्मनिरपेक्षव्यवसायिनः कृतान्तकवल्यमानजीवितबलात्कारप्रत्यानयनगुरूपकारिणो जनस्य सहजासु नामग्रहणस्मरणानि। तथा च स त्वयापि गाढप्रहार-

(२१) वयमिति। यत् त्वं आत्थ ब्रवीषि वयं तथा नाम माधवे अनुरक्ता इति सत्यम् तु किन्तु अहमपि तथापि विश्रब्धं गोपनीयं किं वदामि? अवदामि?। विशुद्धमुग्धः विशुद्धः निष्कपटः मुग्धः प्रेमानभिज्ञश्च अयं कुलकन्यकाजनः अकस्मात् कौतुकः त्वमिति भावः कथान्तरे कथामध्ये अकस्मात् अयं विकलः विह्वलः सन् कदम्बस्येव गोलाकृतिं आश्रितः रोमाञ्चेन पुलकितोऽभूत्। सत्यम् अहमपि मालतीव माधवप्रेमनिमग्ना किन्तु ममापि मकरन्दनामश्रवणमात्रं न सम्भाव्यम् अतः तथापि मकरन्दानुरक्तिमनुमीयते इति भावः।

(२२) अत्र उपहससीति आह मकरन्दानुरक्ततया इदा किं नु तदी-यस्मरणमनभिमतमिति न शक्यमपनेतुमिति भावः। ममेति। एवं अत्यर्थ-व्यापारविचित्रता निर्वापयन्ति शैत्यादिकं मकरन्दोऽस्यैव ममा चेति। विस्मारितमरीचिरिति मूर्च्छावचनम्। गाढभिति निःश्वसः। उत्पीडः पूरः।

विद्धअधीरधारिदसरीरभारो पच्चक्खीकिदो अज्ज मअअन्ति-आणिमित्तमेत्तविच्छड्डिअमहामअणूसवोववीओ महाभाओ त्ति (ज)। (२४)

मदयन्तिका। अंदादीन् विकारान् नाटयति।

बुद्ध। अवसिदं पिअसहीए सरीरेण (झ)। (२५)

मद। [सलज्जम्।] पिअसहि अवेहि। उवभिण्णम्हि महुआमिणीए बीसम्भेण (ञ)।

लव। सहि मअअन्तिए! अहं वि आचिदव्वं जाणामि। ता पसीद विरम अवट्टंभादो। एहि बीसम्भ-गब्भकधाबन्धसरिसं सुहं चिट्ठम्ह (ट)। (२६)

(ज) वैदग्ध्यधैर्यधारितशरीरसंतापितसंदर्शनशोभितो मोघमुक्तायमानमेघच्छन्दोर-युगलो भूमिविलयाविलसितविदग्धधैर्यधारितशरीरभारः प्रत्यक्षीकृत एव मदय-न्तिकानिमित्तमात्रविच्छर्दितमहामहार्घ्यसौवर्णौ महाभाग इति।

(झ) अवसितं प्रियसख्याः शरीरेण।

(ञ) प्रियसखि! अपेहि। उद्भिन्नास्मि मधुयामिन्या विश्रम्भेण।

(ट) सखि मदयन्तिके! वयमपि ज्ञातव्यं जानीमः। तत्प्रसीद विरम अवष्टम्भात्। एहि विश्रम्भगर्भकथाबन्धसदृशं सुखं तिष्ठामः।

कन्दोरी नीलोत्पलम्। मोघेति मोघेन वैफल्येन न तु मदन्तकृत्यादिति भावः। यदाह। अनन्याधिगतमपूर्वैरङ्गरचनो भवति मोघ इति। तथाप्यमुं सर्वं कथनं मुधा न पतितोऽत्र चाह मुधेति। विदग्धः संभ्रमः। विच्छर्दितः परित्यक्तः। महामहार्घ्यंमतिदुर्लभम्। सौवर्णौ सर्वसुलभम्। विकारान् कम्पादिना अंदादिकम्। अंदादीनित्यनेन विकर्णितकालादिकमरणम्। यदाह। यदन्याधिकृतकार्यैः व्याप्ताः पादैर्भंगोत्सुकः। सञ्चारादिभिः स्थितः सौम्या तदाहुः विकर्णिकतम्।

(२५) यत्र सीदादिकता वत शरीरेण अकस्मात्स्वरमोहोऽभिलषित इत्यर्थः।

(२६) यत्र सखयादिना: कथा:। नाहं कामसंधादिनीतिका किं तु

बुद्ध। कोहणं लवङ्गिआ भणादि (ख)। २७

मद। बिभेम्हि सम्पदं पिअसहीओ! (ग)।

लव। जइ एव्वं ता कधेहि कधं णु दे कालो गच्छदि त्ति (घ)। (२८)

मद। णिसामेहि पिअसहि! मम बुद्धरक्खिदापक्खवादपच्चएण पढमं ज्जेव तस्सिं जणे अदिभूमिं गदो अणुराओ। अवि अ। तस्सिं जणे भविदुव्वारम्भकोदूहलुक्कण्ठा-मणोरहं हिअअं आसी। तदो विह्निणिओअणिव्वुत्तदंसणा अविअ दुव्वारदारुणाणङ्गदुक्खमन्दाविदकण्ठकिच्चत्तिअडलम्ब-जीविदा सम्भाविदम्हि। विजिम्भिदापुव्वसब्बङ्गप्पज्जलिअ-

(ख) कोपनं लवङ्गिका भणति।

(ग) बिभेमि साम्प्रतं प्रियसख्यौ!।

(घ) यद्येवं तत् कथय कथं नु ते कालो गच्छतीति।

(ङ) निशामय प्रियसखि! मम बुद्धरक्षितापक्षपातप्रत्ययेन प्रथममेव तस्मिन् जनेऽतिभूमिं गतोऽनुरागः। अपि च तस्मिन् जने भवितव्यारम्भकौतूहलोत्क-

त्वरितमायकथयेति भावः। अभिभूमीति पाठेऽभिप्रायतात्पर्यम्। अत्र जानीम एवेति कामन्दक्याऽभिहितं तव मकरन्दस्य च चेष्टितं ज्ञातमेव। तत् कथमपह्नव इति भावः। अपवर्गात् कथात्। मकरन्दमिति मकरन्दे चेष्टानुबन्धमपि कथ-येत्याशयः। कथयन्ति क्रियाविशेषणम्।

(२७) अत्र कोपनं कथयितुमशक्तत्वम्।

(२८) अत्र मकरन्दवियोगेन कथं वर्तसे इति भावः।

(२९) अत्र निशामय शृणु। एकवचनमिदं लवङ्गिकापेक्षया। बुद्धरक्षि-तायाः विहितपक्षपातत्वात्। कथाकथनं तु रागद्वये यथार्थ। आशा पुर-न्दरसुन्दरी वा कापीयं चित्रं रतिसहचरा च। मकरन्दपाला: मकरन्दपर्यायाः

मयणाणुदववुद्दामदूसहावासदुम्मणा अण्णपरिपचा पच्चासाबि-
मोक्खमेत्तसुलहमिचुणिव्वाणपडिऊलवुवरक्खिदावअणववहिदा-
वेपव्वइयरविसंठुला इमं ओपलोअपरिवत्तं अणुभवामि (क)।
(२८)।

मङ्गलप्पसिविणअअन्तरेसु अ मणोरहुम्मादमोहिदा पेक्खामि तं जणं। सो वि पिअसहि मुहुत्तणिव्वुदविअप्पविसंठुलव्वे-अविअस्थरत्तलच्छिदंणिसपुण्डरीअतणुअप्पीलइअवरपडिरूढमेरअ-मदव्वुसिअ विअ चिरं णिज्झाअदि म (ख)। (३०)

कामनोरथं हृदयमासीत्। ततो विधिनियोगात् सहसैव भूत्वा दुर्वार दारुणा-
नङ्गदुःखमन्यापिनकर्णकल्पविघटमानजीविता सख्याविता। निर्यापितपूर्व-
मदोत्पन्नामानमदनाद्दामदुःसहायासदुर्मनायमानापरिजना प्रत्याशाविमो-
क्षमात्रसुलभसंनिवाप प्रतिकूलगुरुविचारवचनवहितावैसव्यतिकरविसंष्ठुला इम
जीवलोकपरिवर्तमनुभवामि।

(ख) मङ्गलप्रस्वप्नान्तरेषु च मनोरथोन्मादमोहिता प्रेक्षे तं जनम्। सोऽपि
प्रियसखि मुहूर्तनिर्वृतविकल्पविसंष्ठुलोऽपि द्वारस्थायैमानाम्भसनवपुण्डरीकतनु-
कपीडज्वरप्रतिरूढमैरेयमदघूर्णितमिव चिरं निध्यायति माम्।

घूर्णितो हर्षमुपैति राजा। पचपात इति बहुरविसताषपाती मुख्याभस्य
त्वा न भवतीति विश्वास इति भावः। मनोदूतमालिकोभवत्। कौतुक-
मुत्कण्ठा च मनोरथोत्थिति विग्रहः। ततो बहुव्रीहिः। यद्वा। कालान्तरो-
भवन् कौतुकमुत्कण्ठा च यत्र मनोरथे तादृशो मनोरथो यत्र तथा। सर्वाङ्ग-
दाहो व्याख्यातम्। यद्वा। मनःसंमोहकबोधदाहव्यादिभिरूपा।
स्थिरो वेदनाभिः व्याप्तैरतिमत्ता यथा। मनसैव निर्वाणं मोचः। सर्वदुःखा-
पहारकत्वात्। मदनादिदहनव्यापत्यादिति बुद्धेरविचारवचनम्। विसंष्ठुला
व्यवस्थिता। जीवलोकस्य परिवर्तोऽन्यथाभावं घूर्णितः। यद्वा। घूर्णि-
तर पुनर्जीवलोकविशेषोऽस्य परिवर्तनम्।

(३०) मङ्गलानि आवनायकस्वप्नानमर्भे स्वप्नानमर्भे पेचर्यः। निर्वृतः

किं च। कसणिदारविन्दकेसरकसाअकण्ठकलहंसघोसघग्घरक्खलिदगम्भीरतारघोरणाडम्बरिदकण्णविवरं पिए मदअन्तिए! एहि त्ति व्याहरदि। अध च। पप्फुरन्तपओहरुच्छलदुत्तरीअपवल्लावलम्बणपरिभमेण ससंभमुत्तरंगिदमधमाअन्तहिअअं मं समुल्लासेदि (क)। (३१)

सहसा विसज्जिअसुअप्पमारिद्दं तक्खणकठोरकमलदण्डाअमाणबाहुबन्धणावट्टारिअपओहरग्गम विहडन्तविब्भडमेह-

(क) किं च। कषायितारविन्दकेसरकषायकण्ठकलहंसघोषघर्घरस्खलितगम्भीरतारघोरनादाडम्बरितकर्णविवरं प्रिये मदयन्तिके! एहि इति व्याहरति। अथ च। प्रस्फुरत्पयोधरोच्छलदुत्तरीयाञ्चलावलम्बनपरिभ्रमेण ससम्भ्रमोत्तरङ्गितमधमाय-मानहृदयां मां समुल्लासयति।

(ञ) सहसा विसर्जितशुकप्रसूना तत्क्षणकठोरकमलदण्डायमानबाहु-

उपचितः। प्रतिरुद्धमेव प्रसन्नमदाम्। मेरिवमासवः सौधान्तमरः। व्याहरते-ति क्रियाविशेषणम्। निध्यायति चिन्तयति।

(३१) कषायः सुरभितः। कलहंसो राजहंसः। घोषः शब्दः। घर्घरं मन्द्रम्। स्खलितं च्युतम्। एतदुभयं साध्वसवशात्। कर्णसम्पातस्वर-भेदाः। यदाह। स्वरभेदो भयक्रोधमदहर्षादिभिर्भवेत्। भरितकर्णविवर-मिति क्रियाविशेषणम्। कर्णयुगलयस्पर्शेन कौतुकोत्पादनम्। यदाह। यदाह यद्वेनापि एवं वक्तुं च मुहुर्मुहुः। कार्यं प्रसादनं नाथ्या अपराधं समीक्षता। परिवेषेण प्रतीक्षाक्षणुता। अथवा पुनरनुभवात्। अत्र किं स्यादित्युत्तरवक्तु-कम्पयत्। चाटुकारत्वमनयाक्षामानसुखमिव चित्तं प्रत्यासाम्। यदा। उत्तराङ्ग-वदनकम्पनम्। चमत्कारानामं प्रकम्पम्। कम्पितम् कम्पसौगरोत्तरवाक्यः। समुल्लासयति चकितां करोति।

(३२) सहसा मीत्रं विसर्जितशुका त्वत्रवक्ताः च या प्रसूता अकम्पीवता

त्तावलम्बमंदाणिअल्लपोअवकप्पडिमिलविप्पदोवगमणं पडि-
कूलवादिणिं पिअं पव्वाअवपव्वणिब्भिदमुहुत्तकोओवराघट्ट-
ककपरुमोकिदहिअअं णिमिहपुक्कलपच्छत्थलोअणविभावि-
दामिमचित्तसारं उवहसदि (ज)। (१२)

टिउणबाहुदण्डाबेढणणिमन्तिदं पिअसहि पकटसद्दल-
कठोरकरकम्बोरूफ विप्रडपत्ता बलीपमाहणुनाणब्बकुत्थलणि-
ठ्ठ वाणिवंसणिमद्द मं वाट्ठअ माअपविहृप्पमत्थपाविवकवरी-
णिव्विदकर परिम्महावब्भिद्दणमिदणिद्धल मुहावण्ण मच्छन्द-
विभामन्तिअद्दब्भणक्कमन्ता बामगच्छमुणोवावरणिवृदपफुरन्त-

[illegible]
[illegible]
[illegible]
छन्ते ।

(झ) हिगुणबाहुदण्डावेष्टन...... प्रियसखि । प्रकटशब्दमकठोरकर-
कम्बोरुफ...... [illegible] ...... सा कृत्वा

च कर्मधारयः । पुलकितत्वेन च दृश्यमानता । अपवादिनौ प्रतिकूल: ।
छद्मा विलासः । चालितनाविकटेन कुलापप्रदेशे कुचाश्लेकनादिके नायकस्य
आग्रहे । नायिका च तदा संवरणाय न प्रभवतीति भावः । तदेव पश्यति
किमिति मन्दत चाह । विघटमानेति । विघटमानाच्छिद्रनश्चीमश्रम्बपात ।
मन्दाल बन्धनम् । तत् प्रापितान्वावितन्वय: । प्रतीप प्रतीप प्रातकूलम् ।
नमनामात्र पुन:कालाबद्धतया च ...... प्रतिकूलीति । अपवाद:
सम्भ्रमः । निविड्पुलकके पुन:पुनर्निर्वन्धश्च पर्याप्तं निवर्तयतीति क्षिप्ताहि-
पर्वत्वात् । यदा । दम्पत्योः विभाजनम् । विलक्षण: सर्वाभिलाषिता । अपवाद:
परिहास: । सु च इति सर्वाभिलाषाकाचि पर्यं तै निवेश दृश्यतं इत्यर्थः ।
छिन्नपुलककीत पाठे छिन्नपुलकम् पुन:पुनः छिन्नं पदलं चिन्नं कौतुक-
नियन्त: ।

(१०) चाविदमवादि: । तेन मालादिविकल्पश्रुतम् : करवत्त्वा नख: ।

पुञ्जिदाहरमसुम्मममणुह्ररफंसणिब्भवट्ठसिदमरोर-मोहं ...
सिदमज्झमाणन्दविसमसम्भमवलग्गमोहमन्थरभमन्तलोचणं किं
पि दुव्विणीदमाहमाणुकम्पणिवमाणो मं अणब्भत्थणीअं
अब्भत्थेदि (झ)। (२३)

पिअसहि ! ममकलं च सव्वं अणुभविअ झत्ति (२४)

सावेगविधुतमध्यकाण्डकुञ्चितकरपरिग्रहपुञ्जितोत्त्रासितनिश्चलमुखावयव-
स्पन्दविकासविकस्वरवदनकमला वामनखाङ्कुशोपरिनिहितपक्ष्मरन्ध्रविलासरस-
मुकुलमनोहरसाचिनिर्भरोद्भिन्नरोमाञ्चा समुच्छ्वसितसाध्वसानन्दविषमसंवलन-
नर्मोत्तमतरमनोज्ञा किमपि दुर्विनीतसाहसानुकम्प्यमानमाधी मामनभ्यर्थनीयम्
अभ्यर्थयति ।

धीरस्य आक्रमणम् । प्रौढस्याप्रगल्भस्य कठोरं यत् करग्रहमिति भावः ।
निठुरं निर्दयम् । निर्बन्धोऽपवादम् । निःसहा स्ववशाभावमात्रम् । अथ कर-
ग्रहाक्रमणमेव पश्यावलीति कथनम् । चुम्बनमाह । सावेगेति । चीर्णमिव
पुञ्जितं आकुलितमवयवः । मुखावयवा कपाटादयः । विकासितं चुम्बनादि-
निपुणम् । वदनस्य वैवर्ण्यः चुम्बनचातुर्यात् । इह कम्पाकारिविधं चुम्बनम् ।
चलितस्फुरितघटितकभेदात् । तत्र चलितकमाह । प्रस्फुरितेति । घटि
तकमाह । पुञ्जितं पीडितम् । ईषत्परित्यक्तं मीलितमेषा जिह्वयैव घटयति
कर्णे मिथ्या तत्पाश्चादयतीति घटितकम् । कुरितकं तु प्रागेवोक्तम् । समुद्भव
उद्रेकः । एवं च सर्वाङ्गीणतापत्कथयन्ति प्रमोदमाह मनोहरेति उद्धर्षितमुद्गत-
रोमाञ्चम् । नासिकाया वामार्धे नखाङ्कुशोपचारस्थानावनालामकपोलिमुक्तम् ।
वर्धमानां सुरतावस्थामाह । समुच्छ्वसितेति । समुच्छ्वसिताभ्यां साध्वसानन्दाभ्यां
विषमी यः संभ्रमः संवेगस्तेन मोहेन किं कर्तव्यतामूढतया मन्थरत्वमितस्ततश्च
व्यावृत्तिः । साध्वसेन प्रहर्षितानन्देन च निवर्तितव्यापारः । अनभ्यर्थनीयं
सुरतादिकम् ।

(२७) ततो ब्राटतीति आगतावस्थाकथनम् ।

पडिबुद्धा सुण्णारण्णसंठिदं पुणो वि मन्दभाइणी विभा-
वेमि जीअलोअं त्ति (अ)।

लव। [विहस्य।] सहि मदअन्तिए ! फुडं पावअस्स वि।
अध तस्सिं अवसरे णिव्वोढविब्भमुम्मीलन्तविसमन्तबुद्धरोस-
टाणोवमणिरूविदं परिअणादो गोवणिज्जं दे णिअम्बस्स मूलं
मअणिज्जपच्छदवडावारिदं भोदि किं ण वेत्ति (ट)। (९५)

मद। अइ असंबद्धपरिहासमीले ! अवेहि (ठ)।

बुद्ध। सहि मदअन्तिए ! मालदीपिअसही क्खु ईदि-
साइं ज्जेव्व मन्तिदुं जाणादि (ड)।

मद। सहि ! मा क्खु एव्वं मालदिं उवहस (ढ)।

बुद्ध। सहि मदअन्तिए ! भणिस्सं दाणिं दे किं वि
जइ ण वीसामभङ्गं करेसि (ण)। (९६)

(अ) प्रियसखि ! समयं च सर्वमनुभूय झटिति प्रतिबुद्धा शून्यारण्यसंस्थितं
पुनरपि मन्दभाग्या विभावयामि जीवलोकमिति ।

(ट) सखि मदयन्तिके ! स्फुटमाख्याहि । अथ तस्मिन्नवसरे च्युतविभ-
मोन्मिषद्दाशुविकसदन्तर्बहिरुत्ताणीपनिरूपितं परिजनाद्गोपनीयं ते नितम्बस्य
मूलं मदनीयप्रच्छदपटापवारितं भवति किं न वेति ।

(ठ) अयि असंबद्धपरिहासशीले ! अपेहि ।

(ड) सखि मदयन्तिके ! मालतीप्रियसखी खल्वीदृशान्येव मन्त्रयितुं
जानाति ।

(ढ) सखि ! मा खल्वेवं मालतीमुपहस ।

(ण) सखि मदयन्तिके ! भणिष्यामि इदानीं ते किमपि यदि न विश्रामभङ्गं
करोषि ।

---

(९५) ...मिति भावः । पुष्पवतीबुद्ध्या परिजनदृष्टि-
निवारणाय गोपनम् ।

(९६) [illegible]

मद। सहि! किं पुणो वि पणअभङ्गेण किदावराहो अअं जणो जेण एव्वं मन्तेसि। पिअसहि! तुमं लवङ्गिआए सह सम्पदं मे हिअअं (त)। (३७)

बुद्ध। जइ दे कधं वि मअरन्दो पुणो वि दंसणपहं ओदरदि तदो किं तुए कादव्वं (थ)। (३८)

मद। एक्केक्कावअवणीसङ्गलग्गिअव्वे चिरं लोअणे णिव्वाविस्सं (द)। (३९)

बुद्ध। अध सो वि मम्महबलक्कारिदो कन्दप्पजणणिं तुमं रुक्मिणिं विअ पुरिसोत्तमो सअंगाहसहधम्मआरिणिं करेदि तदो का पडिवत्ती? (ध)। (४०)

(त) सखि किं पुनरपि प्रणयभङ्गेन कृतापराधोऽयं जनो येनैवं मन्त्रयसि। प्रियसखि! त्वं लवङ्गिकया सह साम्प्रतं मे हृदयम्।

(थ) यदि ते कथमपि मकरन्दः पुनरपि दर्शनपथमवतरति ततः किं त्वया कर्त्तव्यम्।

(द) एकैकावयवनिःसङ्गलग्निते चिरं लोचने निर्वापयिष्यामि।

(ध) अथ सोऽपि मन्मथबलात्कारितः कन्दर्पजननीं त्वां रुक्मिणीमिव पुरुषोत्तमः स्वयंग्राहसहधर्मचारिणीं करोति ततः का प्रतिपत्तिः?।

---

(३७) अत्र कृतापराध इत्यत्र निरवकाशमतिः।

(३८) अत्रात्मसमर्पणमेव त्वया कार्यमिति भावः।

(३९) अत्र तद्दर्शनात् तत्रैकलीनतया भविष्यामीति भावः। निःसङ्गः सर्वाङ्गव्यापी।

(४०) अत्रावधव्यो मदने। बलात्कारितो बलात्कारेण प्रवर्त्तितः। रुक्मिणी काममाता प्रद्युम्नमातृत्वात्। पक्षे कामावस्थाकारिणीम्। पुरुषो-

मद। [निःश्वस्य।] कीस मं एत्तिअं आआसेसि (न) (४१)

बुद्ध। सहि! कहेहि (प)।

लव। कधिदं ज्जेव्व हिअआवेअसूअएहिं दीहणीसासेहिं (फ)।

मद। सहि! का अहं इमस्स तेण ज्जेव्व पढमं पणीकदुअ दुट्ठसद्दूलकवलादो कड्ढिअस्स तस्स ज्जेव्व केरअस्स अत्तणो सरीरस्स (ब)। (४२)

लव। सरिसं महाणुभावदाए (भ)। (४३)

बुद्ध। सुमरेहि एदं वअणं (म)। (४४)

(न) किं मामेतावदायासयसि।

(प) सखि! कथय।

(फ) कथितमेव हृदयावेगसूचकैर्दीर्घनिःश्वासैः।

(ब) सखि! काहमस्य तेनैवाग्रतः पणीकृत्य दुष्टशार्दूलकवलादाकृष्टस्य तस्यैव कृत्यकरस्यात्मनः शरीरस्य।

(भ) सदृशं महानुभावतायाः।

(म) स्मरैतद्वचनम्।

मम: श्रमः। यत्र च पुरुषेषु उत्तमो मकरन्दः। सम्बन्धेन मान्द्येन। सहधर्मचारिणी भार्या। सहनिवर्तिनी।

(४१) इह मम यथार्थेन किं करोषि निःश्वास इति भावः।

(४२) अहं का अस्य मकरन्दशरीरस्य किं तु न कापि। मकरन्दस्यैव मच्छरीरमिति भावः। केरकस्य: कृत्यकरणापी। पणीकृत्य मूल्यतया वा व्यवस्थाप्यते च कृत्यकरः।

(४३) अत्र महानुभावता कृतज्ञता।

(४४) वाक्यमिदमेवोपवीतं स्थिरीकुरुष्व। सुमरेहि इदं वचनम्।

मद। कधं दुदीअपहरणाडिआविच्छेदपडहो ताडी-अदि (४५)। ता जाव णन्दणं णिव्वट्टिअ से पादपडणं अब्भत्थिअ मालदीए उवरि अणुऊलइस्सं (य)।

इति उत्थाय गन्तुमिच्छति।

मकरन्दो मुखमुद्घाट्य वसनेन गृह्णाति। (४६)

मद। सहि मालदि! विप्पलद्धासि। [विलोक्य सकम्पं ससाध्वसञ्च।] अम्मो (४७) अअं क्खु किं पि एदं वट्टदि (र)।

मक। रम्भोरु! संहर भयं क्षमते विसोढु-
मुत्कम्पितं स्तनभरस्य न मध्यभागः।
इत्थं त्वयैव कथितप्रणयप्रमादः
सङ्कल्पनिर्वृतिषु संस्तुत एष दासः॥ ४८॥

कुवलयिता मदयन्तिकामुखमुन्नमय्य संस्कृतमाश्रित्य।

(य) कथं द्वितीयप्रहरनाडिकाविच्छेदपटहस्ताड्यते। तद्यावन्नन्दनं निर्वर्त्य तस्य पादपतनमभ्यर्थ्य मालत्या उपरि अनुकूलयिष्यामि।

(र) सखि मालति! विप्रलब्धासि। अम्मो अयमेव किमप्येतद्वर्तते।

(४५) अत्र नाडी काऽपि घटिका इत्यमरः। षट्क्षणावच्छिन्नः कालो नाडी। द्वितीया नाडी द्वादशक्षणात्मकः कालः। मदयन्तिकामकरन्दसंघ-र्षनिवर्तकस्य समाप्तिपटहोऽयमित्यर्थः। यद्वा। द्वितीयनाडी द्वितीयभगिनी मालती तस्या अस्य विच्छेदो वियोगो नन्दनसम्बन्धविघटनमित्यर्थः।

(४६) गृह्णाति मदयन्तिकामित्यर्थः।

(४७) अम्मो इति आश्चर्यदर्शितस्याभिप्रायानुलापे।

(४८) रम्भोर्विति! हे रम्भोरु! सुनितम्बे! भयं संहर त्यज, मध्यभागः कायस्य मध्यभाग इत्यर्थः। स्तनभरस्य उत्कम्पनं विसोढुं न क्षमते। कम्पेन पतनमनुमीयते इत्यर्थः। तेनानुमानालङ्कारः। इत्थमनेन प्रकारेण त्वयैव

प्रेयान्मनोरथसहस्रवृतः स एष
सुप्तप्रमत्तजनमेतदमात्यवेश्म।
प्रौढं तमः कुरु कृतज्ञतयैव भद्र-
मुत्क्षिप्तमूकमणिनूपुरमेहि यामः ॥४८॥

मद। सहि बुद्धरक्खिदे! कहिं उण अम्हेहिं गन्तव्वं (क) (५०)

बुद्ध। जहिं ज्जेव्व मालदी (ख)।

मद। किं णिव्वुत्तमङ्गला मालदी? (ग)। (५१)

(क) सखि बुद्धरक्षिते! क्व पुनरस्माभिर्गन्तव्यम्।

(ख) यत्रैव मालती।

(ग) किं निर्वृत्तमङ्गला मालती?

कथितः प्रथमस्य प्रवादः यत्र सोऽयमित्यर्थः। बहुत्वनिर्देशेषु बहुत्वितपूर्वेषु सम्प्रुतः परिचितो दासोऽस्मीति भावः।

(४८) प्रेयानित्यादि। प्रेयान् प्रियतमो मनोरथसहस्रैर्वृतः प्रार्थितो यत्नतः मदन्त्यादिषु अनुभूतः स एव सोऽयमित्यर्थ इति भावमुपलक्षयति। अतः कृतज्ञतया पूर्वोपकारस्य स्मरणेनैव भद्रमप्रौढं विनाशयितुं कुरु। तत्र हेतुमाह। एतदमात्यवेश्म केचित् सुप्ताः केचित्प्रमत्ता जना यत्र तादृशम्। याहि यामः। गच्छामि पाठेऽर्थं करोतीत्यर्थः। तत्र हेतुः। उत्क्षिप्तमूर्ध्वक्षिप्तमत एव मूकमरुद्धं मणिघटितं नूपुरं यथा तथेहि यामः। चिराकृष्टत्वादमात्येति भावः। अत्र सुप्तादिना प्रबोधाभावदर्शनं प्रौढान्धकारतया वञ्चनीयाभाव-दर्शनम्। नूपुरस्याशब्दतया पदविक्षेपाभाव इति गमनसम्भवं दर्शितम्।

(५०) यत्रैव मकरन्दसहितमाधव। यत्रैव मालती वर्तते इति शेषः। इतो मालतीमाधवयोः समागमः सूचितः।

(५१) अत्र निर्वृत्तेत्यनेन च मालत्या आत्मनिवेदनं यदि तदा ममापि तत् आदिभावः।

बुद्ध । अध इं । अस्थं च । तुमं भणासि का अहं इमस्स (ष) ।

इत्यादि पठति । मदयन्तिका अश्रूणि पातयति ।

बुद्ध । महाभाअ ! दिस्सं क्खु अत्ताणं पिअसहीए पडिवज्जस्स (स) । (५२)

मक । अर्घ्योर्जितं विजितमेव मया किमन्यत्
अर्घ्योत्सवः फलवतो मम यौवनस्य ।
यस्य प्रसादसुमुखेन समुद्धृतेव
देवेन बान्धवधुरा मकरध्वजेन ॥५३॥

तत् अनेन पक्षद्वारेण निर्गत्य साधयामः ।

[निभृतं परिक्रामन्ति ।]

मक । अहो ! निशीथनिःसञ्चाररमणीयता राजमार्गस्य (५४) ।

(ष) अथ किम् । अन्यच्च । त्वं भणसि काऽहमस्य ।

(स) महाभाग ! दत्तं खलु आत्मानं प्रियसख्या प्रतिपद्यस्व ।

---

(५१) अत्र च तथा प्रागेव मत्समक्षं त्वया मकरन्दाय आत्मा दत्तः । इदानीं कुतस्तेऽपास्यमित्याशयः । स्वगृहत्यागदुःखादश्रुपातेन सूचितात्मदानां मदयन्तिकामाह । अत्र तुभ्यमिति शेषः ।

(५२) अर्घ्येत्यादि । अर्घ्योर्जितं सातिशयं कृत्वा मया विजितम् । सर्वकार्यसम्पादनात् । फलवतः सफलस्य मम यौवनस्य अर्घ्योत्सवः । अतः एवान्यत् किम् । अपि तु न किमपि । साध्यमस्तीति शेषः । यस्य मम बान्धवधुरा मित्रकृत्यं प्रसादसुमुखेन प्रसन्नतया सुमुखेन कामदेवेन । समुद्धृता सम्पादिता । एवकारोऽप्यत्र एव । यदि माधवकल्याणमेवं सम्पन्नं मया सर्वाकारं जितं न स्यादिति भावः । कन्यावरयोः बान्धवा एव प्रभवन्ति । यदाह । कन्याया वरणे माता पितरौ बान्धवा अपि । पञ्चतायां साधकिका ।

(५४) अर्द्धरात्रनिशीथौ द्वावित्यमरः ।

तथा हि सम्प्रति।

प्रासादानामुपरि बलभीतुङ्गवातायनेषु
भ्रान्त्वाहृत्तः परिचितसुरागन्धसंस्कारगर्भः।
माल्यामोदी मुहुरुपचितस्फारकर्पूरवासो
वायुर्यूनामभिनववधूसन्निधानं व्यनक्ति ॥ ५५ ॥

इति निष्क्रान्ताः सर्वे।

नन्दनविप्रलम्भो नाम सप्तमोऽङ्कः।

---

(५५) प्रासादानामिति। प्रासादानां हर्म्याणां उपरि बलभीस्थानि यानि उच्चवातायनानि तेषु भ्रान्त्वा परिभ्रम्य आहृत्तः प्रत्याहृत्त इत्यर्थः। परिचितः सुरागन्धो यत्र तादृशो यः संस्कारः स गर्भे यस्य तथा माल्यामोदी मालापरिमलवाही मुहुर्नितराम् उपचितः वर्द्धमानः स्फारः विपुलः कर्पूरवासः यस्य स वायुः यूनाम् अभिनववधूसन्निधानम् अभिनवानां वधूनां सन्निधानं सामीप्यं व्यनक्ति सूचयति॥

अष्टमोऽङ्कः ।

—●●—

ततः प्रविशति अवलोकिता । (१)

अव । वन्दिदा मए णन्दणावासपडिणिउत्ता भअवदी, ता जाव मालदीमाहवसआसं गच्छामि । [परिक्रम्य ।] एदे दे णिव्वत्तिदगोम्हदिअहावसाणमज्जणा (२) दीहिआतडसिलातलं अलङ्करन्ति मालदीमाहवा ता जाव उवसप्पिस्सं (क) ।

इति निष्क्रान्ता प्रवेशकः ।

ततः प्रविशतः उपविष्टौ मालतीमाधवौ अवलोकिता च ।

माध । [स्वगतं सानन्दम् ।] वर्त्तते हि मन्मथप्रौढ़सुहृदो निशीथस्य यौवनश्रीः । तथाहि

(क) वन्दिता मया नन्दनावासप्रतिनिवृत्ता भगवती । तद्यावन्मालतीमाधवसकाशं गच्छामि । एतौ तौ निर्वर्त्तितग्रीष्मदिवसावसानमज्जनौ दीर्घिकातटशिलातलमलङ्कुरुतो मालतीमाधवौ । तद्यावदुपसर्प्स्यामि ।

---

(१) तदेवं मदयन्तिकामादाय मकरन्दे माधवान्तिकं चलिते मालतीमादाय निर्गतस्य माधवस्य कामन्दकीगृहस्थितस्य वार्त्ताप्रस्तावनाय अवलोकिताप्रवेशः । सूचनं च पूर्वाङ्के । नहिं ज्ञेया मालतीति वचनेन मालतीमाधवयोरेकत्र वासः सूचितः । तत्र च यद्यपि तयोरेव प्रवेशोऽर्हति तथापि कन्याप्रलोभने सख्यानुकूल्ये तत् प्रवेश इति पूर्वाङ्के कृतमेव ।

(२) अथ सरो वापी तु दीर्घिकेत्यमरः ।

दलयति परिशुष्यत्प्रौढताखीव पाण्डु-
स्तिमिरनिकरसुद्यन्नैन्दवः प्राक्प्रकाशः।
वियति पवनवेगादुन्मुखः केतकीनाम्
प्रचलित इव सान्द्रो मन्दमन्दं परागः॥ ३॥

तत्कथं वामशीलां मालतीमुपावर्त्तये, भवतु एवं तावत् [प्रकाशम्।] प्रिये मालति! प्रत्यग्रसायन्तनस्नानविशेषशीतलामत्रभवतीं निदाघतापशान्तये विज्ञापयामि तत्किमिति नित्यमन्यथैव मां सम्भावयसि?।

निश्च्योतन्ते सुतनु! कबरीविन्दवो यावदेते,
यावन्मध्यः स्तनयुगलयोर्नार्द्रभावं जहाति।
यावत्सान्द्रप्रतनुपुलकोद्भेदवत्यङ्गयष्टि-
स्तावत् गाढं वितर, सकृदप्यङ्कपालीं प्रसीद॥ ४॥

अयि निरनुरोधे!

---

(३) दलयतीति। परिशुष्यत्प्रौढतालीव पाण्डुसदृशवर्ण इवेत्युत्प्रेक्षा। उद्यन् उदयमानः ऐन्दवः प्राक्प्रकाशः प्रथमस्फुरणं तिमिरनिकरं दलयति विनाशयति। पुनस्तत्रोत्प्रेच्यते। केतकीनां पुष्पाणां परागः पवनवेगात् वियति आकाशे उन्मुखः सान्द्रश्च सन् मन्दमन्दं प्रचलित इव। नेदमिन्दुस्फुरणं किन्तु वातचलितकेतकीनिविडपरागएवेति भावः।

(४) निश्च्योतन्त इति। हे सुतनु! शुभाङ्गि! एते कबरीविन्दवः कबरी-सम्बद्धकुसुमरसलेशा इत्यर्थः। यावन्निश्च्योतन्ते भ्रंशन्ते। मध्यो मध्यदेशः स्तन-युगलयोरार्द्रभावं घर्मोदयेन शैत्यमित्यर्थः। यावन्न जहाति, तथा अङ्गयष्टिः सान्द्रैर्घनैः प्रतनुभिः सूक्ष्मैरवयवैरित्यर्थः। पुलकोद्भेदैर्लोमहर्षस्फुरणैर्युक्ता तद्वती-त्यर्थः यावत् सकृदेकवारमपीत्यर्थः गाढं यथा भवति तथेत्यर्थः। अङ्कपाली-मालिङ्गनम् इति यावत् वितर देहि प्रसीद प्रसन्ना भव।

जीवयन्निव समूढसाध्वसस्वेदबिन्दुरधिकण्ठमर्प्यताम्।
बाहुरैन्दवमयूखचुम्बितस्यन्दिचन्द्रमणिहारविभ्रमः ॥५॥

अथवा, दूरे तावदेतत्, कथमालापसंविभागस्य अपि अभाजनम् अयं जनो भवत्याः।

दग्धं चिराय मलयानिलचन्द्रपादै-
र्निर्वापितन्तु परिरभ्य वपुर्न नाम।
आमत्तकोकिलरुतव्यथिता तु हृद्या-
मद्य श्रुतिः पिबतु किन्नरकण्ठि! वाचम् ॥ ६ ॥

अव। [उपसृत्य।] अई अणिव्वहनसीले! जं दाणिं मुहुत्तं अदिट्ठमाहवा दुम्मणाअन्ती मम पुरदो भणासि चिराअदि अज्जउत्तो, अवि णाम केच्चिरेण पेक्खिस्सं जेण विच्छड्डिआसेससज्झसा विसुमरिदणिमेसविग्घमवलोअअन्ती, एव्वं भणिस्सं, द्विउणावेट्टनपरिरम्भेण सम्भावअसित्ति सम्पदं तस्सिं दे अअं परिणामो (ख)।

(ख) अयि अनिर्वहणशीले! यदिदानीं मुहूर्त्तमात्रान्तरितमाधवापि दुर्मनायमाना मम पुरतो भणसि, चिरयति आर्य्यपुत्रः अपि नाम कियच्चिरेण प्रेक्षिष्ये येन विच्छर्दिताशेषसाध्वसा विस्मृतनिमेषविघ्नमालोकयन्ती एवं भणिष्यामि द्विगुणावेष्टनपरिरम्भेण सम्भावयेः इति, साम्प्रतं तस्मिंस्तेऽयं परिणामः।

---

(५) जीवयन्निति। समूढ उद्गतः साध्वसजनितस्वेदबिन्दुर्यत्र स, तथा ऐन्दवैः चन्द्रसम्बन्धिभिर्मयूखैः किरणैः चुम्बितस्य स्पृष्टस्य अतएव स्यन्दिनः द्रवीभूतस्य चन्द्रमणिहारस्य चन्द्रकान्तमणिविशेषनिर्मितहारस्य, चन्द्रोदये हि चन्द्रकान्तमणिगलनप्रसिद्धेरिति भावः। तस्य विभ्रम इव विभ्रमो यस्य स बाहुरधिकण्ठं कण्ठे सप्तम्यर्थेऽव्ययीभावः। जीवयन्निव मां जीवयितुमिच्छन्निवेत्युत्प्रेक्षा। अर्प्यतां दीयताम्। तव बाहुवलम्बनेन जीवितुमिच्छामीति भावः।

(६) दग्धमिति। चिराय बहुदिनपर्य्यन्तमित्यर्थः। मलयानिलेन चन्द्रपादैश्चन्द्रकरैश्च दग्धं वपुर्ममेत्यर्थः परिरभ्य आलिङ्ग्य न निर्वापितं नोपशमितं

मालती। सासूयमिव तां पश्यति (७)।

माध। [स्वगतम्।] अहो! भगवतीप्रधानान्तेवासिन्याः सर्वतोमुखं वैदग्ध्यं, अक्षयश्च सुभाषितरत्नकोषः। [प्रकाशम्।] प्रिये! सत्य मवलोकिता वदति?।

मालती तिर्य्यङ्मूर्द्धानं चालयति। (८)।

माध। श्रापितासि (९) मया लवङ्गिकावलोकितयो-र्जीवितेन यदि वाचा न कथयसि।

माल। नाहं किम्बि जाणामि। (ग)

इत्यर्द्धोक्ते लज्जां नाटयति।

माध। अहो! अनवसितार्थमन्यरस्य वचसश्चारुता। [सहसा निरूप्य।] अवलोकिते! किमेतत्?। (१०)

(ग) नाहं किमपि जानामि।

नामेति सत्ये। तेन हे किन्नरकण्ठि! आमत्तस्य कोकिलस्य रुतेन रवेण व्यथिता उपतप्ता श्रुतिः श्रवणेन्द्रियम् अद्य इयां हृदयसन्तोषिणीं वाचं तवेत्यर्थः पिबतु शृणोतु इत्यर्थः। पूर्वं पिकरवेणाप्यसन्तुष्टं श्रवणं त्वदीयवचसा सन्तोषयेति भावः।

(७) अत्र यदिदानीमिति वाक्यभूषायाम्। भवनस्वरूपमेवाङ्ग चिरयतीति सम्भावयेरितीत्यन्वम्। साम्प्रतमिति भिरसालनकाकौ। चिरयति विलम्बते। विच्छर्दितं त्यक्तम्। विघ्नमिति क्रियाविशेषणम्। परिणाम इति। या त्वं चिरविरहमसहमाना माधवार्थिनी सा कथमधुना तव वाग्यमनमालम्बसे इति भावः। असूया गुणेषु दोषारोपः। सा चेह रहस्यनिवेदनादिति भावः।

(८) सर्वतोमुखं सर्वतोगामि। सुभाषितान्येव रत्नानि तेषां कोषः पात्रम्। कोषोऽस्त्री कुड्मले पात्रम् इति मेदिनीकारः। प्रियेत्यादि प्रश्नवाक्यम्।

(९) श्रापितासि शपथीकृतासि।

बाष्पाम्भसा मृगदृशो विमलः कपोलः
प्रक्षाल्यते सपदि राजत एष यस्मिन्।
गण्डूषपेयमिव कान्तिमृतं पिपासु-
रिन्दुर्निवेशितमयूखमृणालदण्डः॥ ११॥

अव। सहि! किं दाणिं उच्छलिदबाह्प्पीलमन्थरां रोदिसि (घ)। (१२)

माल। [जनान्तिकम्।] केच्चिरं पिअसहीए लवङ्गिआए असण्णिधानदुःक्खमणुभविस्सं पउत्तिलम्भोवि से सुदुल्लहोत्ति (ङ)। (१३)।

माध। अवलोकिते! किं नाम?।

अव। तुह ज्जेव्व सवधोवण्णासेण एसा लवङ्गिअं सुमरिअ, ताए पउत्तिणिमित्तं उत्तम्मदि (च)।

(घ) सखि! किमिदानीमुच्छलितबाष्पोत्पीड़मन्थरं रोदिषि।

(ङ) कियच्चिरं प्रियसख्या लवङ्गिकाया असन्निधानदुःखमनुभविष्यामि प्रवृत्तिलम्भोऽपि तस्या सुदुर्लभ इति।

(च) तवैव शपथोपन्यासेन एषा लवङ्गिकां स्मृत्वा तस्याः प्रवृत्तिनिमित्तमुत्ताम्यति।

---

(११) बाष्पेत्यादि। हरिणाक्ष्या एष कपोलो बाष्पजलेन सपदि प्रक्षाल्यते अत एव विमलः। किमेतत्। यत्र चन्द्रो राजते। कीदृक्। गण्डूषेण मुखपूरणेन पातव्यं दीप्तामृतं पातुमिच्छुरिव निहितः किरण एव मृणालदण्डो येन सः। किरणरूपमृणालनालिकया पातुमिच्छतीत्यर्थः। अनेन कपोलस्य चन्द्राधिककान्तिमत्त्वमुक्तम्। गण्डूषो मुखपूर्त्तौ स्यादिति शाश्वतः।

(१२) बाष्पोच्छलितौ बहुलीभवन्। मन्थरमिति क्रियाविशेषणम्।

(१३) असन्निधानदुःखमसङ्गमेन जनितक्लेशम्। प्रवृत्तिलम्भो वार्त्ताप्राप्तिः। वार्त्ता प्रवृत्तिर्वृत्तान्त उदन्तः स्यादथाह्वय इत्यमरः।

माध। ननु इदानीमेव मया कलहंसकः प्रहितः, प्रच्छन्नः सन्निपत्य नन्दनावासप्रवृत्तिमुपलभस्वेति। [साशंसं।] अवलोकिते! अपि नाम बुद्धरक्षितापयत्नः सफलोदर्क एव मदयन्तिकां प्रति स्यात्?।

अव। कुदो सन्देहो महाणुभावस्स? महाभाअ! पढमं ज्जेव्व सद्दूलणहरालङ्किदस्स मकरन्दस्स मोहविराममङ्गलं णिवेदअन्तीए मालदीए भअवदीए, णिउत्तेण भवदा समं जीविदेण, हिअअं पसादीकिदं। जइ कोवि तुमं मदअन्तिआलम्भेण सम्पदं वड्ढावेदि, किं तस्स पारितोसिअं भविस्सदि? (छ)। (१४)

माध। अनयानुयोज्यमनुयुक्तोऽस्मि। [हृदयमवलोक्य] इयमस्ति मालतीप्रथमदर्शनाभिषङ्गमाक्षिणः कामकामनालङ्कारस्य लक्ष्मीवतः केसरतरोः प्रसवमाला (१५)।

प्रेम्णा मद्ग्रथितेति या प्रियसखीहस्तोपनीतानया,
विस्तारिस्तनकुम्भकुड्मलभरोत्सङ्गेन सम्भाविता।

(छ) कुतः सन्देहो महानुभावस्य? महाभाग! प्रथममेव शार्दूल नखराहतस्य मकरन्दस्य मोहविराममङ्गलं निवेदयन्त्यै मालत्यै भगवत्या नियुक्तेन भवता जीवितेन समं हृदयं प्रसादीकृतं यदि कोऽपि त्वां मदयन्तिकालम्भेन सम्प्रति वर्द्धापयति तदा किं तस्य पारितोषिकं भविष्यति।

---

(१४) अत्र निवेदयन्त्या मालत्या इत्यन्वयः। मालत्याः कृत इत्यर्थः।

(१५) अनुयुक्तः पृष्टः। स्वकीयहृदयावलोकनमागामिश्लोकस्योपक्षेपणाय। प्रसवः पुष्पम्।

(१६) प्रेम्णेत्यादि। या माला प्रियसख्या लवङ्गिकया हस्तेनोपनीता मद्ग्रथितेति प्रेम्णा अनया मालत्या [illegible]

सम्प्राप्ते त्वथ पाणिपीडनविधौ मां प्रत्यपेताश्रया
या मय्येव लवङ्गिकेत्यवगते सर्वस्वदायीकृता ॥ १६ ॥

अव। सहि मालदि ! बल्लहा क्खु दे इअं बउलमाला, तदो अवहिदा भव, मा दाणिं एसा सहसा ज्जेव्व परहत्थगदा भविस्सदित्ति (ज)। (१७)

माल। पिअं पिअसही मे उबदिसति (झ)। (१८)

अव। कधं पदसद्दो विअ (ञ)। (१९)

माध। [नेपथ्याभिमुखमवलोक्य।] अये ! कलहंसकः प्राप्तः।

माल। दिट्ठिआ वड्ढसि मदअन्तिआलम्भेण (ट)। (२०)

(ज) सखि ! मालति ! वल्लभा खलु इयं ते वकुलमाला ततोऽवहिता भव, मा इदानीमप्येषा सहसैव परहस्तगता भविष्यतीति।

(झ) प्रियं प्रियसखी मे उपदिशति।

(ञ) कथं पदशब्द इव।

(ट) दिष्ट्या वर्द्धसे मदयन्तिकालाभेन।

क्रीडेन सह सम्भाविता सम्भावनां नीता ततो नन्दनेन सह विवाहे संप्राप्ते मां प्रति अपेताश्रया निरस्तप्रत्याश्रया लवङ्गिकेयमित्यधिगते मय्येव यया सर्वस्वदानं कृतम्। अनेन पूर्वानुरागकथनेन नायिकाविस्रम्भ उक्तः। विस्तारः परिवाहः। कुम्भपदेन उन्नतता। कुड्मलपदेन मृदुता। भरशब्देन प्रौढ़िरुक्ता। पाणिपीड़नं विवाहः। दीयत इति दायः।

(१७) अत्र येनैव मकरन्दस्य मदयन्तिकालाभः कथनीयस्तेनैवेयं प्राप्या। अतस्त्वमेव तं कथयेति गुप्त्या माधवेन सङ्केतामानं सम्भावयेत्याशयः।

(१८) तथा चाहमेव कथयामीति भावः।

(१९) अत्र श्रूयत इति भावः।

(२०) अत्र मकरन्दस्य मदयन्तिकाविवाहेनेत्यर्थः। इदं वचनं मालत्या माधवं प्रति।

माध। [सहर्षं परिष्वज्य।] प्रियं नः (२१)।

आत्मनः कण्ठादवतार्य्य वकुलमालां ददाति।

अध। णिव्वूढो क्खु भअवदीए सम्भावणाभारो बुद्धरक्खिदाए (ठ)। (२२)

माल। [सहर्षं] अम्महे (२३) पिअसही लवङ्गिआवि दीसई। (ड)

सर्वे उत्तिष्ठन्ति।

ततः प्रविशन्ति संभ्रान्ताः कलहंसमदयन्तिकाबुद्धरक्षितालवङ्गिकाः।

लवङ्गिका। परित्ताअदु परित्ताअदु महाभाओ, अद्धमग्गे क्खु णअररक्खिपुरुसाभिजोओ मअरन्दस्स जादो, तदो तक्कालमिलिदेण कलहंसएण सहिदा अह्मे अणुप्पेसिदाओत्ति (ढ)। (२४)

कल। जधा इदो सुहागदेहिं अह्मेहिं महन्तो जोधकल-

(ठ) निर्व्यूढ़ः खलु भगवत्याः सम्भावनाभारो बुद्धरक्षितायाः।

(ड) अम्महे प्रियसखी लवङ्गिकापि दृश्यते।

(ढ) परित्रायतां परित्रायतां महाभागः अर्द्धमार्गे खलु नगररक्षिपुरुषाभियोगो मकरन्दस्य जातस्ततस्तत्कालमिलितेन कलहंसकेन समं वयमत्रानुप्रेषिता इति।

---

(२१) प्रियं न इति। आलापलाभेनातिप्रियमित्यर्थः।

(२२) अत्र निर्व्यूढ़ो निर्वाहं नीतः। खलु निश्चये। सम्भावना प्रतिष्ठा।

(२३) अम्महे विस्मये।

(२४) अत्राभियोगो अवस्कन्दः।

जहो सुदो तधा तक्केमि अण्णम्पि पारक्कं बलं उवगदंत्ति (थ)। (२५)

माल। अवलोइदे! हडी हडी! समकालं ज्जेव हरिसुव्वेअसम्भेदो उवगदो (त)।

माध। सखि भद्रयन्तिके! स्वागतमेह्येहि, अनुगृहीत-मस्मद्गृहं भवत्याः ननु स एवासौ, माभूत्परिभवोद्वेगः, किमित्यस्वस्था भवती, एकाकिनो बहुभिरभियोग इति न किञ्चिदेतद्भयस्य (२६)। पश्य।

हरेरतुलविक्रमप्रणयलालसस्याहवे,
स एष भवति क्षणात्कलहप्रपञ्चः सखा।
स्फुरत्करटकोटरस्खलितदानसिक्तानन-
द्विपेश्वरशिरःस्थितास्थिदलनैकवीरः करः॥ २७॥

(थ) यथा इतो सुखागतैर्महान् युद्धकलकलः श्रुतोऽस्माभिस्तथा तर्कयामि अन्यदपि पारक्यं बलमुपगतमिति।

(त) अवलोकिते! हा धिक्! हा धिक्! समकालमेव हर्षोद्वेगसम्भेद उपगतः।

---

(२५) अत्र पारक्यं परकीयम्।

(२६) स्वागतं कुशलम्। स एव प्रसिद्धपौरुषः। असौ मकरन्दः। न किञ्चिदिति न भयनीयमित्यर्थः।

(२७) आहवे युद्धे अतुलविक्रमप्रणयलालसस्य विपुलपराक्रमप्रकाशलम्पटस्य हरेः सिंहस्य स्फुरतः करटस्य गण्डस्य कोटरात् स्खलितेन दानेन मदजलेन सिक्ताननस्य द्विपेश्वरस्य मत्तगजवरस्य शिरःस्थितानां मस्तकस्थितानां अस्थ्नां दलने विदारणे एकवीरः श्रेष्ठवीरः तथा क्वचित् मध्यमानैः करटैः नखैः प्रपञ्चः श्रीवत्सः स एव करः हस्तः सखा सहायी भवति। विक्रम-प्रकाशने वीरपुरुषो मकरन्दः नान्यसाहाय्यमपेक्षते इति भावः।

तदहमपि विक्रमानुरूपं विलसतः प्रियसुहृदः प्रत्यनन्तरो भवामि (२८)।

इति विकटं परिक्रामन् कलहंसकेन सह निष्क्रान्तः।

अवलोकितालवङ्गिकाबुद्धरक्षिताः।

अवि णाम अणाहदा पडिणिअत्तिस्सन्ति एदे महाणु-भाआ ? (थ)।

माल। सहिओ अवलोइदाबुद्धरक्खिदाओ ! तुरिअं गदुअ भअवदीए इमं वुत्तन्तं णिवेदह, तुमम्पि पिअसहि लवङ्गिए ! तुरिदं विण्णवेहि अज्जउत्तं जइ ताव तुम्हाणं अम्हे अणुकम्पणीआ तदो अप्पमत्ता परिक्कमेत्ति (द)।

निष्क्रान्ता अवलोकितालवङ्गिकाबुद्धरक्षिताः।

माल। हद्धी ! हद्धी ! ण आणीअदि लवङ्गिआ किं चिराअदि कथं एत्तिआ वेला गमिअदुत्ति, भोदु, पिअसहि मदअन्तिए ! पिअसहीए लवङ्गिआए पडिणिउत्तिमग्गमणु-गमिस्सं (ध)।

(थ) अपि नाम अनाहतौ प्रतिनिवर्त्तिष्येते एतौ महानुभावौ।

(द) सख्यौ अवलोकिताबुद्धरक्षिते ! त्वरितं गत्वा भगवत्या इमं वृत्तान्तं निवेदयत् त्वमपि प्रियसखि लवङ्गिके ! त्वरितं विज्ञापय आर्य्यपुत्रं, यदि ताव-द्युष्माकं वयमनुकम्पनीयास्ततोऽप्रमत्ताः परिक्रामतेति।

(ध) हा धिक् ! हा धिक् न ज्ञायते लवङ्गिका किं चिरायति, कथमेतावती वेला गम्यते इति, भवतु प्रियसखि मदयन्तिके ! प्रियसख्या लवङ्गिकायाः प्रति-निवृत्तिमार्गं अनुगमिष्यामि।

---

(२८) विक्रमस्य पराक्रमस्य अनुरूपं यथा तथा विलसतः कुर्वतः। प्रत्यनन्तरो द्वितीयः।

परिक्रामति ।

[सातङ्कम्] फुरिदं वामेदरेण लोअणेण (ग) । (२८)

उपविशति ।

[प्रविश्य । कपालकुण्डला ।] आः पापे ! तिष्ठ ।

मालती । [सत्रासम् ।] हा अज्जउत्त !

[इत्यर्द्धोक्ते भकृत्यं नाटयति ।]

कपा । [सक्रोधम् ।] नन्वाक्रन्द, नन्वाक्रन्द ।

त्वद्वत्सलः क्व स तपस्विजनस्य हन्ता,
कन्याविटः पतिरसौ परिरक्षतु त्वाम् ।
श्येनावपातचकिता वनवर्त्तिकेव,
किं चेष्टसे ननु चिरात्कवलीकृतासि ॥ ३० ॥

यावत् श्रीपर्वतमुपनीय लवशो लवश एनां निकृत्य दुःखमरणां करोमि ।

(ग) स्फुरितं खलु वामेतरेण नयनेन ।

---

(२८) अयाभी दक्षिणः । दक्षिणाक्षिस्पन्दनं स्त्रीणामनिष्टसूचकमिति भावः । अनेन कपालकुण्डलाप्रवेशोऽपि सूचितः ।

(३०) त्वदिति । तपस्विजनस्य अस्मद्गुरोः अघोरघण्टस्य हन्ता तव वत्सलः त्वां प्रति कृपालुरित्यर्थः स माधवः क्व विद्यते इति शेषः । कन्याविट स्त्वत्कामुकः असौ पतिर्माधवः त्वां परिरक्षतु । श्येनस्य पक्षिविशेषस्य अवपातेन चकिता भीता वनवर्त्तिका वनपक्षिणीव किं किमर्थं चेष्टसे इति भावः । चेष्टसे । ननु भो मालति ! चिरात् बहुदिनात् परं कवलीकृतासि मम हस्ते पतितासि । अधुना श्येनपात-भीतवनक्षुद्रपक्षिण्या इव ते सर्वं चेष्टितं विफलमिति भावः । अतः परस्पर-ग्राहकाक्षेपात् निदर्शना ।

इति मालतीमालिङ्ग्य निष्क्रान्ता (११)।

मद। अहम्पि मालदीं ज्जेव्व अणुगमिस्सम्।
[परिक्रम्य।] पिअसहि मालदि ! (प)।

[प्रविश्य लवङ्गिका।] सहि मदअन्तिए ! लवङ्गिआ क्खु अहम्। (फ)

मद। अवि सम्भाविदो तुए महाणुभाओ (ब)। (१२)

लव। अहि, अहि, सोखलु उज्जाणवाडीअविग्ग-मादो ज्जेव्व कलकलं सुणिअ, साअक्खेवावविहविकटोदण्ड-विब्भरं पधाविअ, पराणीअं पविट्ठो, तदो पडिविउत्तम्मि मन्दभाइणी, सुणामि अ घरे घरे गुणाणुराअकादरस्स पौललोअस्स, हा महाणुभाअ ! हा माहव ! हा मअरन्द ! हा साहसिअ ! त्ति परिदेवणाओ, महाराओपि किल एदाणं मन्तिधीआणं विप्पलम्भवुत्तन्तं सुणिअ, सञ्जाअमच्छराधि-

(प) अहमपि मालतीमनुगमिष्यामि प्रियसखि मालति !

(फ) सखि मदयन्तिके ! लवङ्गिका खलु अहम्।

(ब) अपि सम्भावितस्त्वया महानुभावः।

(११) आलिङ्ग्य गृहीत्वा।

(१२) अत्रापि प्रश्ने। सम्भावितो दृष्टः।

(१३) अत्र उपनिर्गमः बहिरुपगमनम्। एतेन मार्गस्य मूलत्वमुक्तम्। अव-क्षेपोऽवहेला। अपविद्धमाक्षिप्तम्। विकाशोद्यतमवदण्डाभ्यां निर्भरं गाढं यथा तथा धावितोऽत्वरः। अनीकं सैन्यम्। विघा दुःखिता। विप्रलम्भो वञ्चना।

कलं णो, तक्खणविसज्जिदपीढ़पाइकाणिबद्धो चन्दादवेण सोह-सिहरट्ठिदो पेक्खदित्ति मन्तीअदि (भ)। (१३)

मद। हा हदम्हि! मन्दभाइणी। (म)

लव। सहि! मालदी उण कहिं?। (य)

मद। सा क्खु पढमं ज्जेव्व दे मग्गमवलोइदुं पसरिदा, पच्छादो अहं ण तां पेक्खामि। अवि णाम उज्जाणगहणे पविट्ठा भवे? (र)। (१४)

लव। सहि! तुरिदं अण्णेसम्ह। पदिकापरा क्खु पिअ-सही इमस्सिं अवसरे ण धारेदि अप्पाणम्। [त्वरितं परि-

---

(भ) अपि अपि स खलु उद्यानवाटीपरिनिर्गमादेव कलकलं श्रुत्वा, साक्षेपाव-निबद्धविकटीकदक्षनिर्भरं प्रधाव्य परानीकं प्रविष्टः ततः प्रतिनिवृत्ताश्च मन्द-भागिनी, शृणोमि च गृहे गृहे गुणानुरागकातरस्य पौरलोकस्य हा महानुभाव माधव! हा मकरन्द! हा साहसिक! इति परिदेवनाः, महाराजोऽपि किलैतयोर्मन्त्रिदुहित्रोर्विप्रलम्भवृत्तान्तं श्रुत्वा, सञ्जातमत्सराधिक्षेपसन्तप्तचक्षुर्विसर्जित-प्रौढपदातिनिवहश्चन्द्रातपेन सौधशिखरस्थितः प्रेक्षत इति मन्त्र्यते।

(म) हा हतास्मि मन्दभागिनी।

(य) सखि! मालती पुनः क्व?

(र) सा खलु प्रथममेव ते मार्गमवलोकयितुं प्रसृता, पश्चादहं न च तां पश्यामि। अपि नाम उद्यानगहने प्रविष्टा भवेत्?

चन्द्रातपश्चन्द्रप्रकाशः। मालत्या वियोगदशायां तापकत्वेनाऽनुभवादातप इत्युक्तम्। मन्यते पौरलोकेनैव।

(१४) अथ [illegible] निर्गता। अहं [illegible]। अपीत्यादि [illegible]।

क्रम्य।] सहि मालदि! णं भणामि सहि मालदित्ति (ल)।
(२५)

इतस्ततः परिक्रामतः।

[प्रविश्य प्रहृष्टः कलहंसकः।] दिट्ठिआ कुसलेण अम्हे णिग्गदा समरसङ्कडदुग्गमादो। धीमाणइ! पेक्खामि विअ णिम्मलणिरन्तरक्खूत-धोद-तरवारिधारा-पडिफलिद-चन्दकिरणुज्जलविडुरिअदंसणं, मदलीलाकलिदकामपालविअटभुजदण्डाविद्ध-हलहेला-विब्भलिदुव्वेल्लिदुत्तरङ्ग-कलिन्द-तणआ-सोतसच्छिहं, विअटविसङ्कलुप्पडिदणिद्दअअमन्दमअरन्दव्वदिअरक्खोभविअडपडिजोध-पडिवत्तणुम्मदसमत्थगअणङ्गणावआसविअसत्कलकलं पारक्कबलसमूहम् (व) (२६)।

(ल) सखि। त्वरितमन्विष्याव:। अतिकातरा न: प्रियसखी अस्मिन्नवसरे न धारयत्यात्मानम्। सखि मालति! ननु भणामि मालतीति।

(व) दिष्ट्या कुशलेन वयं निर्गता: समरसङ्कटदुर्गमात्। श्रीमानकी प्रेक्षे इव निर्मलनिरन्तरीकृतधौततरवारिधाराप्रतिफलितचन्द्रकिरणोज्ज्वलितविकटदर्शनं मदलीलाकलितकामपालविकट-भुजदण्डाविद्धहलहेलाविह्वलितोद्वेल्लित-तरङ्गकलिन्द-तनयास्रोत:सन्निभं विकटविशृङ्खलोत्पतितनिर्दयामन्दमकरन्दव्यतिकरक्षोभविकट-प्रतियोधपरिवर्तनोद्धतसमस्तगगनाङ्गनावकाशविकसत्कलकलं पारक्यबलसमूहम्।

---

(२५) अत्र मन्त्रम्। अन्यमलादनेकार्थत्वम्। तथा च। मदवनमपि नु प्रणीपीत्यर्थ:।

(२६) अत्र धीमाणइ इति हे मातरितिवत्सीयस्य हर्षोत्कर्षे। पश्यामीव परबलमित्यन्वय:। धौतो निर्मित:। तरवारि: खड्ग:। विडुरितं भीषणम्। कलित: स्वीकृत:। कामपालो हलायुध इत्यमर:। आविद्धा वक्रं प्रेरिता। हेला क्रीडा। कलिन्दतनया यमुना। सन्निभमिति यथा बलेन हलाकृष्टा यमुना प्रतीपमागता तथा परबलमपीति भाव:। विस्तारेण वा यमस्य ग्राहयमुनासाम्यम्। विकटं

अविश्र। सुमरामि भीसणभुअवज्जजज्जरिदपञ्जराव-सरिदसुभडहत्थावलुत्तविविहाउहणिवहघातिदासेस–रिउसेण्णं हदविघडापसारपाइक्कसुखमग्गसञ्चारणिवत्तिद·विसम--समर-साहसं णाहमाहवम् (अ) (१७)।

अहो गुणाणुराओ णरिन्दस्स। जं दाणिं सोहसिह·रोत्तिण्णपडिहारविणओपणासपडिसमिद·विरोहसङ्कडोवणीदे माहवमअरन्दमुहचन्दे वारंवारं सञ्चारिदसिणिद्धलोअणो, कलहंसभादो अभिजणं जाणिअ, णिवत्तिदमहग्घवहुमाणो, प्फुरिदमच्छर वेलक्ख·मसी-मलिणिअ·सुहे भूरिवसुणन्दणे महु-रवअणोवण्णासेण, किंदाणिं तुम्हाणं भुअणाभोअभूसणेहिं महाणुभावेहिं अभिजणदंसणगुणाहिरामेहिं णवचन्द·दंसण-रमणीएहिं जामादुएहिं परितोसोत्ति पडिवोहिअ, गदो

(अ) अपिच स्मरामि भीषणभुजगवज्रजर्जरितपञ्जरापसृतसुभटहस्तावलुप्त विविधायुधनिवहघातिताशेषरिपुसैन्यं हतविकटापसारपदातिशून्यमार्गसञ्चार-निवर्त्तितविषमसमरसाहसं नाथमाधवम्।

विस्तीर्णं यथा तथा। विसङ्कटः स्वच्छन्दः। आपतितः सम्मुखागतः। निर्दयो निष्करुणः। अमन्दः सत्वरः। व्यतिकरेण मिलनेन क्षोभः। परिवर्त्तनेन पलायनेन। उद्गत उत्थितः। विसङ्कटितो व्याप्तः। दोर्दोषा भुजा भुज इति शब्दप्रकाशः।

(१७) जर्जरितपञ्जरा अत एवापसृताः पलायिताः सुभटाः तेषां हस्तेभ्योऽव-लुप्त आच्छिन्नः विविधायुधनिवहः तैः घातितम् अशेषरिपुसैन्यं येन तम्। विकटो विषमः। अपसारः पलायनम्। शून्यः। रिक्तः।

(१८) सौधेति। प्रतीहारेण सौधाग्रादवतीर्य्य तयोः स्वरूपं ज्ञात्वा

अव्भन्तरं राआ। इमेवि माहवमअरन्दा आअच्छन्ति। अहम्बि भअवदीए एदं वुत्तन्तं णिवेदेमित्ति (घ)। (३८)
निष्क्रान्त:।

तत: प्रविशतो माधवमकरन्दौ।

मक। अहो प्रेयस: सर्वपुरुषातिशायि निर्व्याजमूर्जितं-तेज:। (३९)

तथाहि।

दोर्निष्पेषविशीर्णसह्यदलत्कङ्कालमुन्माथत:
प्राग्वीराननुपत्य तत्प्रहरणानाच्छिद्य विक्रामत:।
उद्वेलन्नरमुण्डखण्डनिकराकीर्णस्य, संख्योदधे-
र्द्वैधास्तम्भितपत्तिपङ्क्तिविकट: पन्था: पुरस्तादभूत्॥४०॥

(घ) अहो! गुणानुरागो नरेन्द्रस्य यदिदानीं सौधशिखरीत्तीर्णप्रतीहार-विनयोपन्यासप्रतिशमितविरोधसङ्कटोपनीते माधवमकरन्दमुखचन्द्रे वारंवारं सञ्चारितास्निग्धलोचन: कलहंसकादभिजनं ज्ञात्वा निवर्त्तितमहार्घबहुमान: प्रस्फुरन्मत्सरनैलच्यमसीमलिनितमुखे भूरिवसुनन्दने मधुरवचनोपन्यासेन किमिदानीं युवयोर्भुवनाभोगभूषणाभ्यां महानुभावाभ्यामभिजनदर्शनगुणाभिरामाभ्यां नवचन्द्र-दर्शनरमणीयाभ्यां जामातृभ्यां परितोष इति प्रतिबोध्य, गतोऽभ्यन्तरं राजा एतावपि माधवमकरन्दावागच्छत:। अहमपि इमं वृत्तान्तं भगवत्यै निवेदयामीति।

तदुपन्यास: कृत इत्यर्थ:। अभिजनो वंश:। बहुमान: सम्मान:। तावानीय इहा तयो: सापराधयोरपि गुणानुरागादतिगौरवमेव राज्ञा कृतमिति भाव:।

(३९) प्रेयस: प्रीतस्य मकरन्दस्येत्यर्थ:। निर्व्याजं वास्तवम्। ऊर्जितं बलवत्।

(४०) दोरित्यादि। प्रेयसो युद्धार्णवस्य पन्था अग्र एवमभूत्। उभय-पार्श्वद्वये स्थितया पत्तिपङ्क्त्या भयङ्कर:। प्रेयस: कीदृशस्य। बाहुसंघर्ष-मर्दितसन्धिस्फुटत्कङ्कालं यथा तथा प्रथमं वीरान् उन्माथतोऽभिभवत:। इतरच

माध । ननु अनुपश्यव्याख्यानमेतत् । पश्य

अद्यैवेन्दुमयूखखण्डखचितं पीतं निशीथोत्सवे
यैर्लीलापरिरम्भदायिदयितागण्डूषशेषं मधु ।
सम्प्रत्येव भवद्भुजार्गलगुरुव्यापारभग्नास्थिभि-
र्गात्रैस्ते कथयन्त्यसारविधुरान् प्रायेण संसारिणः ॥४१॥

असंख्यन्तु सौजन्यमस्य नरपतेः यत् अपराधिनोरपि अनपराद्धयोरिव नौ कृतप्रसादमधिष्ठितवान् । तदेहि मालतीसमागममधुना मदयन्तिकायाः स्वमुखात्तं विस्तरतः कथ्यमानं श्रोतुमिच्छामि । अन्यच्च ।

कथयति त्वयि सस्मितमालतीचलितलोलकटाक्षपराहतम् ।
वदनपङ्कजमुल्लसितत्रपास्तिमितदृष्टि सखी नमयिष्यति ॥४२॥

[इति परिक्रामतः ।] अयमसौ उद्यानवाटः ।

प्रविशतः ।

माध । कथं शून्या एव प्रदेशाः ।

तदीयायुधानि गृहीत्वा पराक्रमं कुर्वतः । इदं विशेषणद्वयं योग्यतया प्रेयस इत्यस्य । संस्फोटभैः कीदृशस्य । स्फुरत्प्रसरसुखखण्डसमूहव्यासस्य ।

(४१) अद्येत्यादि । अद्यैव यैः निशीथोत्सवे रात्र्युत्सवे इन्दुमयूखखण्डखचितं चन्द्रकिरणखण्डखचितं लीलापरिरम्भदायिदयितागण्डूषशेषं क्रीडालिङ्गनदायकवनितागण्डूषावशिष्टं मधु मद्यं पीतम् ते पुरुषाः सम्प्रति एव भवद्भुजार्गलगुरुव्यापारभग्नास्थिभिः त्वदीयभुजार्गलप्रबलताड़नात्रुटितास्थिभिः गात्रैः शरीरैः संसारिणः लोकान् प्रायेण बाहुल्येन असारविफलान् दुःखविधुरान् कथयन्ति । तथा च । अचहटनष्टसुखचेष्टिताः प्राक्तनकर्मायत्ता जना इति भावः ।

(४२) कथयतीत्यादि । त्वयि कथयति सति वदनपद्मं मालत्या एव सखी मदयन्तिका नमयिष्यति । कीदृशम् । सहासमालतीचञ्चलचपलकटाक्षैः पराहतम् । उद्गतलज्जानिश्चलदृष्टि च । मदयन्तिकानिमित्तदुःखश्रवणेन लज्जया हासः ।

मक । वयस्य ! नूनमत्यद्भुतातिरेकोद्वेगपर्य्याकुलत्वात् इतस्ततः परिभ्रमन्तौ आत्मानमत्रैवोद्यानगहने विनोदयन्तौ, भविष्यति तदेहि पश्याव: ।

उभौ परिक्रामत: ।

लव । सहि मदअन्तिए ! मालदि । [सहसावलोक्य ।] दिट्ठिआ पुणोवि एदे महाणुभावा दीसन्ति (स) । (४३)

मकरन्दमाधवौ । भवत्यौ ! क्व सा मालती ? ।

उभे । कुदो मालदी, पदसद्देण, अह्मे विप्पलद्धाओ मन्दभाइणीओ (ह) ।

माध । कथं कथमपि, विध्वंसते मे हृदयं, अतः स्पष्टमभिधीयताम् । (४४)

मम हि कुवलयाक्षीं प्रत्यनिष्टैकबुद्धे-
र्द्रवति हृदयमन्तस्तस्यतीवान्तरात्मा ।
स्फुरति हि खलु चक्षुः स्पष्टमेतच्च वामम्,
वचनमिह भवत्योः सर्वथा हा हतोऽस्मि ॥ ४५ ॥

(स) सखि मदयन्तिके ! मालती । दिष्ट्या पुनरपि एतौ महानुभावौ दृश्येते ।
(ह) कुतो मालती, पदशब्देन वयं विप्रलब्धा मन्दभागिन्यः ।

---

(४३) अत्रानेनाचाभ्यां समर्पिता मालती आगता । अधुना तु युवयोरवलोकनेनं आवां वञ्चिते इत्यर्थः ।

(४४) कथमिति वाचे । कथमप्यनिर्वचनीयेन रूपेण ध्वंसते । स्थितिं न भजति ।

(४५) ममेति । कुवलयाक्षीं पद्मजाक्षीं प्रति अनिष्टैकबुद्धेः अनिष्टमात्रभावयितुर्मे मम अन्तर्हृदयमन्तःकरणं द्रवति । अन्तरात्मा परमात्मा अत्यतीवोत्कम्पिता । एतद्वामं चक्षुर्नेत्रञ्च स्फुरति हि खलु स्पन्दते च इहात्र विषये

मद। तदो क्खु इदो णिग्गदे महाणुभावे, अवलोइदे बुद्धरक्खिदं भअवदीए सआसं पेसिअ, अप्पमत्तणिमित्तं अज्जउत्तं विण्णवेहि त्ति लवङ्गिआ अणुप्पेसिदा, तदो उत्तम्ममाणाए ताए मग्गं अवलोइदुं अग्गदो परिट्ठिदा, पच्छादे अहं णअ तं पेक्खामि, तदो अम्होहिं एत्थ विहरन्तीए हिं विडवन्तराणि जाव विचिदाणि ताव तुम्हे दिट्ठे त्ति (च)। (४६)

माध। हा प्रिये मालति!।

किमपि किमपि शङ्के मङ्गलेभ्यो यदन्यद्
विरमतु परिहासश्चण्डि! पर्य्युत्सुकोऽस्मि।
कलयसि कलितोऽहं वल्लभे! देहि वाचम्,
भ्रमति हृदयमन्तर्विह्वलं, निर्दयासि ॥४७॥

(च) तदा खलु इतो निर्गते महानुभावे बुद्धरक्षितामवलोकिताञ्च उभे भगवतीसकाशं विसृज्य, अप्रमत्तनिमित्तं विज्ञापय आर्यपुत्रमिति लवङ्गिका-मनुप्रेष्य उत्ताम्यमानायास्तस्या मार्गमवलोकयितुमग्रतः प्रस्थिता, पश्चादहं न च तां पश्यामि, तत आवाभ्यामिह विहरन्तीभ्यां यावद्विटपान्तराणि विचितानि तावद्युवां दृष्टाविति।

मवल्ली: वामं प्रतिकूलं वचनञ्च अदृष्टं यथा तथा अनिष्टं सूचयति इति शेषः। एतेन सर्वथा हतोऽस्मि हा धिक् एतत् सर्वमनिष्टकरमित्यर्थः।

(४६) अत्र पश्चात्तापो प्रस्तुते इत्यन्वयः। विचितानि अन्विष्टानि।

(४७) किमपीत्यादि। मङ्गलेभ्योऽन्यदनिष्टं किमपि अनिर्वचनीयं यद्यस्मात्परिहासादहं शङ्के स परिहासो विरमतु। परिहासेन तव निष्ठुरेऽनिष्टं शङ्केऽतस्तं मुञ्चेति भावः। हे चण्डि! कोपने! समुत्सुकोऽस्मि यतः। तथा च कोपेनापि निष्ठुरं मा कुर्वित्याशयः। अथ मामनेन प्रकारेण कलयसि जिज्ञाससि तर्हि कलितो ज्ञातोऽहम्। हे वल्लभे! वाचं देहि। त्वमेव मे वल्लभा। अतो

उभे। हा पिअसहि! कहिं गदासि। (क)

मक। किमित्यविज्ञाय वयस्य! वैक्लव्यमवलम्ब्यते। (४८)

माध। सखे! किं त्वमपि न जानासि माधवस्नेहदुःखितायास्तस्याः कातर्य्यचेष्टितानि। (४९)

मक। सत्यं तत्, किन्तु भगवतीपादमूलगमनमप्याशङ्कते, तदेहि तत्र, तावत्पश्यावः।

उभे। एवम्पि सम्भावीअदि। (ख)

माध। एवं नाम भवतु। [सर्वे परिक्रामन्ति।]

मक। विचिन्त्य आत्मगतम्।

याता भवेद्भगवतीभवनं सखी नो
जीवन्त्यथैष्यति, न वेत्यभिशङ्कितोऽस्मि।
प्रायेण बान्धवसुहृत्प्रियसङ्गमादि,
सौदामिनीस्फुरणचञ्चलमेव सौख्यम् ॥५०॥

इति निष्क्रान्ताः सर्वे।

इति मालतीमाधवे षष्टमोऽङ्कः।

(क) हा प्रियसखि! क्वासि।

(ख) एवमपि सम्भाव्यते।

यदेत्यर्थः। विह्वलमधीरं सम्भ्रम चित्तमन्तर्मति स्थितिं न लभते। अत एव सोपालम्भमाह निर्दयासि निष्करुणासि।

(४८) वैक्लव्यं दुःखित्वम्।

(४९) कातर्य्यं कातरत्वं तेन चेष्टितानि प्राणत्यागादीनि।

(५०) यातेत्यादि। सखी मालती भगवतीभवनं नो याता गता भवेत् यदि याता भवेत् तदा जीवन्ती समागमिष्यति। न वा जीवन्ती यदि तदा नागमिष्यति इति अभिशङ्कितोऽस्मि आशङ्कितोऽस्मि। तत्र हेतुः बन्धुजनमित्रप्रियाणां सङ्गम आदौ यस्य तत् सौख्यं प्रायेण बाहुल्येन सौदामिनीस्फुरणचञ्चलं विद्युत्स्फुरणवत् चञ्चलमेव भवति।

नवमोऽङ्कः।

—:०:—

ततः प्रविशति सौदामिनी।

सौदा। एषास्मि सौदामिनी, भगवतः श्रीपर्वतादुत्पत्य पद्मावतीमुपान्विता मालतीविरहिणः संस्तुतप्रदेशदर्शनासहिष्णोः स्थानं परित्यज्य, सह सुहृद्वर्गेण द्रोणीशैलकान्तारप्रदेशं परिभ्रमतो माधवस्याधुनान्तिकमुपयामीति। भोस्तथाहमुत्पतिता यथा सकल एव गिरिनगरग्रामसरिदरण्यव्यतिकरश्चक्षुषा परिक्षिप्यते (१)। [पश्चाद्विलोक्य।] साधु, साधु।

पद्मावती विमलवारिविशालसिन्धु-
पारासरित्परिकरच्छलतो बिभर्त्ति।
उत्तुङ्गसौधसुरमन्दिरगोपुराट्ट-
संघट्टपाटितविमुक्तमिवान्तरीक्षम् ॥२॥

---

(१) अधुना पूर्वसूचितसौदामिन्या मालतीजीवननिवेदनेन माधवप्रत्युज्जीवनाय प्रवेशमाह। तत इति। नानासिद्धिस्थानत्वेन दैवतात्मकतया भगवत्पदं श्रीपर्वते। संस्तुतः परिचितः। द्रोणी नद्या मध्यम्। तथेत्यनेनोत्पतनस्य दूरत्वमुक्तम्। व्यतिकरः समूहः। परिक्षिप्यत इव नेत्रमध्ये प्रविष्टीक्रियत इव।

(२) पद्मावतीति पद्मावती नगरीभेदः, विमलानि वारीणि यस्याः सा, तथा विशाला महती च या सिन्धुर्नदी। सिन्धुर्ना सरिति स्त्रियामित्यमरः। तथा पारासरित् नदीविशेषः तयोः परिकरच्छलतः उपकरणव्याजेनेत्यपह्नुतिभेदः। उत्तुङ्गानामत्युच्चानां सौधानां प्रासादानां सुरमन्दिराणां देवमन्दिराणां गोपुराणां पुरद्वाराणाम् अट्टानाम् अट्टालिकानां संघट्टेन परस्परविमर्देन पाटितविमुक्तमादौ पाटितं पश्चाद्विमुक्तं त्यक्तं स्नातानुलिप्तवत्पूर्वकालेत्यादिना कर्मधारयः। अन्तरीक्षमाकाशं

अपि च । सैषा विभाति लवणा ललितोर्मिपङ्क्ति-
रभ्रागमे जनपदप्रमदाय यस्याः ।
गोगर्भिणीप्रियनवोलपमालभारि-
सेव्योपकण्ठविपिनावलयो विभान्ति ॥३॥

[अन्यतोऽवलोक्य ।] अयमसौ भगवत्याः सिन्धोर्दारित-रसातलतटप्रपातः । (४)

यत्रत्य एष तुमुलो ध्वनिरम्बुगर्भ-
गम्भीरनूतनघनस्तनितप्रचण्डः ।
पर्य्यन्तभूधरनिकुञ्जविजृम्भमाण-
हेरम्बकण्ठरसितप्रतिमानमेति ॥५॥

एताश्चन्दनाश्वकर्णसरलपाटलप्रायतरुगहनाः परिणत-

श्रियं बिभर्त्ति धारयति । अत्र सुरमन्दिराणामुत्पाटनाद्यभावेऽपि तत् सम्बन्धकल्पनयातिशयोक्तिः । इति अलङ्कारद्वयस्य सजातीयसङ्करः ।

(३) सैषेति । ललिताः सुन्दरा ऊर्मिपङ्क्तयो यत्र सैषा दृश्यमानेत्यर्थः । लवणा नाम नदी विभाति परिशोभते । अभ्रागमे मेघोदये सति जनपदप्रमदाय देशसन्तोषाय यस्या लवणाया गर्भिणी गौरिति गो गर्भिणी तस्याः प्रिया नवा या उलपमाला तृणविशेषराजिः तां बिभ्रति अतएव सेव्याः भ्रमणकारिणां सुखदाः उपकण्ठविपिनावलयः समीपस्थवनपंक्तयः विभान्ति शोभन्ते ।

(४) रसातलतटः पृथ्वीतटः । तलशब्दः स्वरूपे । प्रपातोऽतटम् । यद्वा । तटे प्रपातोऽतिशयितं पतनम् ।

(५) यत्रत्य इति । अम्बूनि गर्भे यस्य स अतएव गम्भीरो यो नूतनघनो जलभरितजलद इत्यर्थः । तस्य स्तनितं गर्जितं तदिव प्रचण्डः सङ्कटः एव यत्रत्यः तटनिष्ठ इत्यर्थः । तुमुलः शीर्य्यमाणो ध्वनिः निनादः, पर्य्यन्ते सीमनि यानि भूधरनिकुञ्जानि शैलस्थलताद्याच्छादितवनभागास्तेषु विजृम्भमाणस्य उन्नसतः हेरम्बकण्ठरसितस्य गणेशगलध्वनेः प्रतिमानं साहश्यमेति इतीत्युत्प्रेक्षा ।

मालूरसुरभयोऽरण्यगिरिभूमयः स्मारयन्ति खलु तरुणकदम्ब-जम्बूवनावनद्धान्धकारगुरुनिकुञ्जगभीरगह्वरोद्गारगोदावरीरव-मुखरितविशालमेखलाभुवो दक्षिणारण्यभूधरान्, अयञ्च मधु-मतीसिन्धुसम्भेदपावनो भगवान् भवानीपतिः अपौरुषेयप्रतिष्ठः सुवर्णविन्दुः इत्याख्यायते (६)। प्रणम्य।

जय देव भुवनभावन! जय भगवन्नखिलनिगमनिधे!।
जय रुचिरचन्द्रशेखर! जय मदनान्तक! जय जगदादिगुरो!
॥ ७ ॥

गमनमभिनीय।

अयमभिनवमेघश्यामलोत्तुङ्गसानु-
र्मदमुखरमयूरीमुक्तसंसक्तकेकः।

---

(६) चन्दनं रक्तचन्दनं देवदारुर्वा उपचारात्। अन्यथास्य मलयजत्व-विरोधात्। अश्वकर्णो वृक्षभेदः। प्रायःशब्दः प्रभृत्यर्थो बाहुल्यार्थो वा। परिणतं पक्वम्। मालूरं विल्वफलम्। तरुणो वृक्षभेदः। अवनद्धो धृतः। उद्गारः प्रतिशब्दः। गोदावरी नदीभेदः। मेखला नितम्बः। भूधरान् मलयादीन्। सौदामिन्या दक्षिणदेशवासित्वेन स्मरणम्। मधुमतीसिन्धोर्नद्योः सम्भेदः सङ्गम-स्तस्य पावनः पावित्र्यहेतुः। स्वयम्भुसन्निधानस्य महातीर्थहेतुत्वात्। अपरि-मिता अज्ञाता पुरुषकृता प्रतिष्ठा स्थितिर्यस्य। एतेन स्वयम्भूत्वमुक्तम्। आख्यानं प्रसिद्धिः।

(७) अदृष्टार्थं शिवस्तुतिमाह। जयेति। भुवनानां कार्य्यजातानां भावन उत्पादक। दीव्यतीति देव द्युतियुक्त। भगवन् भगं तत्त्वज्ञानं तद्युक्त। तथा च रागद्वेषादिरहित इत्यर्थः। स्तुतिफलमाह। अखिलवरान् भुक्तिमुक्त्या-दीन् ददाति तादृशो निगमो वेदस्तन्निधे तत्कर्त्तः। यद्वा। निगम आविर्भाव-स्तदाश्रय। तथा च। वेदद्वाराविर्भावेन जगदुपकारक इत्यर्थः। मनोज्ञ-चन्द्रभूषण। तथा च वेदकारणाय कृतशरीरपरिग्रह इत्यर्थः। तर्हि पौरुषेय-त्वाद्वेदाप्रामाण्यं स्यादित्यत आह। मदनेति। सर्वदोषनिधेः कामस्य नाशन निर्दोष। अत एव भगवान्। तथा च नोक्तदोषः। आदौ सर्गादौ गुरो। ब्रह्मादीनामित्यर्थात्। तथा च वेदस्य भगवत्कर्त्तृत्वमायाति।

शकुनिशबलनीडानोकहस्निग्धवर्ष्मा,
वितरति बृहदश्मा पर्वतः प्रीतिमक्ष्णोः ॥८॥

अपि च । दधति कुहरभाजां मत्र भल्लूकयूना-
मनुरसितगुरूणि स्त्यानमम्बूकृतानि ।
शिशिरकटुकषायः स्त्यायते शल्लकीना-
मिभदलितविकीर्णग्रन्थिनिष्यन्दगन्धः ॥९॥

[ऊर्ध्वमवलोक्य ।] कथं मध्याह्नः, तथाहि अत्र सम्प्रति
काश्मर्याः कृतमालमुद्गतदलं कोयष्टिकष्टीकते,
तीराश्मन्तकशिञ्जिचुम्बिनमुखा धावन्त्यपः पूर्णिकाः ।

---

(८) अयमित्यादि । अयं पर्वतः गिरिः अक्ष्णोर्नेत्रयोर्हर्षं वितरति ददाति । कीदृशः । नवीनमेघश्यामतुङ्गसानुः । दर्पप्रीतमयूरस्वीकृता संसक्ता मिलिता केका मयूरवाणी यत्र सः । शकुनिभिः पक्षिभिः शबला कर्बुरा ये नीडानोकहाः पक्षि-वासवृक्षास्तैः स्निग्धं वर्ष्म शरीरं यस्य सः । तरूणां पक्षिव्याप्तत्वेनाशेषपक्षिणो नीड एव वसन्तीति भावः । बृहदश्मा विपुलशिलः । केका वाणी मयूरस्येत्यमरः । शबलैताश्च कर्बुर इति च । कुलायो नीडमस्त्रियामिति च । अनोकहः कुटः शाल इति च । शरीरं वर्ष्म विग्रह इति च ।

(९) दधतीत्यादि । अत्र गिरौ कुहरभाजां गुहावासिनां तरुणभल्लूकाना-मम्बूकृतानि सनिष्ठकधूत्कारध्वनयोऽनुरसितेन प्रतिरवेण गुरूणि स्थूलानि स्त्यानं घनतां दधति । शल्लकीनां वृक्षभेदानां गजखण्डितविस्तीर्णसन्धिपर्वनिर्गतगन्धः स्त्यायते निविडीभवति । निष्यन्दः स्यन्दः । शिशिरः शीतो रसतः कटुः कषायः । स्त्यानमिति भावप्रधानो निर्देशः । अम्बूकृतं सनिष्ठीवमित्यमरः ।

(१०) काश्मर्या इत्यादि । काश्मर्याः गम्भार्याः सकाशात् कृतमालमारग्व-धवृक्षम् उद्गतदलं उद्गतपत्रम् । घनच्छायमिति यावत् । कोयष्टिकः कोंचा इति ख्यातः पक्षी टीकते गच्छति । गम्भार्या अल्पपत्रत्वात् । यद्वा । कृता सम्पन्ना माला श्रेणिपङ्क्तिर्यत्र तं प्रदेशं गच्छतीत्यर्थः । तीरस्थोऽश्मन्तकस्तीराश्मन्तकः । शाकपार्थिवादिः । अश्मन्तकोऽम्लोका इति ख्यात आम्लातकी वा चीरकं वा । तस्य शिञ्जिः शिम्बा लताभेदो वा तस्याः चुम्बिनं चुम्बनकरणं मुखं यासां तादृशाः

दात्यूहैस्तिनिशस्य कोटरवति स्कन्धे निलीय स्थितम्,
वीरुन्नीडकपोतकूजितमनुक्रन्दन्त्यधः कुकुभाः ॥१०॥

तद्भवतु माधवमकरन्दावन्विष्य, यथाप्रस्तुतं साधयामि ।

इति निष्क्रान्ता विष्कम्भकः ।

ततः प्रविशति माधवो मकरन्दश्च ।

माध । सकरुणं निश्वस्य ।

न यत्र प्रत्याशामनुपतति नो वा रहयति,
प्रविच्छिन्नं चेतः प्रविशति च मोहान्धतमसम् ।

पूर्णिका पक्षजातयोऽपः पानीयानि धावन्ति गच्छन्ति । ग्रीष्मतप्तास्ता नीडं विहाय जलमनुगच्छन्तीत्यर्थः । यद्वा । नीराश्मन्तकं नीरवर्तिनीरवमपःपूर्णिका कुम्भीरमक्षिका धावन्ति व्रजन्ति । ग्रीष्मतप्तजलं त्यक्त्वा नीरनीरवादिच्छायामनुसरन्तीत्यर्थः । यद्वा । अश्मन्तकं शिंशिपाहचलस्य झिल्लिरवमित्यर्थः । तिनिशस्यातिमुक्ताख्यवृक्षस्य छिद्रवति स्कन्धे प्रकाण्डे छायासेवनार्थं दात्यूहैः पक्षिभेदैः कोड्डाड्डाक इति ख्यातैर्निलीय स्थितम् । वीरुल्लता नीडं वासो यस्य कपोतस्य पाण्डुनामपक्षिणः शब्दितं लक्षीकृत्य कुकुभा अधस्तरुणां रुदन्ति । ग्रीष्मतापात् कपोता निजनीड़वासिनः कुकुभाश्च दुःखार्त्ता रुदन्तीत्यर्थः । जातिस्वभाव एवासौ । यद्वा । कुकुभाः क्रन्दन्त्याह्लादयन्ति । अग्नौ कपोतरुतमित्यभिलषन्तीत्यर्थः । गम्भारी सर्वतो भद्रा काश्मरी मधुपर्णिकेत्यमरः । आरग्वधे राजवृक्षशम्याकचतुरङ्गुलाः । आरेवतव्याधिघातकृतमालसुवर्णका इति च । कोयष्टिकष्टिट्टिभक इत्यपि । आम्रातकेऽश्मिकायामश्मन्तको वीरघेऽपि च । शिंशिपाश्मन्तकं प्राहुरिति धरणिः । झिल्लिः झिल्ली लताभेद इति विश्वः । नासाच्छिद्र्यां तु पूर्णिकेति च । पूर्णिका पक्षीति ख्याता पतङ्गिकेति ख्याता वा । अपःपूर्णिका कुम्भीरमक्षिकेत्यपि धरणिः । दात्यूहः कालकण्टक इत्यमरः । तिनिशे स्यन्दनो नेमी रथद्रुरतिमुक्तक इति च । अस्त्री प्रकाण्डः स्कन्धः स्यादिति च । तित्तिरिः कुकुभो लाव इति च । मयूरप्रमाणोऽयं पक्षी ।

(११) नेति । यत्र विपदि आशां नानुपतति नानुगच्छति, नोवा रहयति निवारयति आशामित्यर्थः । आशायाश्चिरावस्थायित्वात् । प्रविच्छिन्नं परिमथितं

अकिञ्चित्कुर्वाणाः पशव इव तस्मा वयमहो
विधातुर्वामत्वाद्विपदि परिवर्त्तामह इमे ॥११॥

माध। हा प्रिये मालति! आसि, कथमविज्ञाततत्त्वम् अद्भुते झटिति पर्य्यवसितासि, ननु अकरुणे! प्रसीद सम्भावय माम्।

प्रियमाधवे! किमसि मय्यवत्सला
ननु सोऽहमेव यमनन्दयत् पुरा।
अयमुद्गृहीतकमनीयकङ्कण-
स्तव मूर्त्तिमानिव महोत्सवः करः ॥१२॥

वयस्य मकरन्द! दुर्लभः पुनर्जगति तावतः स्नेहस्य सम्भवः।

सरसकुसुमश्यामैरङ्गैरनङ्गमहाज्वर-
श्चिरमविरतोन्माथी सोढः प्रतिक्षणदारुणः।
तृणमिव ततः प्राणान्मोक्तुं मनो विधृतं तथा,
किमपरमतो निर्व्यूढं यत्करार्पणसाहसम् ॥१३॥

चेतः चित्तं मोहान्धकारं मोहरूपं गाढान्धकारं प्रविशति च। तस्मात् अकिञ्चित् कुर्वाणा न किमप्युपकारकारका अतएव पशवसद्धर्माण इमे वयं विधातुः वामत्वात् प्रातिकूल्यात् परिवर्त्तामहे परिवर्त्तनशीला भवामः, अहो इत्याश्चर्य्यम्।

(१२) प्रियेति। प्रियो माधवो यस्याः तस्याः सम्बुद्धिः हे माधवानुरक्ते! किं कथं मयि अवत्सला निर्दयासि भवसि एतदनौचित्यं ते इति भावः। ननु मालति! सोऽहमेव, न मम किमपि परिवर्त्तनं जातमित्यर्थः। उद्गृहीते न्यस्ते कमनीये कङ्कणे यत्र तादृशोऽयं तव मूर्त्तिमान् शरीरी महोत्सवः आनन्द-पराकाष्ठेव अयं करः पुरा प्रथमं यमनन्दयत् सन्तोषयामास।

(१३) सरसेति। सरसैः कुसुमैरिव श्यामैः क्षामैः कोमलैरित्यर्थः अङ्गैः अवि-रतोन्माथी नियतदाहकः अतएव प्रतिक्षणदारुणः अशाध्यरूप इत्यर्थः। अनङ्ग-महाज्वरः कामरोगश्चिरं सोढः। ततः तादृशदहनानन्तरं प्राणान् तृणमिव मोक्तुं

अपिच । मयि विगलितप्रत्याशत्वाद्विवाहविधेः पुरा,
विकलकरणैर्मर्मच्छेदव्यथाविधुरैरिव ।
स्मरसि रुदितैः खेच्छाकूतं तथा व्यतनोदसा-
वहमपि यथाभूवं पीडातरङ्गितमानसः ॥१४॥

[सावेगम् ।] अहो नु खलु भोः !

दलति हृदयं गाढोद्वेगं द्विधा तु न भिद्यते,
वहति विकलः कायो मोहं न मुञ्चति चेतनाम् ।

त्यक्तं तथा मनो विधृतम् अवधारितम् अतोऽपरमन्यत् किं विद्यते यत् करार्पण-साहसं निर्व्यूढं प्रकटीकृतं भवतीत्यर्थः ।

(१४) मयीत्यादि । सखे असौ प्रिया स्वं इङ्गितं रुदितैस्तथा विस्तारयामास यथा पीडाचपलचित्तोऽहमप्यभूवं भूतोऽस्मीति स्मरसि । इतिरध्याहार्य्यः । अन्यथा कर्माप्राप्तिः । रुदितस्य करुणजन्यत्वात् करुणहेतुमाह । विवाहविधिः पूर्वं मयि नैराश्याद्विकलानि स्वविषयव्यापृतानि करणानि इन्द्रियाणि तैः लक्षिता । अनेन मोह उक्तः । लक्षणे तृतीया । कीदृशैः । मर्मच्छेदव्यथादीनैरिव । अनेन निःश्वासवत्त्वमुक्तम् । निःश्वासेन मर्मच्छेदोन्नयनात् । तथा च निःश्वास-रुदितमोहैः करुणरस उक्तः । यद्वा । विकलकरणैर्व्यतनोद्रुदितैरिव । हरिणीवृत्तम् ।

(१५) दलतीत्यादि । मम हृदयं दलति विदीर्य्यते । सवेदनत्वात् । गाढोद्वेगं दृढोद्वेगम् नैव द्विधा भिद्यते द्विधा भिन्नं न भवति । स्फुटिते पीडोपशान्तिरिति भावः । तुशब्द एवार्थे पुनरर्थे वा । पुनर्न भिद्यते इत्यर्थात् । भिद्यत इति कर्मकर्त्तरि लक् । यच्च दलति तन्न भिद्यत इति विरोधाभासः । एव-मुत्तरत्रापि । विकलः कायो मोहं दधाति न तु चेतनां त्यजति । पुनश्चैतन्य-योगात् । स्थिरे मोहे दुःखाज्ञानात् कृतार्थः स्यामिति भावः । तदिह आध्यात्मिकविपदवस्थोक्ता । अन्तर्दाहः शरीरं दीपयति न भस्मसात् करोति । कात्स्न्येन भस्मरूपं न करोतीत्यर्थः सातिः कात्स्न्यें । तथात्वे दुःखाज्ञानमेव स्यादित्याशयः । अनेनाधिभौतिकी विपदुक्ता । तदिह व्याधिदशायां मोहा-

ज्वलयति तनूमन्तर्दाहः करोति न भस्मसात्,
प्रहरति विधिर्मर्मच्छेदी न कृन्तति जीवितम् ॥१५॥

मक। वयस्य माधव! निरवग्रहं दहति दैवमिव दारुणो विवस्वान्, इयञ्च ते शरीरावस्था, तत् अस्य पद्मसरसः, परिसरे मुहूर्त्तमास्यताम्। अत्र हि

उद्दामवालकमलाकरमाकरन्द-
निष्यन्दसञ्चलनमांसलगन्धबन्धुः।
त्वां प्रीणयिष्यति पुरःपरिवर्त्तमान-
कल्लोलशीकरतुषारजडः समीरः ॥१६॥

इति परिक्रम्योपविशतः।

मक। [स्वगतम्।] भवतु एवं तावत् अन्यतः प्रक्षिपामि। [प्रकाशम्।] वयस्य माधव!।

एतस्मिन्मदकलमल्लिकाख्यपक्ष-
व्याधूतस्फुरदुरुदण्डपुण्डरीकाः।

दय उक्ताः। यदाह। मनःक्षोभस्ववाङ्गदाहवस्थादिभिस्तथा। शिरसो वेदनाभिश्च व्याधेरभिनयो भवेत्। इति। इह कायावच्छिन्न आत्मा कायपदेनोक्तः। अन्यथा मोहस्य आत्मधर्मतया कायेऽसम्भव इत्यवधेयम्। स्त्रियां मूर्त्तिस्तनुस्तनूरित्यमरः।

(१६) उपवेशनफलमाह। उद्दामेत्यादि। समीरो वायुरिह त्वां प्रीणयिष्यति प्रीतिं करिष्यति। तद्योग्यतामाह। ग्रीष्मान्तेऽल्पोदकतया उद्गतनालाः बाला ये पद्मसङ्घास्तेषां माकरन्दनिष्यन्देन पुष्परसोपचयेन यत् संवलनं मिश्रणं तेन मांसलः पुष्टो यो गन्धः तस्य बन्धुः मित्रम्। अथ दोलायमानकल्लोलशीकरैः शीतलो जडो मन्दः। यद्वा। शीकर एव तुषारस्तैर्जडः शीत इत्यर्थात्। आकरो निवहोत्पत्तिस्थानश्रेष्ठेषु कथ्यत इति मेदिनीकारः। माकरन्दः। रसेदमित्यण्।

(१७) एतस्मिन्नित्यादि। अत्र सरसि शोभायुक्ता भुवः प्रदेशा दृश्यन्ताम्।

बाष्पाम्भःपरिपतनोद्गमान्तराले
दृष्टास्तामविरहितश्रियो विभागाः ॥१७॥

माधवः सोद्वेगमुत्तिष्ठति ।

मक । कथं प्रतिपत्तिशून्यमुत्थाय अन्यतः प्रवृत्तः (१८) । [निःश्वस्योत्थाय च ।] सखे ! प्रसीद । पश्य

वानीरप्रसवैर्निकुञ्जसरितामासक्तवासं पयः,
पर्य्यन्तेषु च यूथिकासुमनसामुज्जृम्भितं जालकैः ।
उन्मीलत्कुटजप्रहासिषु गिरेरालम्ब्य सानूनिह,
प्राग्भारेषु शिखण्डिताण्डवविधौ मेघैर्वितानाय्यते ॥१

अश्रुपूर्णनेत्रतया दर्शनमाशङ्क्याह । एकस्य नेत्रजलस्य परिपतनमन्यस्योत्थानं तयोर्मध्ये । प्रदेशाः कीदृशाः । हर्षाव्यक्तमधुररवहंसविशेषपक्षकम्पितचलद्दीर्घनालपद्माः ।

(१८) प्रतिवाक्यप्रदानादिशून्यालोकनवर्जनम् । तूष्णीम्भावो विचेतस्त्वं जड़तायां भवन्ति हि । इति जड़ताचिह्नं माधवे दृष्ट्वा सचमत्कारमाह । कथमिति निरूप्य नेयं जड़ता किं त्वनुस्मृतिरित्याह शून्यमिति । शून्यं निर्लक्ष्यमन्यतो गमनेनानुस्मृतिः । यद्वा । अन्यतः शून्यं मालतीव्यतिरिक्तवस्त्वज्ञानात् । अत एव प्रदेशादन्यकार्य्याणां कथितानुस्मृतिरिति । अप्रतिपत्तिशून्यमिति पाठेऽनवधानेन चैतन्यविरही यथा तथा उत्थायेत्यर्थः ।

(१९) वानीरेत्यादि । सखे ! कुञ्जसम्बन्धि नदीनां पयः पश्य । वेतसपुष्पैर्लब्धसौरभम् । तासामेवोपान्तेषु च यूथिकाकुसुमानां जालकैः कोरकैः विकासितम् । यद्वा । यूथिकाश्च सुमनसश्च तासां जालकैः । यूथिका जूहीति प्रसिद्धा । सुमनसो जात्यः । सुमना मालती जातिरित्यमरः । तथा गिरेः सानूनेकदेशानालम्ब्येह प्राग्भारेषु शिखरेषु वर्त्तमानैर्मेघैर्वितानाय्यते । वितानाचारः क्रियते । मयूरनृत्यविधाननिमित्तम् । निमित्तसप्तमीयम् । कीदृशेषु । विकसत्कुटजपुष्परूपहासवत्सु । तदिह मयूरनृत्यार्थं मेघैर्वितानं कृतमेवास्ति इति यत्पश्येत्यर्थः । एवं च कुटजहासा दृष्टारो मयूरा नर्तका मेघा वितानमिति नृत्यसामग्री । ध्वनिस्तु शिखण्डिपदेन पक्षचूडोपेतशिरस्क-

अपि च ।

जृम्भाजर्जरडिम्बडम्बरघनश्रीमत्कदम्बद्रुमाः
शैलाभोगभुवो भवन्ति, ककुभः कादम्बिनीश्यामलाः ।
उद्यत्कन्दलकान्तकेतकभृतः कच्छाः सरित्स्रोतसा-
माविर्भूतशिलीन्ध्रलोध्रकुसुमस्मेरा वनानां ततिः ॥२०॥

माध । सखे ! पश्यामि, किन्तु दुरालोकरमणीयाः सम्प्रति अरण्यभूमयः तत्किमेतत् । [सास्रम् ।] अथवा किमन्यत् ।

त्वेन विदूषक उक्तः । प्राग्भारपदेन च प्राग्भवतीति प्राक्प्रकृष्टज्ञानवान् भारो दुःसहो यस्य स मूर्खो द्योतितः । तस्य च हास उचित एव । यद्वा । शिखण्डिपदेन शिशिखण्डयोगितया बाल उक्तः । तस्य च नृत्ये मूर्खो हसत्येव । बालानामपि कर्त्तव्यं चिशिखण्डविभूषणम् । इति बालानां शिखण्डित्वे मानम् । वानीरवञ्जुला इत्यमरः । क्षारको जालकं क्लीवे कलिका कोरकः पुमानिति च । वितानमाचरतीत्यर्थे क्यङन्तात्कि वितानायित इति रूपम् ।

(२०) जृम्भेत्यादि । सखे ! शैलपर्य्यन्तभूमयो जृम्भया विकासेन जर्जरः पृथग्भूतो यो डिम्बो गोलकस्तस्य डम्बरेणारम्भेण व्याप्ता अत एव श्रीमन्तो नीपद्रुमा यत्र तादृश्यो भवन्तीति यत्तत्पश्येत्यर्थः । एवं सर्वत्र दिशो मेघमालाश्यामा भवन्ति । यद्वा । कादम्बानां कलहंसानां स्त्रियः कादम्बिन्यस्ताभिः श्यामाः । नदीप्रवाहाणां कच्छाः कूलानि उद्यद्भिर्विकसितैः कन्दलैर्नवाङ्कुरैः कान्ता मनोज्ञा ये केतकवृक्षास्तद्धारका भवन्ति । यद्वा । उद्यन् कन्दलः कन्दो यस्य कान्तकेतकस्येत्यर्थः । यद्वा । उद्यन् यः कन्दलो मल्लोद्गमस्तं कान्तकेतकं च बिभ्रतीत्यर्थः । वनानां ततिः माला आविर्भूतगन्धानि व्यक्तीभवत्सौरभाणि यानि शिलीन्ध्रलोध्रकुसुमानि तैः स्मेरा सहासेव । मनोज्ञा वा शिलीन्ध्रं कन्दलीपुष्पमिति विश्वः शिलीन्ध्रं तूल स्यातम् । वनमिह पद्मं जलं विपिनं वा । जृम्भा विकासजृम्भयोरिति विश्वः । डिम्बोऽण्डेऽपि च गोलक इति धरणिः । डम्बरोऽस्त्री समारम्भ इति विश्वः । कादम्बिनी मेघमाला कादम्बक्ती च कथ्यत इति शाश्वतः । कन्दलः कलहे कन्दे मल्लामहुरसङ्घयोरिति मेदिनीकारः । पुंसि कच्छस्तथाविध इत्यमरः । वनं नीरेऽस्त्रि क्लीवं काननेऽप्यालये वनमिति मेदिनीकारः ।

उत्फुल्लार्जुनसर्जवासितवहत्पौरस्त्यझञ्झानिल-
प्रेङ्खोलत्स्खलितेन्द्रनीलशकलस्निग्धाम्बुदश्रेणय: ।
धारासिक्तवसुन्धरासुरभय: प्राप्तास्त एवाधुना
घर्माम्भोविगमागमव्यतिकरश्रीवाहिणो वासरा: ॥२१॥

हा प्रिये मालति ! ।

तरुणतमालनीलबहुलोन्नमदम्बुधरा:,
शिशिरसमीरणावधूतनूतनवारिकणा: ।

---

(२१) उत्फुल्लेत्यादि । अधुना त एते दिवसा: प्राप्ता ये मनोराज्येन मया धृता इत्यर्थ: । इह त एत इति सर्वनामभ्यां दिनानामत्युत्कण्ठाहेतुत्वं ध्वनितम् । श्लोकार्थ: । उत्फुल्लाभ्यामर्जुनशालाभ्यां वासित: सुरभीकृतो वहन् पौरस्त्य: प्राच्यो यो झञ्झानिल: प्रबलवायु: प्रावृषेण्यवातो वा तस्य प्रेङ्खोल आन्दोलनं तेन स्खलिता: स्वस्थानच्युता इन्द्रनीलमणिखण्डा इव श्यामा मेघपङ्क्तयो येषु ते । अत्रार्जुनपदद्वयेऽपि द्वितीयतरो: सर्जस्य ग्रहणं कदम्बाद्युपलक्षणार्थम् । तथा धाराभिस्ततसमार्द्रीसिक्तसौरभवन्त: । ईषद्वृष्टौ तदुद्गमात् । घर्मस्य ग्रीष्मस्य विगमोऽपगमोऽम्भस आगम आगमनं तयोर्व्यतिकर: सम्बन्धस्तेन श्रियं शोभां वोढुं शीलं येषां ते । यद्वा । घर्माम्भस: स्वेदजलस्य यौ विगमागमौ तयोर्व्यतिकर: सम्बन्ध: । वर्षारम्भ इत्यर्थ: । तस्य श्री: सम्पत्तिस्तद्वाहिन इत्यर्थ: । पौरस्त्य इति पुरसस्त्यक् । झञ्झा ध्वनिविशेषे स्यादिति मेदिनीकार: । तदन्वितोऽनिलो झञ्झानिल: । यद्वा । झञ्झानिल: प्रावृषेण्य इति रत्नकोष: । अत्र वास्यमानेति कर्मणि संपूर्णक्रियत्वपरनिष्ठाप्रत्ययान्तवासितपदोपादानात् समस्तपुष्पसौरभसंक्रान्तिर्वायोर्ध्वनिता । अत एव मलयानिलात् झञ्झानिलोत्कर्ष: कटाक्षित: । उन्मादावस्थो माधव: । उन्मादश्चेष्टवियोगात् । यदाह । इष्टजनस्य वियोगादुन्मादो विभवनाशाच्च ।

(२२) तरुणेत्यादि । कथमधुना दिशोऽहमवलोकयेयम् । तरुणतमालनीलास्तद्वन्नीला: प्रचुरा उन्नमन्तो मेघा यासु ता: । शीतवातकम्पितनवजलकणा: । हरिरिन्द्रस्य दिगितरस्य धनुष्मती: । मदकलमयूरकोलाहलै: शब्दवती: । कलहं कलकलेऽपि चेति विश्व: । सरित इति पाठे प्रतिबिम्बेन मेघ-

कथमवलोकयेयमधुना हरिहेतिमती-
र्मदकलनीलकण्ठकलहैर्मुखराः ककुभः ॥२२॥

शोकार्त्तिं नाटयति।

मक। कोऽप्यतिदारुणो दशाविपाकः सम्प्रति वयस्यस्य। [सास्रम्।] मया पुनर्वज्रमयेन कोऽपि विनोद आरब्धः। [निश्वस्य।] एवं पर्य्यवसितप्रायैव नो माधवं प्रति प्रत्याशा। [सभयं विलोक्य।] कथं प्रमुग्ध एव?। [आकाशे।] सखि मालति! किमपरं निरनुक्रोशासि। (२३)

अपहस्तितबान्धवे त्वया विहितं साहसमस्य तृष्णया।
तदिहानपराधिनि प्रिये सखि! कोऽयं करुणोज्झितक्रमः ॥२४॥

कथमद्यापि नोच्छ्वसिति, हन्त मुषितोऽस्मि दैवेन।

मातर्मातर्दलति हृदयं, ध्वंसते देहबन्धः,
शून्यं मन्ये जगदविरतज्वालमन्तर्ज्वलामि।

वत्वम्। हरिः कपस्य हैतिवक्तं तन्नामकपक्षियुक्ताः। दुःखितैनर्त्तुज्ञानं दुःखमयत्वेनैव। यदाह। ऋतून् पश्यति दुःखार्त्तः सर्वान् दुःखसमाश्रितान्॥ इति। तदनेन प्रबन्धेन वर्षाकाल उक्तः। यदाह। कदम्बनीपकुटजैः शाद्वलैः सेन्द्रगोपकैः। मेघवातैः सुखस्पर्शैः प्रावृट्कालं प्रदर्शयेत्॥ शोकेति। मूर्च्छितः पततीति भावः।

(२३) विनोदवित्तखाख्यम्। प्रमुग्धः संज्ञाशून्यः। अनुक्रोशोऽनुकम्पा तद्विपरीतासि।

(२४) अपेत्यादि। अपहस्तितमातादिके हे सखि! अस्य लोभेन त्वया साहसं कृतम्। तदिह प्रिये प्रीते निरपराधेऽपि निर्दयः क्रमः कोऽयम्। कीयं परिपाटिरित्यर्थः। कथमीदृशं पतिं त्यक्त्वा निर्दयासीति भावः।

(२५) मातरिति। मातर्मातरिति सम्भ्रमे द्विर्भावः। हृदयं दलति विदीर्य्यते, देहबन्धोऽवयवसंस्थानविशेषः ध्वंसते नश्यति। जगत् शून्यं सर्वं अविरतं

सीदन्नन्धे तमसि विधुरो मज्जतीवान्तरात्मा,
विष्वङ्मोहः स्थगयति, कथं मन्दभाग्यः करोमि ॥२५॥

कष्टं भोः कष्टम् ।

बन्धुताहृदयकौमुदीमहो, मालतीनयनपूर्णचन्द्रमाः ।
सोऽयमद्य मकरन्दनन्दनो, जीवलोकतिलकः प्रलीयते ॥२६॥

हा वयस्य माधव !

गात्रेषु चन्दनरसो दृशि शारदेन्दु-
रानन्द एव हृदये, मम यस्त्वमासीः ।
तस्त्वां निकाममकमनीयमकाण्ड एव
कालेन जीवितमिवोद्धरता हतोऽस्मि ॥२७॥

ज्वाला यस्मिन् कर्मणि तद्यथा तथा अन्तरन्तःकरणे ज्वलामि दग्धोऽस्मीत्यर्थः ।
सीदन्नवसादमापन्नोऽत एव विधुरो व्याकुलोऽन्तरात्मा अन्धे तमसि गाढान्धकारे
मज्जतीवेत्युत्प्रेक्षा । विष्वक् समन्तात् मोहः स्थगयति निर्व्यापारं करोतीत्यर्थः
मन्दभाग्यो हतभाग्योऽहं कथं किं करोमि तत्सङ्गमं विना न किमपि मे सुखम्
ऐहिकं दृश्यते इत्यर्थः ।

(२६) बन्धुतेति । बन्धुतामयं यद्धृदयं तस्य कौमुदीमहः चन्द्रिकोत्सवः,
मालतीनयनयोः पूर्णचन्द्रमाः पूर्णेन्दुः स इवाह्लादजनक इत्यर्थः । मकरन्दस्य
नन्दनो मोदयिता जीवलोकस्य संसारस्य तिलकः भूषणस्वरूपोऽयं स माधवः अद्य
प्रलीयते अदर्शनतां यातीत्यर्थः ।

(२७) गात्रेष्विति । हे माधव ! यस्त्वं मम गात्रेषु चन्दनरसः मलयजलेपः
दृशि नयने शारदेन्दुः शारदशशधर इव आनन्दकः । हृदये आनन्द एव आसी-
रभूः । तत् तस्मात् निकामकमनीयमतिसुन्दरं त्वां जीवितं मदीयचित्तमिव
अकाण्डेऽकस्मात् उद्धरता हरता कालेन मृत्युना हतोऽस्मि, त्वां हरता कालेनाह-
मपि हत इत्यर्थः । अत्रैकस्य माधवस्य मकरन्दरेहे बहुविधचन्दनादिरूपसम्भाव-
नया पर्यायालङ्कारभेदः समवगन्तव्यम् ।

अपरम् ।

अकरुण ! वितर स्मितोज्ज्वलां दृशमतिदारुण ! देहि मे गिरम् ।
सहचरमनुरक्तचेतसं प्रियमकरन्दं, कथं न मन्यसे ॥ २८ ॥

माधवः संज्ञां लभते ।

मक । [सोच्छ्वासम् ।] अयमविरधौतराजपट्टरुचिरमांसलच्छविर्नवजलधरः तोयशीकरासारेण मे वयस्यं जीवयति, दिष्ट्या जगदुच्छ्वसितं तावत् । (२९)

माध । तत्कथमत्र विपिने प्रियावार्त्ताहरं करोमि (३०) । [विलोक्य ।] साधु, साधु ।

फलभरपरिणामश्यामजम्बूनिकुञ्ज-
स्खलिततनुतरङ्गामुत्तरेण स्रवन्तीम् ।
उपचितघनमाल-प्रौढतापिञ्छनीलः,
श्रयति शिखरमद्रेर्नूतनस्तोयवाहः ॥ ३१ ॥

---

(२८) शोकार्तो विलपति । अकरुणेत्यादि । हे अकरुण ! निर्दय ! स्मितोज्ज्वलां हासमनोज्ञां दृशं देहि । हासपूर्वं पश्येत्यर्थः । यद्वा । स्मितेन हास्यविकासेन उज्ज्वलां विकसितामित्यर्थः । वचनादानात् हे अतिदारुण ! मे मह्यं गिरं वाचं देहि । प्रियमकरन्दं सहचरं मित्रम् अनुरक्तचेतसम् अनुरक्तचित्तं कथं न मन्यसे । कथं नाङ्गीकरोषि । इष्टविनाशादीनां सत्त्वात् करुणो रसः । यदाह । इष्टनाशधनापायबन्धुव्यसनताडनैः । शापक्लेशोपघातैश्च जायते करुणो रसः । अश्रुनिश्वासवैवर्ण्यस्रस्ताङ्गैश्च स्मृतिक्षयैः । परिदेवितशोकाद्यैरभिनेयः स सूरिभिः ।

(२९) अविरधौतत्वेन राजपट्टस्य नीलत्वस्निग्धत्वे उक्ते । राजपट्टं मणिभेदः तद्वत् रुचिरा दीप्तिमती मांसला घना छविः कान्तिर्यस्य सः ।

(३०) वार्त्ताहारी दूतः । अतिप्रवृद्धव्याकुलतया दूतप्रेषणम् ।

(३१) फलेति । फलभराणां फलसमूहानां यः परिणामः परिपक्वावस्था तेन श्यामं श्यामवर्णं यत् जम्बूनिकुञ्जं तस्मात् स्खलिता अतएव तनुतरङ्गा अल्पोर्मयो यस्या तां स्रवन्तीं नदीं उत्तरेण तस्या नद्या उत्तरस्मिन्भागे इत्यर्थः ।

सादरमुत्थाय सम्मुखः कृताञ्जलिः।

कच्चित्सौम्य! प्रियसहचरी विद्युदालिङ्गति त्वाम्?
आविर्भूतप्रणयसुमुखाश्चातका वा भजन्ते?।
पौरस्त्यो वा सुखयति मरुत् साधु संवाहनाभिः?
विष्वग्विभ्रत्सुरपतिधनुर्लक्ष्म लक्ष्मीं तनोति ॥३२॥

[आकर्ण्य।] अये! प्रतिरवभरितकन्दरानन्दितोत्कण्ठनीलकण्ठकलकेकानुबन्धिना मन्द्रहुङ्कृतेन, मामनुमन्यते, यावद्दर्शये। भगवन् जीमूत! (३३)

एनशब्दयोगे द्वितीया। उपचिता वर्द्धमाना घना निविड़ा माला श्रेणी यस्य, अतएव प्रौढ़तापिञ्छनील: परिपक्वताश्चतरुवत् नीलवर्ण इत्यर्थः। नूतनस्तोयवाह-नवमेघः अद्रेः पर्वतस्य शिखरं शृङ्गं श्रयति अवलम्बते।

(३२) कच्चिदित्यादि। प्रार्थनोचितं सुभगप्रश्नमाह। हे सौम्य सुन्दर! प्रिया वल्लभा सहचरी सततानुगता विद्युत् त्वामालिङ्गति कच्चित्। कथयेत्यर्थः। कच्चित् कामप्रवेदन इत्यमरः। विरहित्वेन कान्ताभिलाषात् प्रथमं कान्ता-सङ्गमप्रश्नः। प्रियालिङ्गने सुखं तद्विरहे दुःखमिति त्वमपि जानासीति ध्वनितम्। यद्वा। कच्चिदेवमभिमतं ममेत्यर्थः। आविर्भूतप्रणयेन उत्पन्नस्नेहेन सुभगाः सुमुखाश्चातकास्त्वां सेवन्ते वा?। वा समुच्चये। अनेनार्थिसम्पत्तिरुक्ता। पौरस्त्यः मरुत् पुरोवातश्च साधु संवाहनाभिः मृदुप्रेरणाभिस्त्वां सुखयति वा?। अन्योऽपि सहायचरणमुष्टिघट्टनादिरूपसंवाहनां कुरुत इति ध्वनिः। अनेन सहायसम्पत्तिरुक्ता। विष्वक् सर्वतो लक्ष्मीं शोभां बिभ्रत् सुरपतिधनुः इन्द्रधनुः कर्तृ लक्ष्म चिह्नं तव तनोति। अनेन प्रसाधनमुक्तम्। विश्वं बिभ्रदिति पाठे हे विश्वं बिभ्रद् भुवनं दधान। वर्षेण शस्यादि-सम्पदा जगदुपकारकत्वमुक्तम्। प्रसाधनमाह। इन्द्रधनूरूपं चिह्नं तव शोभां तनोति। विश्वं बिभ्रदिति पाठे तु विश्वं सकलं शोभां तनोति। कीदृशम्। इन्द्रधनुश्चिह्नं बिभ्रद्दधानम्। तदिह जगदुपकारकतया ममाप्युप-कारं करिष्यसीति भावः।

(३३) वर्णितेनानुमतिमाह। अये इति। प्रतिशब्दभरितकन्दरत्वेनानन्दिता

दैवात्पश्येर्जगति विचरन्निच्छया मत्प्रियां चेत्
आश्वास्यादौ तदनु कथयेर्माधवीयामवस्थाम्।
आशातन्तुर्न च कथयतात्यन्तमुच्छेदनीयः,
प्राणत्राणं कथमपि करोत्यायताक्ष्याः स एकः ॥३४॥

[सहर्षम्।] अहो! प्रचलितः तदन्यत्र सञ्चरामि (३५)।

परिक्रामति।

मक। [सोद्वेगम्।] कथमिदानीमुन्मादोपरागो माधवेन्दुमास्कन्दति, हा तात! हा अम्ब! भगवति! परित्रायस्व, परित्रायस्व पश्य माधवावस्थाम्। (३६)

समृद्धोत्कण्ठा यस्य सः। यद्वा। आनन्दिता हृष्टा उत्कण्ठा उद्ग्रीवा इत्यर्थः। मन्द्रं गभीरम्। अनुमन्यते स्वीकरोति। आर्त्तिवशाच्चेतनत्वारोपणेन मननमिति। अवधारणे यावत्। जीमूत! मेघ!।

(३४) दैवादित्यादि। इच्छया जगति विचरंस्त्वं मत्प्रियां यदि दैववशात्पश्येर्द्रक्ष्यसि तदा प्रथमं तां प्रबोध्य अथ माधवदशां कथयिष्यसि। अवस्थानिवेदनेन तन्मरणमाशङ्क्याह। कथयता त्वया आशा पुनःसङ्गमप्रत्याशा सैव तन्तुः जीवनबन्धहेतुत्वात् नैव अत्यन्तम् अत्यर्थम् उच्छेदनीय उच्छेद्यः। चैवार्थे। अत्र हेतुमाह। स आशातन्तुः एकस्तस्याः प्राणत्राणं कष्टाकष्ट्या करोति इत्यर्थः। इह तावत्कालं सा जीवति न वेति सम्भावना दर्शनस्य दैवादित्यनेनोक्तम्। प्रवृत्तौ मत्कार्य्यमिति जगति विचरन्नित्यनेनोक्तम्। मत्प्रियामित्यनेन सुकुमारत्वादिना विरहदुःखासहिष्णुता उक्ता। आदावाश्वासनं वार्त्ताश्रवणपटुत्वार्थम्। अत्यन्तमित्यनेन मध्यमविधया दशाकथनम्। तेन च नैराश्यनिषेध इत्युक्तम्। कथमपीत्यनेन आशातन्तुमात्रं तद्रक्षणाय कल्पत इत्युक्तम्। आयताक्ष्या इत्यनेन कटाक्षादिस्मरणेन गुणकीर्त्तनम्। माधवस्येयं माधवीया। वृद्धाच्छः। उन्मादावस्थेयम् असम्बद्धप्रलापात्।

(३५) उच्चलितं मद्वचनमङ्गीकृत्य प्रचलित इति।

(३६) उपरागो राहुग्रासः। शैशवे सङ्कटप्रदेशे पितादीनां स्मरणम् अथवा विरहसङ्कटेऽपि तदाह हा तातेति।

माध । [दिग्विदिकया सर्वतोऽवलोक्य ।] धिक् प्रमादः । (३७)

नवेषु लोध्रप्रसवेषु कान्तिर्दृशः कुरङ्गीषु गतं गजेषु ।
लतासु नम्रत्वमिति प्रमथ्य, व्यक्तं विभक्ता विपिने प्रिया मे ॥३८॥

हा प्रिये मालति ! [इति मूर्च्छति ।]

मक । सुहृदि गुणनिवासे प्रेयसि प्राणनाथे
कथमिव सहपांशुक्रीडनप्रौढसख्ये ।
प्रियजनविरहाधिव्याधिवेगं दधाने,
हतहृदय ! विदीर्य्य त्वं द्विधा न प्रयासि ? ॥३९॥

माध । [आश्वस्योत्थाय ।] सुलभानुकारः खलु जगति वेधसो निर्माणसन्निवेशः, भवतु एवं तावत् । [उच्चैः ।] अयमहं भोः प्रणिपत्य भूधरारण्यचारिणः सत्वान् विज्ञापयामि, मां मृगसंमवधानदानेन अनुगृह्णन्तु भवन्तः । (४०)

---

(३७) प्रमादोऽनिष्टम् ।

(३८) नवेष्वित्यादि । नूतनलोध्रपुष्पेषु कान्तिः पाण्डिमा गौरत्वं वा यद्वा नवपदेन स्निग्धता उक्ता । दृशौ विलोकितानि हरिणीषु । गतं गमनं हस्तिषु । नम्रत्वं लतासु । इति शब्द आद्यर्थे । हेला लीलेत्यमी हावा इतिवत् । प्रमथ्य मारयित्वा मे प्रिया विपिने विभक्ता खण्डखण्डीकृत्य धृता । यथा । इतिः प्रकारार्थः । तेन लोध्रप्रसवादिभिर्मे प्रिया विभागीकृता । कान्त्यादि-विभागद्वारा प्रियाविनाश एव उन्नीयत इत्यवधेयम् । विपिन इति प्राणिवध-स्थानाभिप्रायम् ।

(३९) सुहृदीत्यादि । हे हतहृदय ! कथमपि विदीर्य द्विधा त्वं न प्रयासि ? । हतेति निन्दायाम् । सुहृदि मित्रे गुणनिधाने अतिप्रेयसि जीवेश्वरि सहधूलिक्रीडाप्रगाढमैत्रे कान्ताविच्छेदजनितव्यथाव्याधिमन्तं दधाने सति । सुहृदि-त्यादौ हेतुहेतुमद्भावः । धूलिः स्त्रियां पांशुर्नेत्यमरः ।

(४०) प्रियाविनाशाशङ्कां निरस्यति सुलभेति । सन्निवेशः प्रकारः । अनु-

भवद्भिः सर्वाङ्गप्रकृतिरमणीया कुलवधू-
रिहस्थैर्दृष्टा, वा विदितमथवास्याः किमभवत् ।
वयोऽवस्थां तस्याः शृणुत, सुहृदो ! यत्र मदनः,
प्रगल्भव्यापारश्चरति हृदि मुग्धश्च वपुषि ॥ ४१ ॥

कष्टं भो ! कष्टम् ।

केकाभिर्नीलकण्ठस्तिरयति वचनं ताण्डवादुच्छिखण्डः,
कान्तामन्तःप्रमोदादभिसरति मदभ्रान्ततारश्चकोरः ।
गोलाङ्गूलः कपोलं छुरयति रजसा कौसुमेन प्रियायाः,
किं याचे यत्र तत्र ध्रुवमनवसरग्रस्त एवार्थिभावः ॥ ४२ ॥

कारः सादृश्यम् । तथा च लोध्रप्रसवादीनि प्रियाकान्त्याद्यनुकारीणि न तु सा विभक्तेति भावः । तस्मात् प्राणिनो विज्ञापयामीति सानुनयं वचनम् ।

(४१) भवद्भिरित्यादि । भवद्भिः इहस्थैः सर्वाङ्गेषु स्वभावरम्या सा कुलवधूर्दृष्टा वा । अथवास्या भवद्भिः किं विदितमभवत् । शुभमशुभं वा किं विज्ञातमित्यर्थः । ननु तस्याः किं वच इत्याह । हे सुहृदः ! तस्या वयोऽवस्थां शृणुत । यत्र वयोऽवस्थायां हृदि मदनः प्रगल्भव्यापारो वपुषि मुग्धो वाचरति । एतेन वयःसन्धिः उक्ता । सर्वाङ्गेत्यनेनाभिज्ञानप्रकाशनम् । कुलवधूत्वेन चापलाभावः । इहस्थैरित्यनेन परिचयचातुरी । वाक्यद्वयेन दर्शनश्रवणयोः सफलत्वं दर्शयति । सुरते निःसाध्वसता प्रागल्भ्यं समुदाहृतम् । इति भरतः ।

(४२) केकाभिरिति । किं यत्र तत्र याचे । अपि तु न किमपि प्रार्थये । यतोऽप्रस्तावग्रस्तोऽर्थिभावोऽर्थित्वम् । अनवसरमाह । नृत्यादुद्धतपिच्छभारो मयूरः केकाभिर्वचनं छादयति । चकोरः पक्षिभेदो मत्ततया भ्रमत्तारकः सन् चित्तहर्षात् प्रियामभिसरति । गोलाङ्गूलः श्याममुखो वानरः कौसुमेन रजसा पुष्पधूल्या कान्तायाः कपोलौ चित्रयति । अतः सर्वासामन्यव्यासक्ततयार्थित्वानवसर इति भावः । अवस्त्रीसमवनगोलाङ्गूलकोकिला इत्यपरमाला । कं याच इति पाठे कं प्राणिनं प्रार्थये इत्यर्थः ।

अयञ्च। दन्तच्छदाधिमरञ्जितकान्तदन्त-
मुन्नम्य चुम्बति वलीवदनः प्रियायाः।
काम्पिल्लक-प्रसवपाटलगण्डपालि-
पाकावस्फुटितदाडिमकान्ति वक्त्रम्॥ ४३॥

एषः प्रियतमास्कन्धविश्रान्तकरो रोहिणानोकहस्कन्ध-विश्रान्तकन्धरः करी। कथमत्राप्यनवसरः।

कण्डूकुड्मलितेक्षणां सहचरीं दन्तस्य कोट्या लिखन्,
पर्य्यायव्यतिकीर्णकर्णपवनैराश्लादिभिर्वीजयन्।
जग्धार्द्धैर्नवशल्लकीकिसलयैरस्याः स्थितिं कल्पयन्,
धन्यो वन्यमतङ्गजः परिचयप्रागल्भ्यमभ्यस्यति॥४४॥

अयन्तु। नान्तर्वर्त्तयति ध्वनत्सु जलदेष्वामन्द्रमुद्गर्जितम्,
नास्वादास्तरसः करोति कवलान् आवर्जितैः शैवलैः।

---

(४३) दन्तेत्यादि। वलीवदनो वानरोऽयं कान्ताया मुखमुत्क्षिप्य चुम्बति। कीदृशम्। अधररागेण रक्ता मनोज्ञा दशना यत्र तत्। काम्पिल्लो रोचनीहक्षः। स्वार्थे कन्। तस्य प्रसवेन पुष्पेण फलेन वा रक्तगण्डप्रदेशः। पाकावस्फुटः पाकान्तरमन्तिमपाकस्ततः स्फुटितं विदीर्णं यद्दाडिमफलं तत्कान्ति। तत्सममित्यर्थः। तदिहाप्यनवसर एव। शाखामृगवलीमुखा इत्यमरः। काम्पिल्लः कर्कशचन्द्री रक्ताङ्गी रोचनीत्यपीत्यमरः। रोहिणानोकहो रोहवृक्षः।

(४४) कण्डूत्यादि। अयं धन्यः सुकृती वन्यमतङ्गजः वन्यहस्ती अस्याः प्रियायाः परिचयप्रागल्भ्यं सुरतनिःसाध्वसताम् अनुतिष्ठति। कीदृशः। कण्डू-कुड्मलितेक्षणां कण्डूतिमुद्रितनयनां प्रियां दन्ताग्रेण आलिखन् ईषदुल्लिखन्। कण्डूयन्नित्यर्थः। अत एव कण्डूयाभिः कुड्मलितेक्षणत्वं भवति। पर्य्यायेण क्रमेण व्यतिकीर्णौ मिश्रितौ कर्णौ तदीयानिलैः सुखदैर्वीजयन्। जग्धार्द्धैर्नवशल्लकी-पल्लवैरस्याः स्थितिं प्राणधारणं कल्पयन्।

(४५) नान्तरित्यादि। अयं करेणुरहितो हस्ती ताम्यति ग्लायति अवशिष्टः। मूर्तं निश्चितं प्रेयसीविरहेणैव विरहः। जलदेषु ध्वनत्सु सत्सु ईषदुद्गर्जितमन्द्र-

दानज्यानिविषादमूकमधुपव्यासङ्गदीनाननो,
नूनं प्राणसमावियोगविधुरस्तम्बेरमस्ताम्यति ॥४५॥

अलमनेनायासितेन अन्यतः सञ्चरामि। [विलोक्य।] एष सानन्द सहचरीसमाकर्ण्यमानमधुरगम्भीरकण्ठगर्जितध्वनिः अपरो मत्तमातङ्गयूथपालः, प्रत्यग्रविकसितकदम्बसङ्घातसुरभिशीतलामोदबहुलसंवलितमांसलकपोलनिष्यन्द-कर्दमितकषायकरटः, समुद्दलितकमलिनीखण्डविप्रकीर्णपर्णकमलकेसर-मृणालकन्दकोमलाङ्कुरमाहरन्, अनवरतप्रवृत्तकमनीयकर्ण-तालताण्डव-प्रचल-जर्जरितजलतरङ्गविततनीहारं समुत्त्रस्त-कुररसारसं सरोऽवगाह्य, विहरति भवतु एवमाभाषे। महाभाग! नागपते! श्लाघ्ययौवनः खलु असि, कान्तानुवृत्तिचातुर्य्यम् अपि अस्ति भवतः। [सापवादम्।] (४६)

लीलोत्खातमृणालकाण्डकवलच्छेदेषु सम्पादिताः,
पुष्यत्पुष्करवासितस्य पयसो गण्डूषसंक्रान्तयः।

कण्ठगर्जनं नावर्त्तयति न करोति समीपस्थात् सरस आवर्जितैर्मिलितैः शैवलैः कवलान् न करोति। मदहान्या यो विषादस्तेन मूकानां भ्रमराणां व्यासङ्गेन अन्यचित्ततया दीनाननः शोच्यमुखः। यद्वा। व्यासङ्गो विश्लेषासङ्ग इत्यर्थः। तदिह मदहानिचिन्तया सन्तापात्। दीनत्वमधोमुखचिन्तनात्। एतेन अनुभूतिसञ्जाता विषयव्यावृत्तिरुक्ता।

(४६) अहमिवायमपि कान्तातिरिक्तमन्यत् न वेत्तीत्यत आह। अलमिति। रतीन्तु श्रव्यात् मधुरकण्ठगर्जितप्रवणाद्वा सानन्देति। मातङ्गो हस्ती। सम्पातः सम्पर्कः। सङ्कलितो मिलितः। मांसलः पीनः। निष्यन्दो मदः। कषायः सुगन्धिः। करटो गण्डदेशः। सुरभौ च कषायः स्यादिति शाश्वतः। समुद्दलितमुन्मूलितम्। पर्णं पत्रम्। ताण्डवो नीतक्रियायामपि मध्यमाङ्गुलिसञ्चित तृणभरताख्या। नीहारस्तु कुहेलिकेति हारावली। कुररः पक्षिभेदः। अनुवृत्तिः सेवा। सापवादं सदोषम्।

सेकः शीकरिणा करेण विहितः कामं विरामे पुन-
र्यत्स्नेहादनरालबालनलिनीपत्रातपत्रं धृतम् ॥४७॥

कथमवधीरणानीरसं व्रजति। हन्त मूढ एवास्मिन् वने-
चरे वयस्यमकरन्दोचितं व्यवहरामि, हा वयस्य ! (४८)।

धिगुच्छ्वसितवैशसं मम यदित्थमेकाकिनो,
धिगेव रमणीयतां त्वदनुभावभावादृते।
त्वया सह न यस्तयाच दिवसः स विध्वंसताम्
प्रमोदमृगतृष्णिकां, धिगपरत्र या जायते ॥४९॥

---

(४७) शीकरेत्यादि। शीकरैः सितविशदच्छजलकणसमाश्रितैः विकसत्पद्मसुरभितस्य जलस्य गण्डूषसंक्रान्तस्य सम्बन्धाः सम्पादिता दत्ताः। पुष्यदिति पाठे पुष्टीभवदित्यर्थः। अथःकथयता स्वकरेण सेकः कृतः। तदिदं द्वयं कामं युक्तमेव। दोषमाह। विरामे सरोऽवगाहविरतौ गमनकाले पुनरकुटिलनालपद्मपत्रच्छत्रं न स्नेहाद्धृतम्। एतदयुक्तमित्यर्थः। अतः कान्तानुवृत्तिं न जानासीति भावः। पुष्कराम्भोरुहाणि चेत्यमरः। गण्डूषपदेन स्वयं पीत्वा जलदानं ध्वनितम्। नलिनी पद्मिनी पद्ममित्यमरदत्तः। अरालः कुटिलो नत इति मेदिनीकारः। आतपात्त्रायत इत्यातपत्रमित्युचितं पदम्।

(४८) वनचरत्वेन पार्श्वस्थं मित्रमपश्यन् सखेदमाह कथमिति।

(४९) धिगित्यादि। इत्थमेकाकिनो मम यदुच्छ्वसितवैशसं प्राणधारणदुःखं तद्धिग् वृथा। एकाकित्वमत्र हेतुः। धिगेव रमणीयवस्त्वनुभवान् तथाभाविन इति मुख्यपाठः। रम्यपदार्थविषयानुभवान्निष्फलोत्पादकानाम् धिक्। रमणीयवस्त्वनुभवादिति पाठे तथाभाविनोऽनुभवाद्रम्यवस्तु धिक्। निष्फलं तज्ज्ञानमित्यर्थः। धिगेव रमणीयतां त्वदनुभावभावादृते इति पाठे मम सौन्दर्यादिकं धिक्। कुतः। तवानुभावः सद्भावस्तस्य भावोऽभिप्रायस्तं विना। यथा। अनुभावो वाचकस्याभिनये भावः सत्त्वं तं विना। वागङ्गसत्त्वाभिनयेऽनुभावस्तु स्मृतो बुधैः। इति भरतः। भावादित्यत्र योगे पञ्चमी। त्वया मकरन्देन तथा मालत्या च सह यो दिवसो नास्ति सोऽपि दिवसो ध्वंसतां विनाशताम्। अथवा

मक। अये! उन्मादमोहान्तरितोऽपि सम्प्रति अयं मां प्रति अप्रतिकूल:, यत: कुतश्चिदनुषङ्गात् प्रबुद्ध एवास्य सहज-स्नेहसंस्कार: तत् असन्निहितमेव मां मन्यते (५०)। [पुर: स्थित्वा] एष पार्श्वचर एव ते मकरन्दो मन्दभाग्य:।

माध। प्रियवयस्य! सम्भावय, परिष्वजस्व मां, प्रियान्तु मालतीं प्रति निराश: परिश्रान्तोऽस्मि (५१)। [इति मूर्च्छति]।

मक। एवं सम्भावयामि जीवितेश्वरम्। [विलोक्य सकरुणम्।] हा कष्टं! आविर्भूतमत्परिष्वङ्गोत्कण्ठ एव निश्चेतन: संवृत्त: तत्किमिदानीमाशाव्यसनेन। सर्वथैव मे नास्ति वयस्य इति परिच्छेदो युक्त: (५२)। हा वयस्य!।

यत्स्नेहसंज्वरवता हृदयेन नित्य-
मावद्धवेपथु विनापि निमित्तयोगात्।
त्वद्व्यापदो गणयतो भयमन्वभावि
तत्सर्वमेकपद एव मम प्रशान्तम्॥ ५३॥

मालतीमकरन्दाभ्यां या प्रमोदसङ्गतया मम जायते तामपि धिक्। युवाभ्यां विना देवाज्ञे हर्षोऽपि आभासीभूत इति भाव:। अत एव प्रमोदस्य सङ्गत्याया रूपकेण आत्मीकृत्यसुक्तम्।

(५०) उन्मादादशायामपि यत: कुतश्चिदनुषङ्गात् व्यसनात् संस्काराभिव्यञ्जकात्। प्रबुद्ध: उद्बुद्ध:।

(५१) सम्भावय पालय। अमात्यराध्याश्च मूर्च्छितदर्श निराश इत्युक्तम्।

(५२) जीवितेश्वरमित्यनेन तुल्या जीवनसाम्यो उक्ता। निश्चेष्ट: प्रलयमुक्तजनाकृति:। परिच्छेदो निश्चय:।

(५३) यदित्यादि। स्नेहसंज्वरवता स्नेहरूपसन्तापवता हृदयेन सदा निमित्तयोगात् विनापि भयकारणं विनापि आवद्धवेपथु सकम्पं यत् भयं नित्यम् अन्वभावि अनुभूतं तत्सर्वं त्वद्व्यापद: त्वदीयविपत्तीर्गणयत: सम्भावयतो मम

सखि ! वरं तावन्त एवातिक्रान्ता मुहूर्त्ताः, तथाविधमपि भवन्तं येषु चेतयमानमनुभूतवानस्मि, (५४) इदानीं तु,

भारः कायो, जीवितं वज्रकीलं
काष्ठाः शून्या निष्फलानीन्द्रियाणि ।
कष्टः कालो मां प्रति त्वत्प्रयाणे,
शान्तालोकः सर्वतो जीवलोकः ॥ ५५ ॥

[विचिन्त्य] तत्किं नु खलु माधवास्तमयसाक्षिणा मया भवितव्यमिति जीवामि ? भवतु अमुष्मादेव गिरिशिखरात्

एकपदे एकस्मिन् क्षणे प्रशान्तं परिसमाप्तम् । कदा ते किं स्यादित्यादिभयं प्रक्रान्तदशया प्रशान्तमिति भावः । एतत्पक्षे गणयतेति पाठे विधिमित्यर्थात् । यद्वा । त्वदन्यापदो गणयता इदा यद्वयमनुभूतं तदधुना गतमित्यर्थः । तथा च त्वन्निमित्तमधुना तु सहेतुकैव विपदिति भावः ।

(५४) वरं मनागिष्टे । मनागिष्टे वरं यत्तु कश्चिदाह तदव्ययमिति शान्तनः । अव्ययानामनेकार्थत्वादुक्तोऽर्थः सुलभ एव । चेतयमानं चेतनावन्तम् ।

(५५) भार इत्यादि । कायो भारो धर्तुमशक्यः । धारणाशक्ततया व्याधिः । जीवितं जीवनं वज्रकीलकमनुच्छेदात् । घनेन मर्मच्छेदः । मर्मच्छेदेन खिन्ना । दिशः शून्या इति जडता । इन्द्रियाणि नेत्रादीनि अफलानि कार्याक्षमाणि । बाह्यविषयाग्रहणाद्दैन्यम् । कालः कष्टो दुःखदः । दैन्येन जीवनाक्षमता । संसारः सर्वत्र प्रशान्तदर्शनः । यथा च त्वां विना न मज्जीवनमिति भावः । त्वत्प्रयाणे तव गमने विनाश इति यावत् । सतिसप्तमी इयम् । मां प्रतीति सर्वत्र योज्यम् । यद्वा । पृथिव्यादिद्रव्यगणके प्रधानद्रव्यरूपमेव दोषनाम । तत्र भार इति पृथिव्या जीवनमित्याकाशः काष्ठा इति दिक् इन्द्रियाणि इति इन्द्रियाणां काल इति कालस्य लोक इति विषयाणां दोष उक्तः । शान्तालोकोऽनुपलम्भ इत्यर्थः ।

(५६) षष्ठमङ्गी विनाशः । व्याधिदशायामयम् । यदाह । निर्वेदश्च खिन्ना च दैन्यं व्याधिः जडता । जडता मरणं चैव व्याधौ तु षट्केऽपि

पाटलावत्यां निपत्य, माधवस्य मरणाग्रेसरो भवामि (५६)। [सकरुणं निवृत्य आलोक्य।] कष्टं! भोः कष्टम्!

तदेतदसितोत्पलद्युतिशरीरमस्मिन्भू-
क्षमातिदृढपीडनैरपि न तृप्तिरालिङ्गनैः।
यदुल्लसितविस्मया बत निपीतवत्यः पुरा,
नवप्रणयविभ्रमाकुलितमालतीदृष्टयः ॥५७॥

आश्चर्यम् एतस्यां तनौ अचरमे वयसि तावतो गुणसमाहारस्य (५८) सन्निवेशः, कथमिवाभूत्। सखे माधव!।

आपूर्णश्च कलाभिरिन्दुरमलो यातश्च राहोर्मुखम्,
सञ्जातश्च घनाघनो जलधरः शीर्णश्च वायोर्जवात्।
निर्वृत्तश्च फलेग्रहिर्द्रुमवरो दग्धश्च दावाग्निना,
त्वं चूडामणितां गतश्च जगतः प्राप्तश्च मृत्योर्वशम् ॥५९॥

च। पाटलावती नदीभेदः। प्रियदर्शनार्थं निवर्त्तनम्। मूर्च्छां दृष्ट्वा सकरुणम्।

(५७) तादृशं दृष्ट्वा सखेदमाह। तदित्यादि। सखे! यत्तवाङ्गं नीलनलिनश्यामं तदेतत्। अभिषङ्गे गाढासङ्गैः अपि आलिङ्गनैर्मम तृप्तिर्माभूत्। यदङ्गं नवप्रणयविभ्रमाकुलितमालतीदृष्टयः नवकं विलासव्याकुलमालतीदृष्टय उल्लसितविस्मया उपचिताद्भुताः पुरा पूर्वं निपीतवत्यो निमादरेण अवलोकितवत्य इत्यर्थः। बत खेदे।

(५८) अचरमे नूतने। समाहारो मेलकः।

(५९) आपूर्ण इति। कलाभिः षोडशांशैः आपूर्णश्च अमल इन्दुश्चन्द्रो राहोर्मुखं यातः सञ्जात उत्पद्यमानो घनाघनो बहुल इत्यर्थः जलधरः वायोर्जवात् वेगात् शीर्णश्च। निर्वृत्तश्च उत्पन्नोऽपि फलेग्रहिः द्रुमवरः फलमरितः तरुराजः दावाग्निना दग्धश्च। त्वं जगतः चूडामणितां श्रेष्ठतां गतोऽपि मृत्योर्वशं प्राप्तोऽसि।

[विचिन्त्य ।] तत्परिष्वजे अहं तावदेनं गतमपि वयस्यं, अर्थितश्च अनेन सम्भावितेव अयमर्थः । [परिष्वज्य ।] हा वयस्य ! विमलविद्यानिधे गुणगुरो ! मालतीदायग्राहजीवितेश्वर ! हा सौन्दर्य्यविनिर्जितरतिरमणच्छाय ! हा कामिनीहृदयमन्मथ ! हा बान्धवपयोनिधिशरच्चन्द्र ! हा कामन्दकीमकरन्दानन्दनमुखचन्द्र ! माधव ! अयमत्र ते जन्मनि अपश्चिमः पश्चिमावस्थां प्रापितो मकरन्दबाहुपरिष्वङ्गः । (६०) सएष मकरन्दो मुहूर्त्तमपि जीवतीति मैवं मंस्थाः ।

आजन्मनः सहनिवासतया मयैव
मातुः पयोधरपयोऽपि समं निपीय ।
त्वं पुण्डरीकमुख ! बन्धुतया निरस्त-
मेको निवापसलिलं पिबसीत्ययुक्तम् ॥६१॥

[सकरुणं विमुच्य परिक्रम्य च ।] इयमधस्तात्पाटलावती, भगवति आपगे ! प्रियसुहृदो यत्र मम तत्रैव सम्भवो भूयात् अमुत्र भूयोऽपि भूयासमनुसञ्चरः (६२) ।

इति पतितुमिच्छति ।

---

(६०) एवं गतं मूर्च्छितम् । अयमर्थ आलिङ्गनरूपः । मया सहेति शेषः । अपश्चिमो दुर्लभः । पश्चिमावस्था शेषावस्था ।

(६१) आजन्मेत्यादि । हे पद्मास्य ! जन्मन आरभ्य मयैव समं तुल्यस्नेहतया मातुः स्तन्यं पीत्वा अधुना त्वमेको निवापसलिलं प्रेतोदकाञ्जलिं बन्धुसमूहेन दत्तं पिबसि इत्येतदयोग्यम् । सहपानार्थमहमप्यागच्छामीत्यर्थः । निवापः पितृदेये स्यादित्यमरः ।

(६२) आपगा नदी । प्रियसुहृदित्यादि । मित्रस्य सम्भव उत्पत्तिर्यत्र ममापि तत्रैव भूयात् । अमुत्र अपरस्मिन् लोके पुनरपि अहं अनुचरो भूयासमित्यर्थः । भूयादित्यादौ प्रार्थनायां लिङ् ।

[प्रविश्य सहसा सौदामिनी। वारयित्वा।] वत्स! अलं साहसेन।

मक। [विलोक्य।] अम्ब! कासि? किमहं त्वया प्रतिषिद्धः?

सौदा। आयुष्मन्! किं त्वं मकरन्दः?

मक। सुष्ठु, सएवास्मि मन्दभाग्यः।

सौदा। वत्स! योगिन्यस्मि, मालत्या अभिज्ञानञ्च धारयामीति।

बकुलमालां दर्शयति।

मक। [सोच्छ्वासं सकरुणम्।] आर्य्ये! अपि जीवति मालती?

सौदा। अथ किम्। वत्स! किमत्याहितं (६३) माधवस्य यदनिष्टे व्यवसितोऽसि इति आकम्पितास्मि। अथ माधवः क्व?।

मक। आर्य्ये! तमहं प्रमुग्धमेव वैराग्यात्परित्यज्य आगतः, तदेहि, तूर्णं सम्भावयावः। [त्वरितं परिक्रामतः।]

माध। [आश्वस्य।] अये! प्रतिबोधितः एवास्मि केनापि, नूनमस्य अभिनवजीमूतजलवाहिनः प्रभञ्जनस्य अनपेक्षिताक्षदवस्थोऽयं व्यापारः (६४)।

मक। दिष्ट्या पुनः प्रत्यापन्नचेतनो वयस्यः।

सौदा। [विलोक्य।] संवदति उभयोर्मालतीनिवेदितः शरीराकारः (६५)।

---

(६३) अत्याहितं प्रमीतोऽभूत्।

(६४) प्रभञ्जनो वायुः।

(६५) उभयोर्माधवमकरन्दयोः।

माध। भगवन् पौरस्त्यपवन!

भ्रमय जलदानम्भोगर्भान् प्रमोदय चातकान्,
कलय शिखिनः केकोत्कण्ठान् कठोरय केतकान्।
विरहिणि जने मूर्च्छां लब्ध्वा विनोदयति व्यथाम्
अकरुण! पुनः संज्ञाव्याधिं विधाय किमीहसे? ॥६६॥

मक। सुवृत्तमखिलजन्तुजीवनेन मातरिश्वना। (६७)

माध। देव वायो! तथापि भवन्तमेवं प्रार्थये। (६८)

विकसत्कदम्बनिकुरम्बपांशुना
सह जीवितं वह मम प्रिया यतः।
अथवा तदङ्गपरिवासशीतलं
मयि किञ्चिदर्पय भवान् हि मे गतिः॥ ६९ ॥

---

(६६) भ्रमयेति। हे वात! अम्भोगर्भान् जलपूर्णान् जलदान् मेघान् भ्रमय चातकान् तदाख्यपक्षिणः प्रमोदय मेघजलदानेन सन्तोषय। केकोत्कण्ठान् केकारवोत्सुकान् शिखिनो मयूरान् कलय नर्त्तय केतकान् तदाख्यपुष्पाणि कठोरय त्वज्जलपातेन केतकाः कठोरीभवन्तीत्यर्थः। विरहिणि वियोगयुक्ते जने मयीति शेषः। मूर्च्छां विरहदशाविशेषं लब्ध्वा व्यथां विरहजन्यक्लेशं विनोदयति अपनुदति सति हे अकरुण! निर्दय! पुनः संज्ञाव्याधिं चैतन्यरूपरोगं विधाय जनयित्वा किमीहसे? चेष्टसे? एतावतापि किं त्वं न सन्तुष्टोऽसीति भावः।

(६७) मातरिश्वा वायुः। वातीति वायुरित्युचितपदन्यासेन जीवनयोग्यता उक्ता।

(६८) तथापि अनिष्टकरणादपि।

(६९) विकसदित्यादि। मम प्रिया यतो यत्र तं देशं मम जीवितं विकसत्कदम्बनिकुरम्बपांसुना प्रफुल्लकदम्बसमूहधूल्या सह प्रापय। घटय मे इति वा पाठः। सा विरहदीना म्रियेत अतस्तज्जीवनाय मज्जीवितं नयेति भावः। पांसुना सहेत्यनेन परमाणुरूपं मे जीवोऽपि तत्समूहे वसिष्यतीति न ते प्रयासोऽपि कादित्युक्तम्। यो वा तदङ्गपरिवासशीतलं प्रियाङ्गसङ्गजनितशिशिरं वर्त्तिनि-

कृताञ्जलिः प्रणमति।

सीदा। सुसमाहितः खलु अभिज्ञानदर्शनस्य अवसरः (७०)।

अपरतो मालां मुञ्चति।

माध। [साकूतविस्मयहर्षम्।] कथमियमस्माभिरचिता प्रियायाः स्तनोद्भेददुर्ललितमूर्त्तिः अनङ्गमन्दिराङ्गणवकुलप्रसवमाला (७१)।

[निरूप्य, सहर्षम्।] कः सन्देहः। तथाहि। स एवायमस्याः।

मुग्धेन्दुसुन्दरतदीयमुखावलोक-
हेलाविशृङ्खलकुतूहलनिह्नवाय।

हस्तु मयि तदर्पय देहि। ईरयेति पाठे प्रेरयेत्यर्थः। तदेव मे तापशान्त्यै स्यादिति भावः। अत्र हेतुमाह। यतो मम भवान् गतिः आश्रयः। आश्रयस्याश्रितजीवनं युक्तमेवेति भावः। अपि वेति पाठेऽपिः सम्भावनायाम्।

(७०) समाहितो युक्तः। वायुप्रार्थनाप्रकरणात्।

(७१) प्रियाकण्ठसङ्गिमालालोकात्सहर्षत्वम्। दुर्ललिता अतिप्रिया। अनङ्ग एव मन्दिरमनङ्गस्य वा मन्दिरम्।

(७२) मुग्धेत्यादि। अस्या मालायाः स एवायं भागो यो लवङ्गिकाया अपि सन्तोषमकरोत्। अपिपदान्मालत्या अपीत्यर्थः। विषमं ग्रथितं ग्रन्थना यत्र सः। विषमेव ग्रथित इति वा। अत्र हेतुमाह। मुग्धं मनोज्ञम् इन्दुसुन्दरम् इन्दुकान्तं यन्मालतीमुखम्। यद्वा। विरहात् क्षामत्वादिना बालेन्दुवत् कान्तं यत् तदास्यं तदालोके सति हेलया शृङ्गारचेष्टया विशृङ्खलं सर्वत्र वर्तमानं यत् कौतुकं तद्गोपनाय दुर्वृत्तैः पूर्ववचनादन्यथा दृशैः पुष्पै रचितः। एतत्तु प्रथमाङ्क एवं व्यक्तम्। ननु हेला स्त्रीविषया। यदाह भरतः। यौवने विंशति स्त्रीणां विकारा नैसर्गजाः। आदौ त्रयोऽङ्गजास्तेषां दश स्वाभाविकास्तथा। तत्राङ्गेषु हावहेलाञ्चलम्। अक्षिभ्रुवोर्विकाराद्याः शृङ्गारस्य च सूचकाः। ग्रीवारेचका भावा हावास्तेभ्यः समुत्थिताः। य एव हावः हेलाऽसौ शृङ्गाररस-

दुर्ग्रन्थस्तपुष्परचितोऽपि लवङ्गिकाया-
स्तोषं तनोति विषमग्रथितोऽपि भागः ॥ ७२ ॥

[सहर्षोन्मादमुत्थाय।] प्रिये मालति! ननु इयं वीक्ष्यसे। [सकोपमिव।] अयि (७३) मदवस्थानभिज्ञे!

प्रयान्तीव प्राणाः सुतनु! हृदयं ध्वंसत इव,
ज्वलन्तीवाङ्गानि प्रसरति समन्तादिव तमः।
त्वराप्रस्तावोऽयं न खलु परिहासस्य विषय-
स्तदक्ष्णोरानन्दं वितर मयि माभूरकरुणाः ॥७४॥

[सर्वतो दृष्ट्वा सनिर्वेदम्।] कुतोऽत्र मालती? [वकुलमालामुद्दिश्य।] अयि प्रियाप्रणयिनि वकुलमाले! उपकारिणी असि अतः स्वागतं भवत्याः।

सम्भवा। समाख्याता च चेष्टा ललिताभिनयात्मिका। अतो माधवे हेलेत्युक्तम्। नैवम्। स्तोषामित्यस्योपलक्षणत्वात्पुरुषेऽपि कामावस्थासाम्याद्धेला यदाह। हेला हावश्च भावश्च व्यक्तौ विभ्रमभावकम्। आहुः प्रेमाभिसन्धानं चकितं च विलासितम्। तत्र रागतः सहसा प्रवृत्तौ हेतुश्चिन्तोन्मादौ हेलेति। यथा। अवलोकन इत्यवलोकः। कर्मणि घञ्। इन्दुसुन्दरमालतीमुखेऽवलोक्या दृष्ट्या या हेला तया विभ्रमलं यन्माधवस्य कुतूहलं तद्गोपनार्थेत्यर्थः।

(७३) सङ्कल्पलिखितप्रियादर्शनाद्धर्षः। दर्शनाप्राप्त्या पुनराह। नन्विति। अत्रापि लाभादुपालभ्यते अयि इति।

(७४) परिहासाद्दर्शनमात्मस्य तदनवसरमाह। प्रयान्तीत्यादि। प्राणाः प्रयान्तीव सर्वतः शून्यत्वात्। हे सुतनु! हृदयं मनो ध्वंसत इव मोहात्। अङ्गज्वलनमतिदाहात्। एतेन व्याधिरुक्तः। सर्वतस्तमः प्रसरतीव। अनेन जडता। सकलेन्द्रियाणामवहात्। जडतानन्तरं मरणमहावस्थानामास एव युक्त इत्याह त्वरेति। खलु निश्चये। अत एवं ततो नेत्रप्रीतिं देहि। स्वं दर्शयेत्यर्थः। मयि विषये अकरुणा निर्दया मा भूः न भविष्यसि। यद्वा। अकरुणा मा भूर्न भवसि। माङि लुङिति कालसामान्ये लुङ्। इत्यन्द उत्प्रेक्षाणाम्।

निष्प्रत्यूहाः प्रियसखि ! यदा दुःसहाः सम्बभूवु-
र्देहोद्दाहव्यसनगुरवो मन्मथोन्माथवेगाः ।
तस्मिन् काले कुवलयदृशस्त्वत्समाश्लेष एव
प्राणत्राणं प्रगुणनमभून्मत्परिष्वङ्गकल्पः ॥७५॥

सकरुणं निर्वर्ण्य *

आनन्दमिश्रमदनज्वरदीपनानि
गाढानुरागरसवन्ति तदा तदा च ।
स्नेहाकराणि मम मुग्धदृशश्च कण्ठे,
कष्टं स्मरामि तव तानि गतागतानि ॥७६॥

---

(७५) निरित्यादि । प्रियसखि ! वकुलमाले ! मालत्याः पश्चात्याः मन्मथोन्माथवेगाः कामोन्मादोद्वेगा निष्प्रत्यूहाः निर्विघ्ना अत्यर्थं दुःसहा देहोद्दाहव्यसनगुरवः अङ्गदाहदुःखमहान्तः यदा यस्मिन् काले सम्बभूवुः समुत्पन्नाः तत्र काले तस्यास्त्वदालिङ्गनमेव शीघ्रं प्राणरक्षकमभूत् । अत एव मदालिङ्गनतुल्यः । उन्माथ उन्मथनमुद्वेग इति यावत् । प्रगुणमिति पाठे प्रकृष्टगुणमित्यर्थः । क्रियाविशेषणं वा । कामदुःखोद्वेगस्य प्रियसङ्गस्य अभावादविघ्नत्वम् । मालतीप्रणयित्वात् प्रियसखि इति । दुःसहत्वमधृतिकरणात् । उद्दाह उद्गतदाहः । व्यसनस्थाने व्यथन इति पाठे व्यथनं पीड़ा । अधुना मालां विना अस्याः कथं जीवनं भविष्यतीति भावः ।

* निर्वर्ण्य निरूप्य ।

(७६) आनन्देत्यादि । मम मालत्याश्च कण्ठे तव तानि गतागतानि स्मरामि । स्मरणस्य अतिदुःखदत्वात् कष्टम् । तदा तदा तस्मिंस्तस्मिन् काले । तत्र आरिकाविवाहात् पूर्वं मालतीकण्ठगतेति गतं लवङ्गिकाज्ञया माधवकण्ठमागतेत्यागतमित्येकम् । आरिकाविवाहे मालत्या माधवकण्ठनीता अतो गतमथ तन्मुखदर्शनात्स्वकण्ठेऽर्पितेत्यागतमिति द्वितीयम् । पुनस्तत्र प्रणयवशाग्न्यावेन माधवे दत्तेति गतमिदानीं तु सौदामिन्या मालतीसकाशादानीय दत्तेति त्रीणि गतागतानि । अतएव बहुवचनम् । कीदृशानि । तद्दशायामन्तरान्तरा दर्शनाभावादानन्दमिश्रितकामतापप्रकाशनानि । दृढानुरागरसयोगीनि ।

हृदये निधाय मूर्च्छति ।

मक । [उपसृत्य वीजयन् ।] समाश्वसिहि सखे ! समाश्वसिहि ।

माध । [आश्वस्य ।] मकरन्द ! किं न पश्यसि कुतोऽपि सहसैव मालतीखेदं वहतो वकुलदाम्नो लाभः तत्कथं नु मन्यसे किमेतदिति ।

मक । वयस्य ! इयमार्य्या योगेश्वरी अस्य मालत्यभिज्ञानस्य नेत्री ।

माध । [विलोक्य सकरुणं कृताञ्जलिः ।] आर्य्ये ! प्रसीद, कथय, जीवति मे प्रिया ? (७७)

सौदा । वत्स ! समाश्वसिहि समाश्वसिहि ! जीवति सा कल्याणिनी ।

[माधवमकरन्दौ हृष्ट्वा उच्छ्वस्य ।] आर्य्ये ! यद्येवं तत् कथय कथमेष वृत्तान्त इति ।

सौदा । पुरा किल करालायतने मालतीमुपहरन्नघोरघण्टः करवालपाणिना माधवेन व्यापादितः ।

माध । [सोद्वेगम् ।] आर्य्ये ! विरम, परिज्ञातो वृत्तान्तः ।

मक । क इव ?

माध । सखे किमन्यत् ? सकामा कपालकुण्डलेति (७८) ।

मक । आर्य्ये ! अप्येवम् ?

कं इत्थं आकरो येषु तानि । कं इं प्रीतिमाकुर्वन्ति व्याकुर्वन्तीति कं शाकराणि । कञ्जी हेतिल्वादिना टप्रत्ययः । तदा तदा चैति चकारात् आकाम्बरपरिवृत्तः ।

(७७) आर्य्या मान्या ।

(७८) सकामा मदपकारेच्छ सिद्धप्रतिमेच्छः ।

सौदा। एवं यथानिवेदितं वत्सेन।

मक। कष्टं भोः कष्टम्!

कुमुदाकरेण शरदिन्दुचन्द्रिका
यदि रामणीयकगुणाय सङ्गता।
सुकृतं तदस्तु, कतमस्त्वयं विधि-
र्यदकालमेघविततिर्व्ययूयुजत्॥ ७९॥

माध। हा प्रिये मालति! कष्टमतिबीभत्समापन्नासि (८०)

कथमिव तदाभवस्त्वं कमलमुखि! कपालकुण्डलाग्रस्ता?।
उत्पातधूमलेखाक्रान्तेव कला शशधरस्य॥ ८१॥

भगवति कपालकुण्डले! (८२)

निर्माणमेव हि तदादरलालनीयं,
मा पूतनात्वमुपगाः शिवतातिरेधि।

---

(७९) कुमुदेत्यादि। कुमुदसमूहेन यदि शरच्चन्द्रचन्द्रिका सौन्दर्य्यगुणार्थं सङ्गता प्राप्ता तत् सुकृतं शोभनकरणमस्तु। द्वयोरपि रम्यत्वात्। अयं पुनः कः प्रकारः कुत्सितप्रकारो वा यदकालमेघपङ्क्तिर्व्ययूयुजत् वियोजयामास विच्छेदं कृतवतीत्यर्थः। ध्वनिना अत्र कुमुदाकरो माधवः चन्द्रिका मालती मेघसन्ततिः कपालकुण्डला इत्युक्तम्।

(८०) अतिबीभत्समिति। उद्वेगहेतुकपालकुण्डलादर्शनाद्बीभत्सः। यदाह। उद्वेजनैश्च बहुभिर्बीभत्सरसः समुद्भवति।

(८१) कथमित्यादि। कपालकुण्डलाग्रस्ता तत्कलिता, हे कमलमुखि! पद्ममुखि! तदा त्वमपि कथमभवः? भयात् कथं त्वमासीः किं त्वयोक्तं कस्ते त्राता अभूदित्यादिज्ञापनाय कथमिति सामान्यनिर्देशः। केतुकवलिता चन्द्रकलेव। एतदुपमया बीभत्सजविषादसम्भवा ग्लानिरप्युक्ता। यदाह। अपस्मारस्तथोन्मादो विषादो मद एव च। मृत्युर्व्याधिर्भयं चैव भावा बीभत्ससम्भवाः।

(८२) स्त्रीवधं नैव घातयेदिति निजधर्मं जानत्या त्वया सा घातितेति सोत्कण्ठमाह भगवति इति।

(८३) निर्माणमित्यादि। तन्निर्माणं मालतीरूपादिकमेव हि आदरेण

नैसर्गिकी सुरभिणः कुसुमस्य सिद्धा
मूर्ध्नि स्थितिर्न चरणैरवताडनानि ॥ ८३ ॥

सौदा। वत्स! अलमावेगेन।

अकरिष्यदसौ पापमतिनिष्करुणैव सा।
नाभविष्यमहं तत्र यदि तत्परिपन्थिनी ॥८४॥

[माधवमकरन्दौ। प्रणम्य।] अतिप्रसन्नमार्य्याचरणैः (८५) तत्कथय, कथं पुनः त्वमेव अस्माकं बन्धुः।

सौदा। आख्यथः खलु एतत् (८६)। [उत्थाय।] इयमिदानीमहम्,

गुरुचर्य्यातपस्तन्त्रमन्त्रयोगाभियोगजाम्।
इमामाक्षेपणीं सिद्धिमातनोमि शिवाय वः ॥८७॥

लालनीयं रक्षणीयं भवति। रम्यत्वादेव। पूतनात्वं राक्षसीत्वं तत्राश्रमे मा उपगा मा गमिष्यसि। शिवतातिः कल्याणकारी एधि भव। शिवतामुपैतीति पाठे तन्निर्माणम्। कर्णं शिवतां कल्याणत्वं गच्छति। सुरभिणः सुगन्धस्य पुष्पस्य मूर्ध्नि स्थितिः मस्तके धृतिः स्वभावसिद्धा। चरणैः पादैः अव पीड़नानि न स्वभावसिद्धानीत्यर्थः।

(८४) अकरिष्यदित्यादि। असौ कपालकुण्डला पापं तद्वधरूपम्-करिष्यदेव। अतिनिष्करुणा यतः सा। यदि तव स्थाने वधे वा तस्याः परिपन्थिनी विरोधिनी अहम् न अभविष्यम्। क्रियातिपत्तौ लृङ्। बुद्धिप्रत्यक्ष-तया असौ इति।

(८५) अतिप्रसन्नं प्रसादः कृतः।

(८६) आख्यथः। युवामित्यर्थात्।

(८७) गुर्वित्यादि। गुरुचर्या गुरुसेवा गुर्वी चर्या विशिष्टमनुष्ठानम् तपश्चान्द्रायणादि। तन्त्रं मन्त्रप्रवर्त्तनादि। मन्त्रस्ताराप्रभृतिदेवीनां तत्तद् आगमस्य वा मन्त्रः। योगः समाधिः। एषु अभियोगादभ्यासात् जायमा-नाम् आक्षेपणीम् आकर्षणीं सिद्धिं युष्माकं कल्याणाय विस्तारयामि।

इति समाधवा निष्क्रान्ता।

मक। आश्चर्यमाश्चर्यम्!

व्यतिकर इव भीमस्तामसो वैद्युतश्च
क्षणमुपहतचक्षुर्वृत्तिरुद्भ्रूय शान्तः।

विलोक्य सभयम्।

कथमिह न वयस्यस्तत्किमेतत्, [विचिन्त्य] किमन्यत्।
प्रभवति हि महिम्ना स्वेन योगीश्वरीयम् ॥ ८८ ॥

[सवितर्कम्।] किमयमनर्थ इति सम्प्रति मुग्धोऽस्मि (८९)।

अपि च। अस्तोकविस्मयमपसृतपूर्ववृत्त-
मुद्भूतनूतनभयज्वरजर्जरं नः।

---

(८८) व्यतिकर इत्यादि। मालतीवार्त्ताया अप्यज्ञानादयं तामसोऽन्धकारजः। अत एव भीमः। तज्जीवनज्ञानाद्वैद्युतश्चायं विद्युत्सम्बन्धी। व्यतिकरः सम्पर्कः। अत एवानन्दाश्रुनिर्झरेण उपहतनेत्रवृत्तिः। कीदृशः। क्षणमुद्भूय शान्तः। अत एव विद्युद्विद्योतो वितर्कः। कथमिह स्थाने वयस्यो माधवोऽपि नास्ति। तत् किमिदं क्व गतः केन वा स नीत इति विचिन्त्येत्यर्थः। निर्णयमाह। अन्यत् किम्। यत इयं योगीश्वरी निजतपःप्रभावेण प्रभवति। अनया नीत इति भावः।

(८९) संशयमाह किमयमिति। सौदामिनीनयनेऽर्थः प्रयोजनं कपालकुण्डलानयनेऽनर्थ इति भावः।

(९०) अस्तोकेत्यादि। अस्माकं चेतः चित्तम् कर्तृ आनन्दशोकाभ्यां हर्षशोकाभ्यां प्रबलं मिश्रत्वं गच्छति। कीदृशम्। अस्तोकविस्मयम् अनल्पाश्चर्यम्। एकदैव नानारससम्भवात्। अपसृतं विस्मृतं पूर्ववृत्तं मालतीहरणरूपं यत्र। अत एवानन्दः। उद्भूतं नवं भयं माधवापकारसम्भावनं तेन ज्वरेण जर्जरं जीर्णम्। अत एव शोकः। यथा। माधवानवलोकनेनोद्भूतनवभयज्वरजर्जरतया शोकः। एकक्षण एव त्रुटितौ घटितश्च प्रसीदौ यत्र तत्। मालती-

एकपदे त्रुटितसङ्घटितप्रमोह-
मानन्दशोकशबलत्वमुपैति चेत: ॥८०॥

तदवैव कान्तारगहने सह शिष्यवर्गेण प्रविष्टां भगवती-मन्विष्य तस्यै वृत्तान्तमेनं कथयिष्यामि । [इति निष्क्रान्त: ।]

इति मालतीमाधवे नवमोऽङ्क: ।

दशमोऽङ्क: ।

—:०:—

तत: प्रविशति कामन्दकी मदयन्तिका लवङ्गिका च ।

कामं । [सास्रम् ।] हा वत्से मालति ! मदङ्कालङ्कार-कारिणि । क्वासि देहि मे प्रतिवचनम् ।

आजन्मन: प्रतिमुहूर्त्तविशेषरम्या-
ण्याचेष्टितानि तव सम्प्रति तानि तानि ।
चाटूनि चारुमधुराणि च संस्मृतानि,
देहं दहन्ति हृदयं च विदारयन्ति ॥ १ ॥

लाभसम्भावनया त्रुटितौ माधवापकारसम्भावनया घटित इति भाव: । अत एवात्याश्चर्य्यम् । शोकशब्दोऽत्यपर्य्याय: । शिष्यवर्गेण मदयन्तिकालवङ्गिकाभ्याम् । विप्रनष्टामिति कस्मिंश्चित् पुस्तके पाठो दृश्यते तत्राहश्यमानामित्यर्थ: ।

---

(१) आजन्मन इति । आजन्मन: जन्मदिनपर्य्यन्तं प्रतिमुहूर्त्तं विशेषेण रम्याणि चारूणि आचेष्टितानि विलासादय: सम्प्रतीदानीं चाटूनि प्रियाणि चारुमधुराणि बहूनि लपितानि च तानि तानि संस्मृतानि सन्ति देहं दहन्ति हृदयमन्त:करणञ्च विदारयन्ति । एतानि मया सोढुमशक्यानि जातानीत्यर्थ: ।

[आकाशे।] अपि च पुत्रि!

अनियतरुदितस्मितं विराजत्-
कतिपयकोमलदन्तकुड्मलाग्रम्।
वदनकमलकं शिशोः स्मरामि
स्खलदसमञ्जसमुग्धजल्पितं ते ॥ २ ॥

मदयन्तिकालवङ्गिके। [सास्रमाकाशे।] हा पिअसहि! सुप्पसण्णमुहचन्दसुन्दरि! कहिं गदासि, को वा सिरीसकुसुमसुउमारस्स दे सरीरस्स अअं देव्वदुव्विलसिअपरिणामो एक्ककिणीए उवगदो। महाभाअ माहव! उवत्थिदत्थमिदमहूसओ दे जीअलोओ संवुत्तो (क) (३)।

कामः। [सविशेषखेदम्।] हा वत्सौ!

(क) हा प्रियसखि! सुप्रसन्नमुखचन्द्रसुन्दरि! क्व गतासि, को वा शिरीषकुसुमसुकुमारस्य ते शरीरस्य अयं दैवदुर्विनयपरिणाम एकाकिन्या उपगतः महाभाग माधव! उपस्थितास्तमितमहोत्सवस्ते जीवलोकः संवृत्तः।

---

(२) अनियतमिति। अनियतमजस्रं रुदितानि स्मितानि हास्यानि च यत्र, तत्, विराजन्ति कतिपयानि कोमलानां दन्तकुड्मलानामग्राणि यत्र, तत् स्खलन्ति असमञ्जसानि असमग्राणि मञ्जूनि जल्पितानि अर्द्धस्फुटवाक्यानि यत्र, तत् शिशोः शैशवावस्थापन्नायाः मालत्या वदनकमलकं मुखपद्मं स्मरामि। अत्र स्वभावोक्तिरूपकालङ्कारौ स्फुटावेव।

(३) अत्रैकाकिन्या एकमात्रस्वरूपायाः। आदावुपस्थितोऽथास्तमितो महोत्सवो यत्र सः।

अभिनवरागरसोऽयं भवतोः कृतकौतुकः परिष्वङ्गः ।
लवलीलवङ्गयोरिव नियतिमहावात्यया निहतः ॥ ४ ॥

लव । [सोद्वेगम् ।] हदास ! वज्जमअ ! सव्वधा णिसंसोसि हिअअ ! । (ख) । [इति हृदयमाहत्य पतति ।]

मद । सहि लवङ्गिके ! णं भणामि खणमेत्तअम्पि दाव समस्सस (ग) ।

लव । सहि ! किं करेमि, दिढवज्जलेवपडिबद्धणिच्चलं मम जीविदं ण मं परिच्चअदि (घ) ।

काम । वत्से मालति ! जन्मनः प्रभृति वल्लभा ते लवङ्गिका, तत्किमेनामुज्झितजीवितां वराकीं न अनुकम्पसे । इयं हि ।

उज्ज्वलालोकया स्निग्धा त्वया त्यक्ता न राजते ।
मलीमसमुखी वर्त्तिः प्रदीपशिखया यथा ॥५॥

(ख) हा हताश ! वज्रमय ! सर्वथा नृशंसमसि हृदय !

(ग) सखि लवङ्गिके ! ननु भणामि क्षणमात्रमपि तावत् समाश्वसिहि ।

(घ) सखि ! किं करोमि, दृढवज्रलेपप्रतिबद्धनिश्चलं मम जीवितं न मां परित्यजति ।

---

(४) अभीति । लवलीलवङ्गयोरिव तादृगनुरक्तयोर्भवतोः अभिनवो रागोऽनुराग एव रसो यत्र स कृतकौतुकः कौतूहलसमुपेतोऽयं परिष्वङ्गः आलिङ्गनं दैवस्य नियतिरेव महावात्या तया निहतः समूलमुन्मूलित इव अभवत् । अत्र रूपकोत्प्रेक्षयोः सङ्करः ।

(५) उज्ज्वलेति । उज्ज्वल आलोको दीप्तिर्यस्याः तया ज्वलितयेत्यर्थः । तया प्रदीपशिखया त्यक्ता अतएव मलीमसमुखी कृष्णवर्णमुखी अन्यत्र मलिनानना, स्निग्धा विश्वस्ता सखी, अन्यत्र तैलयुक्तापि वर्त्तिर्यथा तथैव तेन श्रौत्युपमा । न राजते शोभते ।

कथं कल्याणि ! कामन्दकीं जहासि, ननु वत्से ! मदीयचीवरांशेनैव ते प्रगुणीकृतानि अङ्गानि । (६)

स्तन्यत्यागात् प्रभृति सुमुखी दन्तपाञ्चालिकेव,
क्रीडायोगं तदनु विनयं प्रापिता वर्द्धिता च ।
लोकश्रेष्ठे गुणवति वरे स्थापिता त्वं मयैव,
स्नेहो मातुर्मयि समधिकस्तेन युक्तस्तवापि ॥७॥

[सवैक्लव्यम् ।] (८) चन्द्रमुखि ! सम्प्रति निराशास्मि ।

अकारणस्मेरमनोहराननः,
शिखाललाटार्पितगौरसर्षपः ।
तवाङ्कशायी परिहृतभाग्यया,
मया न दृष्टस्तनयः स्तनन्धयः ॥९॥

---

(६) प्रगुणीकृतानि ऋजूकृतानि । उत्पत्त्यनन्तरं नाडीनां वस्त्रद्रव्येण ऋजुकरणात । यद्वा । प्रगुणता पुष्टिः ।

(७) स्तन्येत्यादि । तेन हेतुना मातुः सकाशादधिकः स्नेहोऽयं मयि तव युक्तः । यतः स्तन्यपानत्यागादारभ्य क्रीड़ायोगं खेलनम् । यद्वा । क्रीड़ा कला-योगो विद्याप्रयोगस्तं प्रापिता । ततः पश्चाद्विनयमनौद्धत्यं प्रापिता वर्द्धिताश्च वृद्धिं प्रापिता च । दन्तपाञ्चालिकेव दन्तमयकृत्रिमपुत्रिकेव सुमुखी रुचिरा । लोकेषु जनेषु श्रेष्ठे शोभादिगुणयुक्ते जामातरि त्वं स्थिरीकृता परिणयात् मयैव न तु पित्रादिभिरित्यर्थः । बाल्य एव कान्तिमत्त्वात् सुमुखीत्युक्तम् ।

(८) करुणार्द्रहृदयवता ।

(९) अकारणेत्यादि । परिहृतभाग्यया विपर्य्यस्तभाग्यया मया तव तनयः पुत्रो न दृष्टः । पुत्रः कीदृशः । अकारणेन अलक्षितहेतुतया स्मेरमीषद्धसनं तेन मनोहरं मनोज्ञम् आननं मुखं यस्य सः । शिखायां ललाटे च दत्तगौरसर्षपः । एतच्च रक्षार्थे । अङ्कशायी क्रोड़े सुप्तः । स्तनन्धयः स्तनपायी ।

लव। भअवदि! पसीद, णीसङ्कम्हि सम्पदं जीवणुज्झणे, ता इमादो गिरिसिहरादो अत्ताणअं पवधुणिअ णिब्बुदा भविस्सं, (१०) तथा मे भअवदी आसिप्पसादं करेदु, जेण जम्मन्तरेवि पिअसहीं पेक्खिस्सम्। (ङ)

काम। ननु लवङ्गिके! कामन्दक्यापि नातः परं वत्सा-वियोगेन जीवितव्यं, समवायमुत्कण्ठावेग आवयोः। (११)

किञ्च। सङ्गमः कर्मणां भेदाद्यदि न स्यात् नु नाम नः।
प्राणानान्तु परित्यागे, सन्तापोपरमः फलम् ॥१२॥

लव। जहा तुम्हे आणवेध (च)। [उत्तिष्ठति।]

काम। [सदयं वीक्ष्य।] वत्से मदयन्तिके!

(ङ) भगवति! प्रसीद, निःशङ्कास्मि साम्प्रतं जीवनोज्झने, तदस्माद्गिरिशिखरादात्मानं पातयित्वा निर्वृता भवेयं तथा मे भगवती आशीःप्रसादं करोतु, येन जन्मान्तरेऽपि प्रियसखीं प्रेक्षिष्ये।

(च) यथा यूयमाज्ञापयथ।

---

(१०) अत्र जीवितेति। तां विना जीवनमनर्हमिति भावः। निर्वृतेति। मरणे तद्वियोगदुःखापनयादिति भावः।

(११) उत्कण्ठेति। जन्मान्तरे तां द्रक्ष्यामीत्युत्कण्ठा ममापीत्यर्थः। तत् कथं मयापि स्वतोऽसिद्धतया त्वयि आशीर्दातव्येति भावः।

(१२) सङ्गम इति। नु भो नः अस्माकं कर्मणां सुकृतदुष्कृतादीनां स्वस्वविहितानां कर्मणां भेदात् तारतम्यात् यदि सङ्गमः सम्मीलनं न स्यात् नाम किन्तु प्राणानां परित्यागे देहविसर्जनं कृत्वा सन्तापस्य विरहानलसम्भूतस्य उपरमः विनाश एव फलम्। मरणमेवैकमत्र शरणं विद्यते इति तात्पर्य्यम्।

मद। किं आणवेध अम्मे सरीहोदुत्ति, ता जाव अव-हिदम्हि (छ) (१३)।

लव। सहि ! पसीद, विरम एत्तो अत्तणो वावादणादो, मा एदं जणं विसुमरेसि (ज)। (१४)

मद। [सकोपमिव।] अवेहि, णह्मि दे वसंवदा (झ)। (१५)

काम। [स्वगतम्।] हन्त ! निश्चितं वराक्या। (१६)

मद। [स्वगतम्।] णाह मअरन्द ! णमो दे णमो ! (ञ) (१७)

(छ) किमाज्ञापयथ अर्येसरी भवेति तद् यावत् अवहितास्मि।

(ज) सखि ! प्रसीद, विरम एतस्मादात्मनो व्यापादनात् मैनं जनं विस्मरिष्यसि।

(झ) अपेहि, नास्मि ते वशंवदा।

(ञ) नाथ मकरन्द ! नमस्ते नमः।

---

(१३) भाविवाक्यमुद्दीयाह किमिति। अत्र अर्येसरी मरणे प्रथमा। अव-हिता सर्तुम्।

(१४) अत्राहं स्थिर इत्याशयः।

(१५) अत्र न वशंवदा न आयत्ता। ते वचो न करिष्यामीत्यर्थः।

(१६) निश्चितं निश्चयः कृतः।

(१७) स्वगतं गुरुसमीपे प्रियसम्बोधनस्यायुक्तत्वात्। अत्र जन्मान्तरेऽप्ययं प्रियः स्यादिति तत्कालेऽस्य स्मरणमिति भावः।

लव। भअवदि! अअं क्खु मधुमदीसोत्तसन्दाणिदप-
त्तमेहलो महीहरविडङ्को (ट)। (१८)

काम। ज्ञातमिदानीं प्रस्तुतान्तरायेण।

वौः पतितुमिच्छन्ति।]

[नेपथ्ये।] आश्चर्य्यमाश्चर्य्यम्!!

व्यतिकर इव भीमस्तामसो वैद्युतश्च,
क्षणमुपहतचक्षुर्वृत्तिरुद्भूय शान्तः।

काम। [विलोक्य। साद्भुतहर्षम्।]

कथमिह मम वत्स स्तत्किमेतत्।

[प्रविश्य मकरन्दः।]—किमन्यत्,

प्रभवति हि महिम्ना स्वेन योगेश्वरीयम्।

[नेपथ्ये।] कथमतिदारुणो जनसंमर्द्दो वर्त्तते।

मालत्यपायमधिगम्य विरक्तचेताः,
सांसारिकेषु विषयेषु च जीवितेषु।
निश्चित्य वह्निपतनाय, सुवर्णविन्दु-
मभ्येति भूरिवसुरित्यधुना हताः स्मः ॥१९॥

(ट) भगवति! अयमेव मधुमतीस्रोतःसन्दानितपत्रमेखलो महीधर | विटङ्कः।

---

(१८) अत्र मधुमती नदी। सन्दानितं बद्धम्। विटङ्को निम्नोन्नतप्रदेशः।

(१९) मालत्येति। मालत्यपायं मालतीमरणमधिगम्य ज्ञात्वा सांसारिकेषु विषयेषु राज्यपालनादिषु स्रक्चन्दनादिषु च जीवितेषु च विरक्तचेताः सर्व्वसुखच्छेदाभिलाषी भूरिवसुः मालतीपिता वह्निपतनाय निश्चित्य सुवर्णविन्दं नाम महादेवं अभ्येति समुपैति। असौ प्राणान् त्यक्तुं सुवर्णविन्दुनामकमहादेवस्थाने समागच्छति। इति हेतोरधुना भूरिवसुवियोगे वयं हताः स्मः।

मद । लवङ्गिके ! झत्ति मालदीमाहवाणं दंसणमङ्गलवो झत्ति पच्चाहिदं च (ठ) । (२०)

कामन्दकीमकरन्दौ । [सहर्षम् ।] हा धिक्कष्टमाश्चर्य्य-माश्चर्य्यम् ! ।

किमयमसिपत्रचन्दनरसच्छटासारयुगपदवपातः ।
अनलस्फुलिङ्गकलितः किमयमनभ्रः सुधावर्षः ॥२१॥

सञ्जीवनौषधिविषव्यतिकरमालोकतिमिरसम्भेदम्,
अद्य विधिरग्निनिशिशिरमयूखसंवलनमनुकुरुते ॥२२॥

[नेपथ्ये ।] हा ताद ! विरम, दंसणूसुअह्मि दे वअणकमलस्स, पसीद, सम्भावेहि मं । कहं मम कारणादो समत्थलोआलोआन्तरालविक्खादणिम्मलकुलेक्कमङ्गलपदीवभूदं अत्ता-

---

(ठ) झटिति मालतीमाधवौ: सन्दर्शनमङ्गलमयो झटिति प्रत्याहृतश्च ।

(ड) हा तात ! विरम, दर्शनोत्सुकास्मि ते वदनकमलस्य प्रसीद सम्भावय माम् । कथं मम कारणात् समस्तलोकालोकान्तरालविख्यातनिर्मलकुलैक-

---

(२०) प्रत्याहृतं महाप्रीतिः ।

(२१) किमित्यादि । असय: खड्गाः पत्राणि यस्य तस्य । दारकत्वात् । न्दनरसच्छटा अस्यर्थात् । आसारो वृष्टिः । तयोरेकदा अवपातः पतनं मयम् । भूरिवसुगतामर्षत्रवणादसिपत्रपातः । मालतीमाधवयोर्जीवनात् न्दनरसासार इति भावः । किमयं मेघहीनोऽमृतवर्षोऽग्निस्फुलिङ्गमिश्रः ।

(२२) समित्यादि । सञ्जीवनौषधेर्विषस्य च व्यतिकरं मेलकं तेजस्तिमि- । च मेलकं वह्नेः चन्द्रकरस्य च मिलनं विधाता अद्य अनुकरोतीति सहृदी- ावीत्यर्थः । आर्य्याच्छन्दः ।

अअं परिच्चअसि, मए उण अणज्जाए णिरणुक्कोसा तुम्हे त्ति सम्भाविदं आसि (ड)। (२३)

काम। हा वत्से !

जन्मान्तरादिव पुनः कथमपि लब्धासि, भीरु ! यावदयम्।
उपराग इव शशिकलां कवलयितुमुपस्थितोऽनर्थः ॥ २४ ॥

लव। हा पिअसहि ! (ढ)

ततः प्रविशति प्रमुग्धां (२५) मालतीं धारयन् माधवः।

माध। कष्टं भोः कष्टम् ! (२६)

एषा प्रवासं कथमप्यतीत्य, याता पुनः संशयमन्यथैव।
को नाम पाकाभिमुखस्य जन्तुर्द्वाराणि दैवस्य पिधातुमीष्टे ॥२७॥

मङ्गलप्रदीपभूतमात्मानं परित्यजसि मया पुनः अनार्यया निरनुक्रोशा यूयमिति सम्भावितमासीत्।

(ढ) हा प्रियसखि !

---

(२३) अत्र लोको जगत्। अलोकः स्वर्गः। तयोर्मध्ये इत्यर्थः। मङ्गल श्रेयः। अनार्यया बालया। निरनुक्रोशा निर्दयाः मन्दभाग्य दारोपक्रमात्।

(२४) जन्मेत्यादि। उपरागो राहुग्रहः। यथा कृष्णपक्षाज्जन्मान्तराच्चन्द्रस्यैका कलोपलभ्यते तां च कवलयितुं राहुरुपस्थितस्तथा तावकीनमिदं वृत्तान्तस्वरूपमिति भावः।

(२५) प्रमुग्धा पितृशोकजनितमोहात्।

(२६) अनर्थपरम्परायोगादतिकष्टम्।

(२७) एषेति। एषा मालती कथमप्यतिकष्टेन प्रवासमतीत्य प्रवासजनित-

मक। [सहसोपसृत्य माधवं प्रति।] सखे! अथ स योगिनी क्व?

माध। श्रीपर्वतादिहाहं सत्वरमपतं तयैव सह सद्यः।

करुणवनेचरवचनादनन्तरं तां न पश्यामि ॥२८॥

कामन्दकीमकरन्दौ। [सप्रणयमाकाशे।] महाभागे पुनस्त्रायस्व, किमर्थमन्तर्हितासि।

मदयन्तिकालवङ्गिके। सहि मालदि! णं भणामि मालदित्ति, [सोत्कण्ठम्।] भअवदि परित्ताहि, चिरणिरुद्धणीसासणिस्फुरं (२९) से हिअअं! हा अमच्च! हा पिअसहि! दुवेवि तुम्हे परप्परावसाणस्स कारणं जादा (ण)।

(ण) सखि मालति! ननु भणामि सखि मालतीति। भगवति! परित्रायस्व, चिरनिरुद्धनिश्वासनिःस्फुरमस्या हृदयम्। हा अमात्य! हा प्रिय सखि! द्वावपि युवां परस्परावसानस्य कारणतां यातौ।

कष्टमनुभूयेत्यर्थः। कपालकुण्डलाहस्तपतितत्वात्। पुनः संशयमेव याता प्राप्ता पितृशोकात् अधुना अस्या जीवनमरणयोः संशयो विद्यत इत्यर्थः। अन्यथा पाकाभिमुखस्य फलोन्मुखस्य दैवस्य द्वाराणि पिधातुमाच्छादयितुं को नाम जन्तुरीष्टे प्रभवति न कोऽपीत्यर्थः। मालतीसंवलितमेतादृक् घटनं सर्वं दैवमूलमित्यर्थः।

(२८) श्रीपर्वतादिति। श्रीपर्वतादहमिह सत्वरमतिशीघ्रमपतम् आगतोऽस्मि। तया योगिन्या सह। करुणाप्रधानवनेचरवचनादनन्तरं तां योगिनीं न पश्यामि। मालत्यपायमधिगम्येत्यादि करुणवनेचरवचनम्। आर्याच्छन्दः।

(२९) सखि मालति! ननु भणामि सखि मालति! इति प्रलापक्रमोऽयम्।

काम । हा वत्से मालति !

माध । हा प्रिये !

मक । हा प्रियसखि ! [सर्वे मोहमुपगम्य संज्ञां लभन्ते ।]

काम । [ऊर्द्धमवलोक्य ।] तत्किमेष झटिति पात्यमानादिव अम्बुदात् अम्बुनिवहः परिस्रवन् अस्मान् प्रीणयति। (२०)

माध । [सोच्छ्वासम् ।] अये ! प्रत्यापन्नचेतना मालती । तथाहि अस्याः

भवति विततश्वासा नासा, प्रसन्नपयोधरं
हृदयमपि च स्निग्धं चक्षुर्निजप्रकृतौ स्थितम् ।
तदनु वदनं मूर्च्छाच्छेदात् प्रसादि विराजते
परिगतमिव प्रारब्धेऽङ्कः श्रिया सरसीरुहम् ॥२१॥

[नेपथ्ये ।] अविगणय्य नृपं सहनन्दनं
चरणयोर्नतमग्निमुखे पतन् ।
सपदि भूरिवसुर्विनिवर्त्तितो
मम गिरा गुरुसम्मदविस्मयः ॥ २२ ॥

---

(२०) सौदामिनीप्रभावकृततद्धर्म्याश्चर्यमाह । किमिति । मेघाभावाद् वृष्टेराश्चर्यहेतुतया इवकारः सङ्गच्छते ।

(२१) भवतीति । वितताः श्वासा निश्वासमारुता यत्र सा तादृशी नासा भवति, प्रसन्नौ पयोधरौ कुचौ यत्र तत् हृदयं स्निग्धं शोभनञ्च, चक्षुः निजप्रकृतौ निमीलनोन्मीलनरूपस्वभावे स्थितम् । तदनु तदनन्तरं मूर्च्छाच्छेदात् वदनं प्रसादि प्रसन्नं सत् विराजते तत्रोत्प्रेक्ष्यते, अङ्कः प्रारब्धे, ऊषसि श्रिया परिगतं शोभायुक्तं सरसीरुहं पद्ममिव ।

(२२) अवीत्यादि । सपदि तत्क्षणं मम गिरा महाख्या अमात्यो भूरिवसुः विनिवर्त्तितः । भूरिवसुः कीदृशः । नन्दनसहितं नृपं पादनतमपि तिरस्कृत्य अग्निराशौ पतन् । गुरुसम्मदविस्मयः गाढहर्षाश्चर्यश्च । सहभावस्य विकल्पात्सहनन्दनमिति ।

[माधवमकरन्दौ । जवमवलोक्य सविस्मयम् ।]

भगवति ! दिष्ट्या वर्द्धसे ।

सा योगिन्यम्बरतो विघटितजलदा भ्युपैत्ययं यस्याः ।
वागमृतजलासारो जलदजलासारमतिशेते ॥ ३३ ॥

काम । प्रियं नः प्रियम् ।

माल । दिट्ठिआ चिरस्स पच्चुज्जीविदह्मि (त) । (३४)

काम । [सहर्षं सबाष्पञ्च ।] एह्येहि पुत्रि ! (थ)

माल । कधं भअवदी ? । [इति पादयोः पतति ।]

काम । [उत्थाप्यालिङ्ग्य मूर्ध्नि आघ्राय ।]

जीव जीवितसमाय जीवितं देहि, जीवतु सुहृज्जनश्च ते ।
अङ्गकैस्तुहिनसङ्गशीतलैः पुत्रि ! मां प्रियसखीञ्च जीवय ॥ ३५ ॥

(त) दिष्ट्या चिरस्य प्रत्युज्जीवितास्मि ।

(थ) कथं भगवती ? ।

---

(३३) सेत्यादि । सेयं योगिनी विघटितजलदा भिन्नमेघा सम्प्रति आयाति यस्या अयं वागमृतजलासारो वचनामृतजलधारा जलधरजलधारामप्यतिक्रामति । सौहित्यादिना ततोऽप्यधिका भवतीत्यर्थः ।

(३४) अत्र चिरस्य बहुकालेन ।

(३५) जीवेत्यादि । हे पुत्रि ! त्वं जीव । ततो जीवितसमाय वल्लभाय जीवितं देहि । ते तव सुहृज्जनः बान्धवोऽपि जीवतु । तुहिनसङ्गशीतलैः हिम-सम्बन्धशीतलैः अङ्गकैः प्रशस्ताङ्गैः । प्रशस्तार्थे कन् । मां प्रियसखीं लवङ्गिकां च जीवय ।

माध। वयस्य मकरन्द! सम्प्रति उपादेयो जीवलोकः संवृत्तः।

मक। [सहर्षम्।] एवमेतत्।

मदयन्तिकालवङ्गिके। पिअसहि! मणोरहातिक्कन्तदंसणे! सव्वाअेहि अङ्गे परिस्सङ्गेण (द)।

माल। हा पिअसहिओ! [उभे आलिङ्गतः।]

काम। वत्सौ! किमेतत्।

माधवमकरन्दौ। भगवति!

कपालकुण्डलाकोपदुर्जातजनितापदः।
वयमप्युद्धृताः कृच्छ्रात् निर्बन्धेनार्य्ययानया ॥३६॥

काम। कथमघोरघण्टवधविजृम्भितमेतत्।

मद। लवङ्गिके! अच्चरीअं! पुनरुत्तदारुणस्स परिणामरमणीअं विहिणो विलसिदं (ध)।

प्रविश्य सौदामिनी। [उपसृत्य।]

(द) मनोरथातिक्रान्तदर्शने! सर्व्वावयवाभ्यां परिष्वङ्गेन।

(ध) अहो आश्चर्य्यमाश्चर्य्यं! पुनरुक्तदारुणस्य परिणामरमणीयं विधेर्विलसितम्।

---

(३६) कपालेति। कपालकुण्डलायाः कोपदुर्जातात् कोपोत्पन्नात् दुर्जातकोपात् निमित्तात् सम्प्राप्ते उभयनिपातप्रायत्वादिति भावः। जनितापदः। अनया दृश्यमानया आर्य्यया मान्यया सौदामिन्या निर्बन्धेन सन्धिकल्पवातिशयेन कृच्छ्रात् अतिकष्टेन वयमपि उद्धृताः। सौदामिनीकृपामन्तरेण न वयमपि विपद उत्तरितुं समर्था इति भावः।

भगवति कामन्दकि ! स एष वश्चिरन्तनोऽन्तेवासिजनः प्रणमति ।

काम । अये ! भद्रा सौदामिनी ?

माधवमकरन्दौ । [सविस्मयम् ।] कथमियं भगवत्याः पक्षपातस्थानम् आद्या शिष्या सौदामिनी । तत्सर्वमधुना सङ्गच्छते ।

काम । एह्येहि भूरिजनजीवितदानपुण्य-
सम्भारधारिणि ! चिरादसि हन्त दृष्टा ।
दत्तप्रमोदमपि नन्दय मे शरीर-
मालिङ्ग्य सौहृदनिधे ! विरम प्रणामात् ॥२७॥

अपि च । वन्द्या त्वमेव जगतः स्पृहणीयसिद्धि-
रेवंविधैर्विलसितैरतिबोधिसत्त्वैः ।
यस्याः पुरा परिचयप्रतिबद्धबीज-
मुद्भूतभूरिफलशालि विजृम्भितं ते ॥२८॥

---

(२७) एहीत्यादि । मालतीरक्षणेन हे बहुजनरक्षणजन्यपुण्यनिवहधारिणि ! चिराय त्वं दृष्टासि । अतो हेतोस्त्वम् एहि एहि आगच्छ आगच्छ । हन्त हर्षे । ममाङ्गमालिङ्ग्य हर्षय । शरीरं कीदृशम् । दत्तप्रामादमपि दत्तानन्दमपि मालतीदर्शनेनेति भावः । हे सौहृदनिधे ! सौहृदाश्रये ! प्रणामात् नतेर्विरम ।

(२८) तदेवाह । वन्द्येत्यादि । त्वमेव संसारस्य वन्द्या नमस्या । एवंविधैर्विलसितैराकाशक्रमणरूपैर्वा श्लाघनीयसिद्धिस्त्वं यतः । कीदृशैः । बोधिसत्त्वा जीमूतवाहनादयः । तानप्यतिक्रामन्ति तैः । तेषामेकैकजीवनाख्यया तु अनेकजीवनदानादतिशय इति भावः । यद्वा । बोधिसत्त्वो बुद्धविशेषः । तदतिक्रमवर्त्तिभिः । अनेकपुण्यकारित्वात् । यस्यास्तव विजृम्भितं चेष्टितं पुरा पूर्वं परिचयेन प्रतिबद्धमङ्कुरितं बीजं कारणं यत्र तत् । उद्भूतभूरिफलशालि उद्भूतप्रचुरफलयुक्तं च भवति । तथा च त्वदुपकरणेन कृतार्थास्मीति भावः । अन्यदपि काननमाद्यङ्कुररूपं विजृम्भितं पूर्वप्रतिबद्धबीजमुद्भूतप्रचुरफलशालि भवतीति ध्वनिः ।

मदयन्तिकालवङ्गिके। इयं सा अज्जा सौदामिनी।

माल। बाढं इमाए क्खु भअवदीसंबन्धपक्खवादिणीए णिव्भच्छिम्म कवालकुण्डलां अत्तणो आवसधं उवणीअ मं भअवदीणिव्विसेसं समासासिदह्मि, किञ्च केसरावलीसाहिञ्ञाणहत्थाए इह आगन्तूण, सव्वे तुह्मे सन्धारिदा मरणादो, सा एसा जीविदप्पदाइणी सौदामिणी (न)।

मदयन्तिकालवङ्गिके। सुप्पसण्णा णो कणिट्ठा भअवदी (प)।

माधवमकरन्दौ। अहो नु खलु भोः!।

अपि चिन्तामणिश्चिन्तापरिश्रममपेक्षते।
इदं त्वचिन्तितं मन्ये कृतमाश्चर्यमार्य्यया ॥२८॥

सौदा। [स्वगतम्।] हन्त! लज्जयति मामिवं सौजन्यमेषाम्।[प्रकाशम्।]भगवति! एतत् प्रहृष्टनन्दनाभिनन्दितेन

(न) अनया खलु भगवतीसम्बन्धपक्षपातिन्या, निभर्त्स्य कपालकुण्डलामात्मनः आवसथमुपनीय मां भगवतीनिर्विशेषं समासादितास्मि, किञ्च केसरावलीसाभिज्ञानहस्तया इहागत्य सर्वे यूयं सन्धारिता मरणात्, सैषा जीवितप्रदायिनी सौदामिनी।

(प) सुप्रसन्ना नः कनिष्ठा भगवती।

---

(२८) अपीत्यादि। चिन्तामणिरपि चिन्ताकृतं परिश्रममपेक्षते। अचिन्तामणिलब्ध्याघातादिति भावः। इदं पुनराश्चर्यं मन्ये यत् [illegible]चिन्तितं ज्ञातमिति।

राज्ञा पद्मावतीश्वरेण भूरिवसोः प्रत्यक्षमभिलिख्य पत्रम् आयुष्मतो माधवस्य प्रेषितम्। [इति पत्रमर्पयति।]

काम। [गृहीत्वा वाचयति।] स्वस्त्यस्तु वः परमेश्वरः समाज्ञापयति। यथा

श्लाघ्यानां गुणिनां धुरि स्थितवति श्रेष्ठान्वये च त्वयि
प्रत्यस्तव्यसने महीयसि परं प्रीतोऽस्मि जामातरि।
तेनेयं मदयन्तिकाद्य भवतः प्रीत्यै तव प्रेयसे
मित्राय प्रथमानुरागघटिताप्यस्माभिरुत्सृज्यते ॥४०॥

[माधवमुद्दिश्य।] वत्स! श्रूयताम्।

माध। श्रुतमिदानीं सर्वतः कृतार्थोऽस्मि।

माल। दिट्ठिआ दाणिं अपहृदं णो हिअअस्स आसङ्कासल्लं (क)।

लव। सम्पदं णिरवसेसं माहवसिरिणो मालदीए अ समं फलिदा मणोरहा (ख)।

(क) दिष्ट्या इदानीमपहृतं नो हृदयस्याशङ्काशल्यम्।
(ख) साम्प्रतं निरवशेषं श्रीमाधवस्य मालत्याश्च समं फलिता मनोरथाः।

---

(४०) श्लाघ्यानां प्रशंसनीयानां गुणिनां गुणवतां धुरि स्थितवति अग्रगण्ये श्रेष्ठान्वये प्रशस्तवंशे प्रत्यस्तं निरस्तं व्यसनं आपद् येन तस्मिन् महीयसि पूज्यतमे जामातरि त्वयि परं अत्यर्थं प्रीतोऽस्मि, तेन हेतुना कारणेन भवतः प्रीत्यै तव सन्तोषार्थं तव प्रेयसे मित्राय प्रियतमाय सुहृदाय मकरन्दाय प्रथमानुरागघटिता आदौ प्रीतिसंमिलिता मदयन्तिकापि अस्माभिः अद्य उत्सृज्यते दीयते।

मक । [पुरोऽवलोक्य ।] कथमवलोकितावुद्धरक्षिते कलहंसकेन सह सुप्रमोदं नृत्यन्त्यावित एवागच्छतः ।

ततः प्रविशतोऽवलोकितावुद्धरक्षिते, कलहंसश्च । विविधं नृत्यं कृत्वा सर्वे उपसृत्य सप्रणामं कामन्दकीं प्रति ।

अथ भअवदि कज्जणिव्वाणे ! [माधवं प्रति ।] जअ मअरन्दणन्दण ! माहव पुण्णचन्द ! दिट्ठिआ वड्ढसि (भ)

सहर्षं सर्वे सस्मितं पश्यन्ति ।

लव । को वा इमस्सिं परिपुरिदसव्वमङ्गलवे ण णच्चदि । (म)

काम । एवमेतत्, अस्ति वा कुतश्चिदेवम्भूतं विचित्ररमणीयोज्ज्वलं महाप्रकरणम् ।

सौदा । इदमत्र रमणीयान्तरं यदमात्ययोर्भूरिवसुदेवरातयोश्चिरात् पूर्णोऽयमितरेतरापत्यसम्बन्धमनोरथः ।

माल । [स्वगतम् ।] कहंविअ ।

माधवमकरन्दौ सकौतुकम् ।

भगवति ! अन्यथा वस्तुवृत्तमन्यथा वचनमार्य्यायाः ।

लव । [जनान्तिकम् ।] भअवदि ! किं एत्थ पडिवज्जिदव्वं । (य)

काम । [स्वगतम् ।] सम्प्रति मदयन्तिकासम्बन्धात् नन्दनोपघाताशङ्कासमाश्वस्ताः खलु वयम् । [प्रकाशम् ।] वत्सौ !

(भ) जय भगवति कार्य्यनिर्वाणे ! जय मकरन्दनन्दन ! माधव पूर्णचन्द्र ! दिष्ट्या वर्द्धसे ।

(म) को वा अस्मिन् परिपूरितसर्वमङ्गलकारकमहोत्सवे न नृत्यति ।

(य) भगवति ! किमत्र प्रष्टव्यम् ।

न खलु अन्यथा वस्तुवृत्तं, यतः श्रावकावस्थायामस्य सौदामिनीप्रत्यक्षमनयोर्वृत्तेयं प्रतिज्ञा अवश्यमावाभ्यामपत्यसम्बन्धः कर्त्तव्य इति, प्रधानप्रकृतिकोपस्त्वेवं परिहृतः ।

माल । अम्हो संवरणम् ।

माधवमकरन्दौ । [आश्चर्यम् ।] जयन्ति महतां विसंष्ठुलाः प्रतीपिन्यः कल्याणिन्यो नीतयः ।

काम । वत्स माधव !

यत्प्रागेव मनोरथैर्वृतमभूत्कल्याणमायुष्मतो-
स्तत्पुण्यैर्मदुपक्रमैश्च फलितं श्लाघ्योऽपि मन्त्रिणोः ।
निष्णातश्च समागमोऽपि विहितस्त्वत्प्रेयसः कान्तया
सम्प्रीतौ नृपनन्दनौ, किमपरं श्रेयस्तदप्युच्यताम् ॥४१॥

[माध । सहर्षं प्रणमति ।] भगवति ! अतोऽपि परं प्रियमस्ति, तथापि इदमस्तु, भगवतीप्रसादात् ।

सन्तः सन्तु निरन्तरं सुकृतिनो विध्वस्तपापोदया
राजानः परिपालयन्तु वसुधां धर्मे स्थिताः सर्वदा ।

---

(४१) यदिति । प्राक् प्रथममेव आयुष्मतोः कल्याणं मनोरथैर्यत् कृतमभूत् तत् पुण्यैः प्राक्तनसुकृतैर्मदुपक्रमैश्च मदीयोद्योगैर्वा फलितम् सम्पादितम् मन्त्रिणोः श्लाघ्योऽपि श्लाघ्योत्पादके सत्यपि वर्त्मनि त्वत्प्रेयसः तव प्रियवयस्य बन्धोः कान्तया निष्णातश्च निपुणश्च समागमो विहितः, एतादृशं न केनापि दृष्टं इत्यर्थः: नृपनन्दनौ सम्प्रीतौ प्रसन्नौ, अपरं श्रेयः मङ्गलं किमस्ति, तदुच्यतां वक्तव्यं भवति इत्यर्थः ।

(४२) सन्त इत्यादि । सन्तः सज्जनाः विध्वस्तपापोदयाः पापविवर्जिताः निरन्तरं सुकृतिनः पुण्यशीलाः सन्तु भवन्तु । राजानः भूपालाः सर्वदा धर्मे

काले सन्ततवर्षिणो जलमुचः सन्तु स्थिराः पुष्यतो,
मोदन्तां घनबद्धबान्धवसुहृद्गोष्ठीप्रमोदाः प्रजाः ॥४२॥

इति निष्क्रान्ताः सर्वे । मालतीमाधवे दशमोऽङ्कः

समाप्तश्चेदं मालतीमाधवप्रकरणम् ।

जलमुचः मेघाः, काले वर्षाकाले सन्ततवर्षिणः अनवरतवर्षणशीलाः सन्तु । पुष्यतः स्थिराः पुष्टकार्यतत्पराः सन्तः [illegible] बान्धवानां सम्बन्धिनां सुहृदां मित्राणां गोष्ठीषु प्रमोदः सञ्जातो यासां ताः प्रजाः लोकाः मोदन्ताम् । अत्र [illegible]

इति बि, ए उपाधिधारिणा पण्डितकुलपतिना

श्रीजीवानन्दविद्यासागरेण

विरचिता मालतीमाधवव्याख्या समाप्ता ।